

Правни факултет
Универзитета у Нишу

ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК РАДОВА
ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У НИШУ

**„ЗАШТИТА ЉУДСКИХ И МАЊИНСКИХ ПРАВА
У ЕВРОПСКОМ ПРАВНОМ ПРОСТОРУ”**

Књига четрнаеста

Ниш, 2025.

**ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК РАДОВА
ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У НИШУ**
**„ЗАШТИТА ЉУДСКИХ И МАЊИНСКИХ ПРАВА У
ЕВРОПСКОМ ПРАВНОМ ПРОСТОРУ”**

Књига четрнаеста

Издавач

Правни факултет Универзитета у Нишу

За издавача

Проф. др Предраг Цветковић, декан

Главни и одговорни уредник

Проф. др Предраг Цветковић

Рецензенти

Проф. др Предраг Димитријевић, редовни професор у пензији Правног факултета Универзитета у Нишу
Проф. др Љубица Николић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Нишу
Проф. др Мирослав Лазић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Нишу
Проф. др Срђан Голубовић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Нишу
Проф. др Милена Јовановић Zattila, редовни професор Правног факултета Универзитета у Нишу
Проф. др Дејан Вучетић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Нишу
Проф. др Александар Мојашевић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Нишу
Проф. др Дарко Димовски, редовни професор Правног факултета Универзитета у Нишу
Проф. др Марко Димитријевић, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Нишу
Проф. др Анђелија Тасић, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Нишу
Проф. др Иван Илић, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Нишу
Проф. др Урош Здравковић, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Нишу
Проф. др Милица Вучковић, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Нишу
Доц. др Ивана Симоновић, доцент Правног факултета Универзитета у Нишу

Технички уредник

Владимир Благојевић

Превод резимеа

Гордана Игњатовић

Штампа

Атлантис Ниш

Тираж

50

ISBN: 978-86-7148-335-3

Зборник радова је настао као резултат финансирања од стране Министарства науке, технолошког развоја и иновација РС према уговору евиденциони број 451-03-137/2025-03/200120

САДРЖАЈ

РЕЧ УРЕДНИКА.....	7
Др Мирослав Лазић, Тијана Митровић Антић РАСПОЛАГАЊЕ ЗАЈЕДНИЧКОМ СВОЈИНОМ СУПРУЖНИКА БЕЗ САГЛАСНОСТИ ДРУГОГ СУПРУЖНИКА И НАЧЕЛО ПОУЗДАЊА УПИСА У КАТАСТАР.....	7
Др Саша Кнежевић МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ ДОСТУПНОСТИ ПРАВДЕ.....	25
Др Срђан Голубовић ЦИЉЕВИ ЕКОНОМСКЕ ПОЛИТИКЕ.....	45
Др Предраг Н. Цветковић МОДЕЛОВАЊЕ ПРАВА: ПРИЛОГ ИЗГРАДЊИ АНАЛИТИЧКОГ ОКВИРА.....	63
Др Видоје Спасић НОВЕ ВРСТЕ АУТОРСКИХ ДЕЛА	75
Др Марина Димитријевић ВАЖНИ СЕГМЕНТИ ПРОЦЕСА ОСАВРЕМЕЊИВАЊА ПРИМЕНЕ ПОРЕЗА	93
Др Сања Ђорђевић Алексовски, Др Сања Марјановић ЕВРОПСКИ ОКВИР МЕЂУНАРОДНОПРАВНЕ ЗАШТИТЕ ПРАВА ЛИЧНОСТИ НА ИНТЕРНЕТУ.....	107
Др Александар С. Мојашевић БИХЕВИОРИСТИЧКИ АЛАТИ КАО СРЕДСТВО УСКЛАЂИВАЊА ПОСЛОВАЊА: ИЗМЕЂУ ЕТИКЕ И ЕФИКАСНОСТИ	133
Др Милош Прица REGULATING THE RELATIONSHIP BETWEEN THE GENERAL (SYSTEMIC) MEDIA ACT AND SPECIAL (SUBJECT-SPECIFIC) MEDIA ACTS.....	155
Др Милица Вучковић ПОЈАМ ПРИВАТНОСТИ У ПРАКСИ ЕВРОПСКОГ СУДА ЗА ЉУДСКА ПРАВА.....	169
Др Миомира Костић ЗНАЧАЈ МЕЂУНАРОДНИХ ДОКУМЕНАТА У ЗАШТИТИ ПРАВА ДЕЦЕ: ДОВОЉНОСТ ИЛИ ОСНОВЕ ЗАШТИТЕ.....	185

РЕЧ УРЕДНИКА

Поштовани читаоци,

пред вама је четрнаеста књига тематског зборника радова који Правни факултет Универзитета у Нишу публикује као резултат научноистраживачког рада финансираног од стране Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије. Првих осам књига објављено је у оквиру вишегодишњег пројекта „Заштита људских и мањинских права у европском правном простору“, док је наредних пет књига финансирано на основу годишњих уговора Министарства са Правним факултетом у Нишу.

Овогодишњи зборник финансиран је на основу годишњег Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада, закљученог између Министарства науке, технолошког развоја и иновација и Правног факултета Универзитета у Нишу (евиденциони број: 451-03-137/2025-03/200120 од 4. фебруара 2025. године).

Зборник садржи десет ауторских и коауторских радова наставника Правног факултета Универзитета у Нишу који су ангажовани као истраживачи у оквиру Факултета као научноистраживачке институције. Радови су посвећени различитим правним темама у домену међународног и домаћег права. Одређен број текстова бави се питањима на раскршћу права и економије, односно права и информационих технологија, док већина радова обрађује теоријске аспекте правних концепата из различитих грана права.

Посебну захвалност дугујемо рецензентима радова, који су својим ангажовањем дали значајан допринос настанку и објављивању ове научне публикације.

Ниш, децембар 2025. године

Главни и одговорни уредник
Проф. др Предраг Цветковић

Др Мирослав Лазих,*
Редовни професор,
Правни факултет, Универзитет у Нишу
Тијана Митровић Антић,
Судија Прекршајног суда у Крагујевцу,
Студент докторских студија,
Република Србија

UDK: 347.626
UDK: 347.235:347.136
UDK: 349.418

DOI: 10.5281/zenodo.17799550

РАСПОЛАГАЊЕ ЗАЈЕДНИЧКОМ СВОЈИНОМ СУПРУЖНИКА БЕЗ САГЛАСНОСТИ ДРУГОГ СУПРУЖНИКА И НАЧЕЛО ПОУЗДАЊА УПИСА У КАТАСТАР**

Апстракт: *Заједничка својина је институт који није практичан за правни промет, јер је располагање могуће само сагласношћу свих заједничара. Ипак, у правној пракси постоје ситуације када један заједничар располаже заједничком својином без сагласности осталих заједничара, користећи чињеницу да је у евиденцији непокретности уписан као једини власник, иако фактички то није. У том случају, предност треба дати начелу поуздања у стање евиденције, посебно зато што су сада јавни бележници обавезни да приликом уписа непокретности титулара који су у браку, прибаве изјаву супружника. Међутим, уколико се и поред тога деси упис као искључиве својине, треба водити рачуна о савесности прибавиоца и то тако што се захтева провера стања из евиденције, а када постоје околности које указују на несигурност искључивост упираног права, односно на постојање заједничке својине, савесност мора да обухвати и проверу ванкњижних стања. Како се савесност у погледу стања уписа у катастар претпоставља, терет обарања те претпоставке је на заједничару као оштећеном власнику.*

Кључне речи: *заједничка имовина, заједничка својина, катастар, супружници, начело поуздања.*

* lazic@prafak.ni.ac.rs, ORCID ID 0000-0002-5055-818X.

** Рад је настао као резултат финансирања од стране Министарства науке, технолошког развоја и иновација, по Уговору евиденциони број 451-03-137/2025-03/200120 од 4.2.2025.

1. Увод

Појмови „заједничка имовина“ и „заједничка својина“, иако имају доста додирних тачака, разликују се по свом саставу. У састав заједничке имовине као правне скупине, поред права својине улазе и остала апсолутна права, као и облигациона (релативна) права која припадају заједничарима (и обавезе). У саставу заједничке имовине право заједничке својине представља најучесталије и обично највредније право, мада у модерном праву расте значај потраживања изражених обвезницама. Такође, имовина је јединствена, непреносива и недељива имовинска скупина субјективних права, док је својина преносиво и дељиво субјективно право¹. Појам заједничке имовине деривирао је из појма заједничке својине.

Заједничка својина је право које није практично за правни промет, јер се за промет захтева сагласност свих заједничара који имају својину на неопредељеним деловима ствари. Ипак, у правној пракси постоје ситуације када један заједничар располаже заједничком својином без сагласности осталих заједничара. Најчешће је то ситуација код располагања заједничким својином на непокретностима од стране супружника који је у евиденцији непокретности уписан као једини власник, иако се ради о заједничкој својини супружника.

Рад се бави анализом таквих ситуација у правној пракси, а посебно изучава проблеме који настају због колизије интереса заједничара и савесног стицаоца који се позива на начело поуздања уписа у катастарску евиденцију. Такође, предмет разматрања је и критеријум процене савесности трећег лица као прибавиоца права својине од уписаног заједничара.

2. Појам и карактеристике заједничке својине

Заједничка својина је специфичан институт имовинског права, који се огледа у плуралитету титулара својине на истој ствари и неодређеношћу њихових удела, што изискује посебна правила о управљању и располагању овим правом. Закон о основама својинскоправних односа (ЗОСПО) одређује појам заједничке својине као својину више лица на неподељеној ствари када су њихови удели одредиви, али нису унапред одређени.² Удели заједничара у праву својине нису одређени ни идеално

¹ В: Р. Ковачевић Куштримовић – М. Лазић, Увод у грађанско право, Пунта, Ниш, 2008, стр. 207; О. Станковић – В. В. Водинелић, Увод у грађанско право, Номос, Београд, 1995, стр. 142.

² В. чл. 18 ст. 2. ЗОСПО. „Сл. лист СФРЈ“, бр. 6/80 и 36/90, „Сл. лист СРЈ“, бр. 29/96 и „Сл. гласник РС“, бр. 115/2005 - др. закон.

ни реално, односно право својине није подељено ни по обиму, ни по садржини. Заједнички садржалац свих облика заједничке својине је плуралитет титулара и неодређеност њихових удела³. То условљава да титулари (заједничари) својинска овлашћења могу да врше само заједно и сагласно.

Римском праву је институт заједничке својине био неприхватљив и случајеви својине са више титулара су се решавали применом института сусвојине. Своје порекло води из немачког права, односно института „заједничке руке“ (*Eigentum zur Gesamten Hand*). Назив води порекло из обичаја стезања руку код закључења уговора, при чему се као титулари права појављују више лица који су, осим имовинским, повезани и личним везама⁴. Немачки теоретичари су у 19 веку изградили принципе на којима је она утемељена.

Постоји више облика заједничке својине, односно имовине⁵. Тако, путем установе заједничке имовине су регулисани имовински односи супружника⁶, као и имовински односи ванбрачних партнера који су у погледу имовинскоправних дејстава ванбрачне заједнице изједначени са супружницима; затим, имовински односи чланова породичне заједнице за које је карактеристично постојање заједнице живота и сродничка веза чланова тих заједница⁷. Такође, постоји заједничка имовина санаследника на стварима у заоставштини, регулисане Законом о наслеђивању (ЗН)⁸. Поред тога, постоји и недељива заједничка имовина свих сопственика посебних делова зграде (етажна својина) на заједничким деловима стамбене зграде - регулисана одредбама Закона о становању и одржавању зграда⁹.

³ Радић, Д., Располагање заједничком ствари – релативизација забране располагања стварима у заједничкој својини без сагласности свих заједничара, Правна ријеч, бр. 28/2011, Удружење правника Републике Српске, Бања Лука, стр. 299.

⁴ М. Босиљчић, Заједничка својина, Енциклопедија имовинског права и права удруженог рада I – III, том трећи, НИО Службени лист СФРЈ, Београд, 1978, стр. 831.

⁵ О томе, Р. Ковачевић Куштримовић, М. Лазић, Стварно право, Свен, Ниш, 2006. стр. 221-222.

⁶ Т. Митровић Антић, Утврђивање величине удела код деобе заједничке имовине супружника у парничном поступку, Правни хоризонти, Правни факултет у Нишу, бр. 5/2022, стр. 31

⁷ В. чл. 171 Породичног закона (ПЗ), „Сл. гласник РС“, бр. 18/2005, 72/2011 - др. закон и 6/2015.

⁸ „Сл. гласник РС“, бр. 46/95, 101/2003 - одлука УСРС и 6/2015, (у даљем тексту ЗОН).

⁹ „Сл. гласник РС“, бр. 104/2016 и 9/2020 - др. закон.

У упоредном праву се као кључне карактеристике заједничке својине наводе тзв. „четири јединства“¹⁰: јединство власништва; јединство удела; јединство права и јединство времена. Јединство власништва означава да сви титулари заједничке својине имају једнако право својине на заједничкој ствари, тако да сваки од заједничара има право својине на свакој честици ствари. Заједничари имају идентична права у односу на целу ствар, тако да сваки од њих има једнаку правну позицију у односу на остале заједничаре; Јединство удела значи да режим заједничке својине, док траје, пружа овлашћење свим заједничарима на једнако учешће у свим приходима и приносима које даје заједничка ствар; Јединство права односи се на исти правни основ стицања заједничке својине и пружа објашњење порекла заједничке својине њених титулара; Јединство времена се односи на временски период у коме је за њене титуларе био у примени режим заједничке својине који је везивао заједничаре у имовинскоправну заједницу, односно у ком временском интервалу су заједничари имали јединствена овлашћења која су морали вршити заједнички и споразумно у погледу заједничке ствари¹¹.

У Немачком грађанском закону заједничка имовина постоји само у законом прописаним случајевима (*numerus clausus*) - код заједничке имовине супружника, на ствари у наследничкој заједници и на имовини трговачког друштва¹². Најпотпуније одредбе о појму, дејству и престанку заједничке својине налазе се у Швајцарском грађанском закону¹³ (ZGB), којим је прописано да заједничка својина настаје на основу закона или уговора, те да права и обавезе заједничара зависе од правног основа стицања¹⁴. С обзиром да је предмет заједничке својине цела ствар, располагање се може вршити само на основу сагласне (једногласне) одлуке заједничара.

Основни принципи на којима почива заједница титулара заједничке својине (заједничара) су: да заједничари не могу располагати својим делом, пошто ће он постати реалан тек деобом заједничке својине; да се до деобе сва овлашћења и обавезе заједничара, а посебно право располагања, врше заједнички и сагласно. У том погледу је сусвојина погоднији облик својине са више лица, јер је сваки сувласник сувласничке заједнице овлашћен да самостално располаже уделом, и ужива већу правну примену у законодавствима и правној пракси¹⁵.

¹⁰ P. V., Baker, A Manual of the Law of Real Property, стр. 192-194.

¹¹ Исто, стр. 193,194.

¹² Bürgerliches Gesetzbuch, 1900. <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BGB.pdf>

¹³ Schweizerisches Zivilgesetzbuch, 1912.

¹⁴ В. Белај, О Заједничком власништву, Правна ријеч – Часопис за правну теорију и праксу, бр. 32/2012, стр. 133.

¹⁵ В. код А. Маганић, Развргнуће сувласничке заједнице, Зборник радова Правног

Заједничка имовина је условљена нарочитом правном везом између њених титулара – заједничара који су у брачној, ванбрачној или сродничкој вези. У сваком случају, специфичности заједничке имовине захтевају посебан правни режим ради заштите интереса субјеката те имовине, како за време трајања, тако и у фази престанка деобом. Међутим, заједничка својина није јединствени институт са истом правном садржином, иако је њихов заједнички елемент - заједница власника на истој ствари, већ сваки од облика заједничке својине има специфичне карактеристике (*differentia specifica*). Своје унутрашње односе заједничари могу регулисати на различите начине, сходно врсти заједнице. Имају, дакле, „узајамна права и обавезе поводом заједнице које предвиђа уговор или закон“, и „располагање припада заједници као таквој, иако је могућ однос заступништва између заједнице и појединих чланова“¹⁶.

Закључењем брака и конституисањем заједнице живота супружника, долази до успостављања бројних права и дужности, разноврсних по својој правној природи. Они захтевају посебну пажњу законодавца, како би се њиховим правним уређењем остварила ефикасна заштита интереса појединих чланова породице, али и интерес породице као целине. Регулатива тих односа захтева извесна одступања од општих правила имовинског права. Круцијални део посебности законске регулативе имовинских односа између супружника представља заједничка (брачна) имовина¹⁷, која је традиционални темељ ове заједнице живота.

Имајући у виду да се режим заједничка имовина супружника, односно брачна тековина заснива на начелу равноправности и једнакости супружника, он служи заштити економски слабије стране у браку, јер се показало да формално изједначавање супружника не може дати очекиване резултате на имовинском пољу, без имовинскоправног режима заједничке имовине. Зато је законом успостављена претпоставка режима заједничке имовине супружника, иако је супружницима омогућено да споразумно могу искључити овај режим.

Слично поступање су имале и друге европске државе (попут Француске, Италије, Шпаније, Португала и Малте), које су у своја законодавства, као законски брачни имовински режим, уводиле режим заједничке имовине, са одређеним специфичностима. Такође, институт је примењен и у нордијском правном кругу, прихватањем тзв. режима одложене

факултета Свеучилишта у Ријеци, бр. 1/2008, стр. 17, 18.

¹⁶ А. Гамс, Брачно и породично имовинско право, стр. 30, 35.

¹⁷ Д. Радић, Заједничка имовина као механизам заштите имовинских права и интереса супружника, Зборник радова – Дани породичног права „Правна заштита одраслих особа“, Правни факултет Универзитета „Џемал Биједић“, Мостар, 2016, стр. 263-264.

заједничке имовине од тренутка престанка брака до деобе. Овај режим је касније уведен и у Немачкој, Аустрији, Грчкој и Швајцарској.¹⁸ Међутим, без обзира на разлике у режиму заједничке имовине супружника, циљ увођења овог режима је исти - заштита економски слабије стране, кроз истовремено уважавање свих облика рада супружника – од кућног рада у домаћинству до привредних активности, у складу са начелом равноправности супружника.

3. Укњижба и располагање заједничком својином супружника

Ради обезбеђивања заштите законског режима заједничке имовине и равноправности супружника као заједничара, породичним законодавством је прописано да се код уписа својине на непокретности супружника „сматра да је упис извршен на име оба супружника и када је извршен на име само једног од њих, осим ако након уписа није закључен писмени споразум супружника о деоби заједничке имовине, односно брачни уговор, или је о правима супружника на непокретности одлучивао суд“¹⁹. Ова одредба има карактер обориве законске претпоставке. Терет доказивања чињенице да није у питању заједничка имовина пребацује се на супружника на чије име је непокретност уписана²⁰.

Наиме, за међусобне односе супружника као заједничара није од утицаја чињеница на чије име је непокретност уписана у јавном регистру, јер иста не утиче на промену режима заједничке својине на истој, већ је битна чињеница да је непокретност стечена радом супружника током трајања заједнице живота у браку. Дакле, примена наведеног правила, у ситуацији када у јавном регистру није уписана заједничка својина на непокретности, омогућава заштиту супружника који је допринео стицању непокретности, иако није уписан као заједничар²¹. Ова одредба

¹⁸ Детаљније о циљевима увођења режима заједничке имовине и доприносу супружника у њеном стицању. Б. Решетар, Имовинскоправни односи брачних другова у Европи, Имовинскоправни аспекти развода брака – хрватски, еуропски и међународни контекст, Правни факултет Осиек, 2011. стр. 429-431.

¹⁹ В. чл. 176. ПЗ.

²⁰ Више о смислу чл. 176 Породичног закона и конкуренцији са правом савесног стицаоца непокретности, Р. Цветић, Нова правила у поступку уписа у катастар непокртности. Упис заједничке својине супружника, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, бр. 4/2019, стр. 1175, 1176.

²¹ В. чл. 171. ст. 1. ПЗ; У судској пракси наилазимо и на одлуке у којима непокретности које су предмет купопродајног уговора закљученог за време трајања брака, од стране једног супружника који је и уписан у јавним регистрима као власник, сматрају њиховом

је изазивала одређене проблеме у правној пракси и супротстављала се начелу поуздања у евиденцију непокретности. Свакако је јасна намера законодавца да прописивањем наведеног правила, пружи заштиту неуписаном супружнику од неовлашћеног располагања од стране уписаног супружника. Међутим, у судској пракси је било и одлука у којима се прихватањем тзв. прећутне сагласности на извршено располагање, уствари пружала заштита стицаоцу непокретности.

Са циљем постизања већег степена правне сигурности у промету непокретности и повећања правне свести код грађана о значају уписа и примене начела поуздања у катастар непокретности, уведена су нова правила о упису заједничке својине. Тако је одредбом чл. 7. ст. 4 Закона о поступку уписа у катастар непокретности и катастар инфраструктуре (ЗПУКН)²² прописано да се заједничка својина уписује на име свих заједничара. У случају постојања брака у моменту настанка исправе за упис, у којој је садржан теретни правни посао, од јавног бележника као обвезника доставе исправа служби за катастар непокретности, заједничка својина на непокретности се уписује и на име другог супружника. Три су изузетка од установљеног правила о уласку стечене непокретности у режим заједничке својине, и то уколико: „у исправи за упис нема података о постојању брака и супружнику; ако се катастру достави изјава оба супружника да се у конкретном случају не ради о заједничкој, већ о посебној имовини једног од супружника; или ако супружници исправом на основу које се врши упис стичу сусвојину, са одређеним уделитема“²³. Изјаве се достављају у форми јавнобележничког записа или јавнобележнички потврђених (солемнизованих) изјава, а могу бити и саставни део исправе којом се стиче непокретна имовина на коју се та изјава односи, односно солемнизационе клаузуле којом је потврђена та исправа²⁴.

Иако је јасна намера законодавца о потреби постизања већег степена заштите стицаоца непокретности, посебно у светлу примене начела поуздања у катастар непокретности, поставља се питање у којој мери је актуелна регулатива подударна са правилима која произилазе из

„заједничком својином“ са образложењем „да иако је парцела купљена у току трајања брака и без обзира што се као купац појављује један супружник и што је у земљишним књигама уписан само један супружник, она представља заједничку својину странака. Небитно је чијим је средствима купљен плац, јер је несумњиво купљен у току брака странака, а као купац се јавља тужени, те је ово заједничка имовина странака, са претпоставком да су удели супружника подједнаки“. Пресуда Основног суда у Нишу, П. бр. 16280/15 од 10.02.2017. године, Судски архив.

²² „Сл. гласник РС“, бр. 41/2018, 95/2018, 31/2019 и 92/2023.

²³ Чл. 7, ст. 5 ЗПУКН.

²⁴ Чл. 7. ст. 4-8. ЗПУКН.

концепта заједничке својине супружника. Ово посебно из разлога што се кључни критеријум који произилази из одредаба чл. 7 ЗПУКН које се односе на заједничку својину, тиче чињенице постојања брака у тренутку настанка исправе за упис, а не чињенице да ли се ради о непокретности која је стечена радом супружника за време трајања њихове заједнице живота у браку.²⁵ Чињеница је да се обавезом да јавни бележник приликом овере купопродајног уговора провери да ли је преносилац у браку и ако јесте позива се његов супружник да се изјасни да ли се ради о њиховој заједничкој имовини или не, предупредује неовлашћено располагање непокретностима из заједничке имовине супружника.

Фокус интересовања теорије и судске праксе представља питање односа правила из чл. 176. ст. 2. Породичног закона са начелом поуздања у катастар непокретности и правним положајем трећег савесног лица. Са тим у вези, потребно је указати и на заокрет у судској пракси Врховног касационог суда од 2018. године, у погледу заштите права неуписаног супружника, односно заштите трећег савесног лица које се поуздало у стање у катастру непокретности. У судској пракси је засад²⁶ претпоставци дата предност над начелом поуздања уписа у катастар²⁶.

Међутим, ова одредба захтева анализу њеног домаћаја и примене, посебно имајући у виду садржину нових прописа о упису права на непокретностима у катастар непокретности и јачању домаћаја начела поуздања уписа, што ће бити предмет детаљније анализе у наставку рада.

4. Појам и дејство начела поуздања

Свака евиденције непокретности, како земљишнокњижна, тако и катастарска евиденција примењена у Р. Србији, заснивају се на принципу поуздања у тачност уписа. Формално, принцип поуздања значи „необоривост претпоставке истинитости и потпуности уписа, без потребе додатног истраживања“²⁷. Истинитост значи да постоје сва права и

²⁵ Р. Цветић, цит. дело, стр. 1181.

²⁶ Иако актуелна пракса Врховног суда говори у прилог заштите неуписаног супружника, тако да се у једној од одлука закључује „да одредба чл. 6 тада важећег Закона о државном премеру и катастру, којом је прописано начело поуздања у катастар непокретности, не може да искључи примену принудних норми материјалног права (чл. 174 ПЗ) о посебном режиму заједничке својине стечене у браку и начину законитог располагања том имовином“. Пресуда Врховног касационог суда, Рев1 бр. 14/2018 од 12.12.2018. године, са сличним становиштем израженим и у пресуди истог суда Рев. бр. 1162/2016 од 12.07.2016. године; наведено према С. Дабић, К. Доловић Бојић, *op. cit.*, стр. 427.

²⁷ М. Лазић, Начело поуздања у регистар непокретности и уговорно стицање својине

чињенице уписане у регистар непокретности, а потпуност - да не постоји све оно што у регистар није уписано²⁸. На тај начин, начело поуздања гарантује сигурност правног промета трећим (савесним) лицима, који су предузели одређене правне радње поуздајући се у податаке из катастарске евиденције непокретности.

Формулација овог начела веома је слична и у упоредном праву. Практично, савесно поступање у правном промету, имајући у виду јавно поверење у регистар непокретности, не захтева да стизалац испитује ванкњижно стање, већ само оно што је у регистар уписано²⁹. Тако, у Републици Хрватској се прихвата начело поуздања и „за савесност трећег лица није нужно активно истраживање ванкњижног стања...тако да законодавац од савесних стизалаца захтева познавање земљишнокњижног и непознавање поседовног стања некретнина, под условом да ово непознавање није последица грубе непажње“³⁰.

Слично решење је прихваћено и у новом праву Федерације Бих и Републике Српске, у којима је савесност стицаоца одлучујућа претпоставка за стицање на основу начела поверења, а у стварном праву изричито је прописано да не постоји обавеза истраживања ванкњижног стања.³¹ У том смислу су судови ових држава, позивањем на начело поверења, учинили заокрет у дугогодишњој судској пракси, која се по правилу (изричито или прећутно) позивала на начело *nemo plus iuris ad alium transferre potest quam ipse habet* и предност давала поседовном и ванкњижном стању (чл. 56 ЗСП ФБиХ/ЗСП РС). Међутим, институт стицања на основу поверења у земљишне књиге је изричито прописан тек у новим законима који регулишу стварно право.³²

од књижног власника – Први део, Зборник радова Правног факултета у Нишу, бр. 100/2023, стр. 39.

²⁸ М. Лазић, *op. cit.*, стр. 51; Брисањем погрешног уписа се отклања позитивни аспект поуздања, а накнадним уписом негативни аспект, тако да дејство начела поуздања „наступа од момента коначности уписа које није у поступку оспоравања“. Видети код: Р. Ковачевић Куштримовић, М. Лазић, *Стварно...*, стр. 328, 329.

²⁹ Р. Цветић, Домашај начела уписа и начела поуздања у катастар непокретности у нашој судској пракси, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, вол. XLIX, бр. 3/2015, стр. 1024, 1025.

³⁰ Х. Мутапчић, Е. Бркић, Улога и значај начела савјесности у процесу реформе земљишнокњижног права, Зборник радова Правног факултета у Тузли, бр. 1. 8-40, стр. 25.

³¹ М. Повлакић, Начело повјерења у земљишну књигу у најновијој пракси Врховног суда Федерације БиХ, Нова правна ревија, часопис за домаће, њемачко и европско право, 1, стр. 9, <https://portalfo2.pravosudje.ba/vstvfo-api/vijest/download/28348>, стр. 9.

³² М. Повлакић, *цит. дело*, стр. 6.

Када је реч о швајцарском и аустријском праву, такође се за савесност не захтева од стицаоца да је истраживао и ванкњижно стање, осим „ако постоји сумња у истинитост и потпуност земљишне књиге..., или ако је то уобичајено у правном саобраћају“³³.

У праву Србије, по Закону о државном премеру и катастру (ЗДПК): „Подаци о непокретностима уписани у катастар непокретности су истинити и поуздани и нико не може сносити штетне последице због тог поуздања.“³⁴ По Закону о поступку уписа у катастар непокретности и водова (ЗПУКН), који представља *lex specialis* у односу на ЗДПК, „подразумева се да су подаци уписани у катастру истинити и потпуни и да савесно лице не може сносити штетне последице због тог поуздања“³⁵. Према томе, ЗПУКН одређује да се само савесни стицалац може позвати на начело поуздања³⁶.

Тачно је да ЗПУК иако за савесност стицаоца не захтева проверу и ванкњижног стања права на непокретности, чињеница је да засад и за схватање које за савесност захтева једино проверу књижног стања, недостаје законско уређење. Ванкњижни промет непокретности је у нашем старијем праву био чест, што је довело да се фактичко стање непокретности разликује од стања које је уписано у регистру. Све је то угрозило сигурност правног промета непокретности, што је довољно оправдање за успостављање актуелног система обавезног уписа – начела официјелности³⁷.

³³ М. Живковић, Право регистра непокретности, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2022, стр. 170; наведено према: М. Лазић, *op. cit.*, стр. 42.

³⁴ Чл. 63 ЗДПК, „Сл. гласник РС“, бр. 72/2009, 18/2010, 65/2013, 15/2015 - одлука УС, 96/2015, 47/2017 - аутентично тумачење, 113/2017 - др. закон, 27/2018 - др. закон, 41/2018 - др. закон, 9/2020 - др. закон и 92/2023, (у даљем тексту: ЗДПК).

³⁵ Чл. 3 тач 4 Закона о поступку уписа у катастар непокретности и водова, „Сл. гласник РС“, бр. 41/2018, 95/2018, 31/2019, 15/2020 и 92/2023, (у даљем тексту: ЗПУКН).

³⁶ Н. Планојевић, Начела катастра непокретности у Србији и Републици Српској, Правна ријеч, бр. 32, Бања Лука, стр. 176.

³⁷ В. чл. 3 ст. 1 тач. 2 ЗПУКН којим је дефинисано начело официјелности; М. Живковић, С. Дабић Никићевић, Поступак уписа у катастар непокретности, Ревизија Копаоничке школе природног права, вол. 4, бр. 1/2022, стр. 13. Дуготрајно незадовољавајуће стање евиденције непокретности у Србији, довело је до тога да примена начела поуздања буде значајно доведена у питање у нашој судској пракси, у којој се са једне стране настојала уважавати чињеница да се често разликују уписано стање од стварног, па је покушавајући да уважи начело поуздања, са друге стране, строжије ценила савесност лица које се позива на ово начело; Р. Цветић, *цит. дело*, стр. 1027.

Доследном применом начела официјелности, треба да се успостави сигурност правног промета. Из стилизације одредбе чл. 3 ст. 1 тач. 2 ЗПУКН може се закључити да ће се поступак уписа у катастар непокретности по правилу вршити по службеној дужности од стране јавног бележника. Када надлежној служби за катастар непокретности буде достављена исправа за упис, служба катастра само врши проверу испуњености формалних услова за упис³⁸, али не проверава законитост промене која се спроводи у складу са достављеном исправом, јер је о томе водио рачуна јавни бележник. Природно, предност је дата јавном бележнику који креира и оверава јавну исправу, а не служби катастра која треба да спроводи одлуке надлежних органа. Ипак, ако Служба катастра сматра да је располагање непокретношћу у исправи која је основ за упис очигледно противно принудним прописима, она врши упис на основу те исправе у катастар и одмах обавештава орган који је надлежан да по службеној дужности покрене одговарајући поступак за поништавање, односно укидање такве исправе. У том случају обавештава и јавног тужиоца и истовремено уписује забележбу спора³⁹.

5. Конкуренција права савесног стицаоца непокретности и права супружника који није уписан у катастар непокретности

Судска пракса Врховног касационог суда и Уставног суда је од 2018 године заузела јединствени став да се правни посао који је закључен од стране супружника који је уписан у катастру као власник, без сагласности другог супружника као заједничара, сматра ништавим⁴⁰. Ово важи и за ванбрачне партнере. У правној теорији, преовладава мишљење да, уколико један супружник самовласно отуђи ствар или право из заједничке имовине, без сагласности другог супружника, такав уговор је противан принудном пропису и због тога је апсолутно ништав.⁴¹ Из природе заједничке имовине супружника о неопредељености удела, произилази немогућност да један супружник самостално, односно без сагласности

³⁸ Чл. 32 ст. 1 ЗПУКН.

³⁹ Видети чл. 32 ст. 1 и 3 ЗПУКН

⁴⁰ Више о променама у ставовима судске праксе ВКС, С. Дабић, К. Доловић Бојић, Располагање једног (ван)брачног друга непокретношћу у заједничкој својини, Право и привреда, бр. 7-9/2019, стр. 412, 413.

⁴¹ С. Вуковић, *op. cit.*, стр. 147; О примени санкције апсолутне ништавости видети код: С Панов, *Породично право*, стр. 345. У односу према трећим лицима, оба супружника представљају јединство, за разлику од титулара права сусвојине у ком случају је сваки сувласник потпуни власник свог аликвотног дела; М. Босиљчић, *op. cit.*, стр. 20-21.

другог супружника, располаже својим уделом у заједничкој имовини. Међутим, ако се то ипак деси, трећим савесним лицима могла би се пружити заштита сходно општим правилима грађанског права о стицању својине, при чему је потребно правити разлику да ли се ради о покретним или непокретним стварима.⁴²

Ако је у питању располагање покретним стварима из заједничке имовине без сагласности другог супружника уговор се неће поништити уколико је стицалац био савестан и ако је ствар прибављена уз накнаду. За располагање покретним стварима уобичајено се претпоставља да је супружник био овлашћен од другог супружника. У том смислу у теорији преовладава став да када један супружник отуђује покретну ствар из заједничке имовине, он то чини у својству заступника другог супружника, по његовом изричитом или прећутном овлашћењу, јер би другачије решење довело до угрожавања сигурности правног промета⁴³. Са друге стране, располагање непокретностима из заједничке имовине, које један супружник учини без сагласности другог супружника, сматра се ништавим без обзира на савесност трећег лица. Друга је ствар што савесни стицалац, ако испуни услове за стицање својине на непокретности редовним или ванредним одржајем, може да користи ове оригинарне начине стицања.

Када је реч о предузимању правних послова управљања и располагања заједничком својином, на непокретностима, уговор мора бити сачињен у писаној форми, а уговорно овлашћење једног супружника уписује се у катастарску евиденцију. У судској пракси присутне су одлуке о постојању тзв. прећутне сагласности када се ради о располагању непокретностима које је један супружник предузео без сагласности другог. У том смислу, када један од супружника за време трајања брака располаже заједничком имовином, при чему је други супружник упознат са таквим располагањем и томе се не успротиви, сматра се да је он својим понашањем дао сагласност том супружнику да отуђи заједничку имовину, посебно што је у предметном случају задржано право становања (*habitatio*), што указује на споразум супружника⁴⁴.

У правној теорији срећемо и мишљења да природа правила, по коме је за располагање стварима из заједничке имовине неопходна сагласност супружника, не упућује на санкцију ништавости⁴⁵. Такође, наводи се да је при чињеници да законодавац одредбом чл. 174 ПЗ изри-

⁴² М. Драшкић, Коментар Породичног закона, Београд, 2020, стр. 450, 451.

⁴³ А. Гамс, *op. cit.*, стр. 74; М. Јанковић, *op. cit.*, стр. 241; Р. Суџум, *op. cit.*, стр. 195; О. Станковић, М. Орлић, *op. cit.*, стр. 228; нав. према: М. Драшкић, *op. cit.*, стр. 451.

⁴⁴ В. Пресуду Округног суда у Краљеву, Гж. бр. 8/2006 од 14.06.2006. године: Преузето из електронске правне базе Paragraf lex.

⁴⁵ Н. Тешић, *op. cit.*, стр. 261.

чито не наводи санкцију ништавости, подложно тумачењу „да ли повреда императивне законске норме води тако строгој санкцији или је њој примеренија нека друга“, односно да ли такав правни посао мора бити санкциониран апсолутном ништавошћу⁴⁶. Наводи се да се располагање које је предузето од стране уписаног супружника, без сагласности другог супружника, не може сврстати у деривативно стицање упркос закључењу правног посла, већ се ради о виду стицања који је „паралелан стицању од невластника код покретних ствари“, те да „оба представљају случајеве стицања на основу закона.“⁴⁷ Преношење права од стране неовлашћеног лица, је узрок због кога треће лице није могло да стекне право на непокретности од правног претходника деривативним путем, а не због ништавости таквог располагања. Са тим у вези даље се наводи да, иако је треће лице знало да се непокретност налази у режиму заједничке имовине, та чињеница не би утицала на пуноважност правног посла, већ да утиче на могућност стицања права и позивања на начело поуздања.⁴⁸ Са друге стране, код оправдања положаја трећег савесног лица, у теорији тежиште аргументације није на томе да ли је неуписани партнер стекао сувласнички удео или не, већ да ли је треће лице то знало или могло знати.⁴⁹ Иако су у овим правним системима брачни и ванбрачни партнери сувласници на основу закона, како то одређује Породични закон, упркос тој чињеници треће савесно лице има предност, што регулишу закони којима се уређује начело уписа и начело поверења. Стицање позивањем на начело поуздања уписа постаје нови облик законског стицања својине на непокретности. Код овог облика стицања, круцијално питање постаје какво понашање, односно који степен испитивања књижног и ванкњижног стања обухвата савесност стицаоца.

Располагање заједничком имовином без сагласности другог супружника може бити извршено и путем уговора о доживотном издржавању, када супружник који је прималац издржавања, располаже заједничком имовином у корист даваоца издржавања, уколико његов супружник није знао за тај уговор. У том случају, након смрти примаоца издржавања, његов супружник може тражити да се уговор о доживотном издржавању прогласи без дејства у односу на њега и да му се призна право својине на делу који представља заједничку имовину.⁵⁰

⁴⁶ Видети код С. Дабић, К. Доловић Бојић, *op. cit.*, стр. 415, 416.

⁴⁷ М. Повлакић, *op. cit.*, стр. 5.

⁴⁸ *Ibidem*, стр. 418.

⁴⁹ М. Повлакић, *op. cit.*, стр. 8.

⁵⁰ З. М. Петровић-Радосављевић, *Заједничка имовина брачних другова*, Правни живот, бр. 9/2000, стр. 525.

Имајући у виду разматрања о домашај начела поуздања у нашем правном систему, сматрамо да је до момента постизања потпуне ажурности и тачности података у регистру непокретности, за оцену степена савесности стицаоца потребно и даље примењивати критеријум савесности у ширем смислу који, када околности на то указују, подразумева и обавезу испитивања ванкњижног стања својине. Ово нарочито имајући у виду случајеве који су присутни у нашој судској пракси када је долазило до располагања непокретностима који су у заједничкој својини оба супружника, од стране уписаног супружника као јединог власника непокретности у регистру, а постоји законска претпоставка уписа оба супружника. Свакако, приликом неовлашћеног располагања треба водити рачуна и о савесности супружника који није уписан, односно да ли је он знао за неовлашћено располагање заједничком својином на непокретности од стране уписаног супружника, иако је сада та провера и обавеза јавног бележника⁵¹.

Применом начела поуздања обезбеђује се заштита савесном (поштеност) стицаоцу, као и сигурност правног промета, односно поверење у правни поредак и у јавне књиге.⁵² У том смислу, уколико је треће лице било савесно, такав правни посао треба сматрати пуноважним, а оштећени заједничар има само право да тражи накнаду од заједничара који је имовином неовлашћено располагао. У случају несавесности стицаоца који је знао да један супружник располаже предметом заједничке имовине без сагласности другог супружника, уговор ће бити непуноважан.

Законодавац је трагајући за начином заштите неуписаног супружника, створио могућност да исти изгуби статус заједничара давањем изјаве пред јавним бележником, и када је у питању имовина која је стечена радом за време трајања заједничког живота у браку. Последице наведеног решења нарочито могу бити изражене када се располаже са непокретностима које представљају породични дом, који је у упоредном праву посебно заштићен, што супружника који је због различитих животних околности, у тренутку располагања дао изјаву да није у питању њихова заједничка имовина, може довести до низа егзистенцијалних проблема. Статус породичног дома треба уредити и у нашем праву.

⁵¹ Чл. 176 ст. 2 ПЗ. О томе, М. Лазић, *op. cit.*, стр. 49, 50.

⁵² В. Кораћ, Начело *Nemo plus iuris...* и располагање заједничком својином на покретним и непокретним стварима, Зборник Правног факултета у Подгорици, бр. 38/2008, стр. 696.

Такође, остало је отворено питање о неовлашћеном располагању непокретностима које су стечене у ванбрачној заједници. Јавни бележници, а још мање потенцијални стицаоци, уколико преносилац сам не укаже на чињеницу да је био у ванбрачној заједници у тренутку стицања непокретности која улази у режим заједничке својине ванбрачних партнера, немају могућност да сами утврде тај податак. Са друге стране, када се у улози стицаоца непокретности јавља лице које је у ванбрачној заједници, непокретност ће бити уписана само на његово име, осим уколико сам ванбрачни партнер изјави да је у питању непокретност која улази у режим заједничке својине ванбрачних партнера, што се уписује у катастар.⁵³ Дакле, питање постојања ванбрачне заједнице, при чињеници непостојања регистра истих у нашем правним систему, састоји се у давању изјаве да она постоји или непостоји и да се ради о непокретности у искључивој својини, од стране оног који уговор закључује. У таквим случајевима, постојање ризика да се ради о непокретности у заједничкој својини предочава јавни бележник.⁵⁴

6. Закључак

Неспорна је чињеница да се материјалноправном одредбом Породичног закона која се односи на законску претпоставку о упису права на непокретностима на оба супружника и када је упис извршен на име једног од њих, настоји пружити заштита неуписаном супружнику код заједнички стечене непокретности супружника као заједничке својине и имовине. Зато је оправдан став о потреби заштите неуписаног супружника са утврђивањем апсолутне ништавости располагања непокретностима из састава заједничке имовине учињеним од стране супружника који је уписан у јавни регистар, а без сагласности неуписаног супружника.

Међутим, под притиском потреба сигурности правног промета и недвосмисленог дејства начела поуздања у евиденцију непокретности, у упоредном праву су извршене измене закона о могућности позивања савесног стицаоца на начело поуздања као посебног законског облика стицања својине. За савесност стицања се захтева само провера стања евиденције права својине на предметној непокретности. Такође, у нашем праву је упис непокретности стечене током трајања брака посебно уређен, установљавањем обавезе јавног бележника да предузме

⁵³ Ibidem, стр. 433.

⁵⁴ Р. Цветић, Нова правила у поступку уписа у катастар непокретности. Упис заједничке својине супружника, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, бр. 4, 2019, стр. 1182, 1183.

коракe ради утврђивања имовинског статуса непокретности и добијања изјаве неуписаног супружника о чињеници да ли је у статусу заједничке или посебне имовине супружника.

Свеобухватно решавање наведеног проблема могуће је прописивањем посебних правила у стварноправној регулативи, а у смислу прецизирања дејства начела поуздања. Такође, потребно је регулисање опших правила о заштити савесног стицаоца, и критеријума какво испитивање чињеничног стања за претпоставку савесности је неопходно од стране прибавиоца. Све то би утицало на установљавање правне дисциплине титуларе својине и допринело да се доследно старају о евиденцији свог права заједничке својине. Тиме се и спречава могућност неовлашћеног располагања заједничком имовином. Ипак, уколико се то ипак деси, савесност прибавиоца треба ценити према познавању стања у катастру, а када постоје посебне околности сумње у истинитост уписа и према познавању осталих чињеница.

Са друге стране, при актуелном стању у законодавству у ком је прописивањем правила о обавези уписа заједничке својине супружника довело до тога да претпоставка о заједничком упису на име оба супружника у будућем периоду губи на значају, то је одредбама Породичног закона требало увести регулативу о заштити располагања која се односе на породични дом супружника. То би допринело постизању компромиса између очувања концепта заједничке имовине супружника, који је актуелним решењем у знатној мери доведен у питање, и потребе за очувањем сигурности правног промета.

Miroslav Lazić, LL.D.,

Full Professor,

Faculty of Law, University of Niš,

Tijana Mitrović Arsić,

Judge of the Misdemeanour Court in Kragujevac,

PhD student, Faculty of Law, University of Niš,

Republic of Serbia

DISPOSITION OF SPOUSES' JOINT OWNERSHIP WITHOUT THE CONSENT OF THE OTHER SPOUSE AND THE PRINCIPLE OF RELIANCE ON CADASTRAL REGISTRATION RECORDS

Summary

Joint ownership is an institute that is not practical for legal transactions because disposition of property is possible only with the consent of all co-owners. Yet, in legal practice, there are situations when one co-owner disposes of joint ownership without the consent of the other co-owners, alleging that he/she is registered as the sole owner in the real estate registry in spite of the fact that he/she is not. In such a case, priority should be given to the principle of reliance on the real estate records on cadastral registration, particularly considering that nowadays notaries are obliged to obtain a statement from the spouses when registering real estate of married titleholders. However, in case the ownership is registered as a spouse's exclusive (sole) ownership, it is essential to assess the conscientiousness of the acquirer (i.e. whether a spouse acquired it in good faith) by requesting the verification of the registered ownership status in the real estate (cadastral) records. If there are circumstances that indicate the uncertainty of the exclusiveness of the registered right or the existence of joint ownership, the assessment of the acquirer's conscientiousness (acquisition of ownership in good faith) must also include the verification of the unregistered property ownership. As conscientiousness regarding the status of registration in the cadastre is presumed, the burden of refuting that presumption lies with the joint owner as the injured party.

Keywords: *joint ownership of spouses, disposition, registration in the real estate cadastre, principle of reliance on cadastral registration records.*

МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ ДОСТУПНОСТИ ПРАВДЕ**

Апстракт: *Оживотворење основних постулата доступности правде грађанима јесте индикатор демократске легитимације владавине права у савременим државама. То се може остварити кроз садејство адекватног нормативног оквира (пре свега Устава и системских закона) и институционалног механизма за функционисање свих грана државне власти. Пут ка остваривању овог циља води и кроз успостављање одговарајућег друштвеног амбијента који омогућује оваплоћењу принципа независног судства, као претпоставке доступности правде грађанима. Кроз симбиозу институционалног и бихевиоралног аспекта, независност судства доприноси оптималном функционисању правног поретка. Међутим, она је и претпоставка доступности правде грађанима.*

Кључне речи: *Правда, суд, дискриминација, једнакост, правичност, јавност, ефикасност, жалба.*

1. Увод

Оптимални ниво независности судства омогућава правну заштиту грађана од арбитрарности осталих сегмената државне власти, и то кроз одговарајућу процедуру за остваривање елементарних људских права грађана. На тај начин, подела власти и постепена еманципација судске власти отворају хоризонте доступности правде најширем кругу грађана.

* knez@prafak.ni.ac.rs, ORCID ID 0000-0001-9073-9367.

** Рад је настао као резултат финансирања од стране Министарства науке, технолошког развоја и иновација, по Уговору евиденциони број 451-03-137/2025-03/200120 од 04. 02. 2025. године.

Судски механизам заштите фундаменталних људских права мора бити доступан свим грађанима, без било каквог облика дискриминације и кроз обезбеђивање једнаког институционалног третмана свих грађана пред судом. Судови, притом, треба да функционишу у сагласју са савременим међународним стандардима независног судства и да представљају институционални оквир за остваривање права која чине срж правичног суђења. Стога ће правда бити доступна, ако сви грађани имају загарантован приступ независном судству, које представља адекватно институционално окриље за остваривање основних постулата правичности. Приступ суду мора бити доступан свима, без било каквог облика дискриминације. Судска одлука мора бити резултат јавне, правичне и експедитивне расправе. Нормативни амбијент мора садржати и адекватан механизам поступка преиспитивања донете пресуде, али и инструментаријум за анулирање одлука донетих услед установљених грешака суда.

2. Међународни стандарди права на суђење пред компетентним, независним, непристрасним и на закону заснованом суду

Међународни стандарди независног судства незаобилазни су део каталога људских права садржаних у међународноправним документима универзалног и регионалног карактера (чл. 10. Универзалне декларације о људским правима, чл. 14. Међународног пакта о грађанским и политичким правима, чл. 6. ст. 1. Европске конвенције за заштиту права и основних слобода, чл. 26. Афричке повеље о људским правима и правима народа, чл. 8. ст. 1. Америчке конвенције о људским правима, чл. 26. Америчке декларације о правима и дужностима човека).¹ Комитет за људска права је, имајући у виду значај права на суђење пред независним, непристрасним, компетентним и на закону заснованом суду, заузео становиште да је то "апсолутно право које не сме да трпи било какве изузетке".² Према Америчкој конвенцији (чл. 27.), право на суђење пред независним, непристрасним, компетентним и на закону заснованом суду спада у корпус људских права која се не могу суспендовати ни за време ванредног или ратног стања.

¹ У наставку излагања за терминолошко означавање конвенција регионалног карактера употребљаваћемо термине : Европска, Афричка, Америчка, као и Америчка декларација када се има у виду Америчка декларација о правима и дужностима човека

² *Gonzales del Rio protiv Peruа*, (263/1987), 28. октобар 1992, Извештај Комитета за људска права, II Том, (A/48/40), 1993, стр. 20.

Сагласно пракси Европског суда за људска права, "суд" у суштинском смислу те речи одређује његова судска функција, то што он доноси одлуке о питањима из његове надлежности и на основу правних норми, и након поступка који је обављен на прописан начин. Да би неки орган имао својство суда, мора испунити неке услове-независност од извршних органа, непристрасност, трајање мандата чланова суда, јемства кја се пружају у поступку.³

Да би се реализовали постулати владавине права, потребно је да суд који поступа у кривичним стварима буде успостављен законом. Образовање судова по закону за последицу има немогућност оснивања судова за решавање индивидуалних случајева. Наш законодавац респектује овај правни стандард, јер већ у одредби чл. 1. Законика о кривичном поступку Србије се прецизира да кривична санкција ме бити изречена само на основу *законито спроведеног поступка*, под условима прописаним кривичним законом.

Остваривање претпоставки правичног суђења огледа се и у праву на расправу пред *компетентним* судом, тј. судом који има јурисдикцију да реши конкретни случај. Надлежност судова проистиче из закона и односи се на странке, али и на сам кривичноправни спор.

Доступност правде је незамислива без реализовања права на расправу пред *независним* судом. *Основним принципима о независности судства* предвиђа се право на суђење пред редовним судовима и трибуналима према установљеним законским процедурама. Трибунали који не примењују законску процедуру, не могу вршити јурисдикцију која припада редовним судовима и судским трибуналима (принцип 5). Независност судства мора гарантовати држава и она се мора штити Уставом и законима. Све институције, владине и друге, морају поштовати независност судства (принцип 1). Тужилачке функције морају бити строго одвојене од судских (принцип 10).⁴

Оживотворење принципа независног судства налаже обавезу законодавца да обезбеди системске и функционалне гаранције против уписа политичких утицаја на рад правосуђа. То се може постићи доследном изградњом система поделе власти. У смеру афирмације независности судова су и нормативна решења о избору судија и трајању њиховог мандата, као и строга раздвојеност судијске од тужи-

³ Пресуде Европског суда *Х. против . Белгије од 30. новембра 1987* и *Ле Компт, Ван Ливен и Де Мејер против Холандије од 23. јуна 1981*, бр. 43.

⁴ Ово су само неки од принципа, садржаних у *Основним принципима независног судства*, усвојеним на седмом конгресу УН-а о спречавању злочина и поступању са учиниоцима кривичних дела, одобрених на Генералној скупштини ОУН 1985. године

лачке функције. Потпору независности судова чини и немогућност ван-судских органа да мењају судске одлуке, сем у случајевима амнестије и помиловања.⁵

Непристрасност суда представља, исто тако, компоненту правичног судског поступка. Она се огледа у чињеници да "судије не смеју да имају унапред формирана мишљења о случају који имају пред собом, као и да не смеју поступати на начин који фаворизује интересе једне стране у спору"⁶ Из одлука Европског суда за људска права произлази да је неопристрасност суда нарушена када је исто лице у истом предмету вршило две функције (оптужбе и суђења, истражну и судећу), када је судија пре доношења одлуке дао негативан суд о одбрани оптуженог, када постоји ризик од притиска на судске органе.⁷ Установа изузећа, предвиђена процесним зако нодавствима, увелико доприноси остварењу циљева непристрасности суда.

3. Забрана дискриминације у кривичном правосуђу (једнакост пред законом) и доступност правде

Својеврсним каталозима људских слобода, садржаним у међународноправним документима, предвиђа се једнак третман свих лица у уживању свих права која се предвиђају овим актима, па тако и права која се односе на област кривичног правосуђа. *Универзалном декларацијом о правима човека* (Univerzal Deklaration of Human Rights) наглашава се да "сваком припадају сва права и слободе проглашене у овој Декларацији, без икаквих разлика у погледу расе, боје, пола, језика, вероисповести, политичког или другог мишљења, националног или друштвеног порекла, имовине, рођења или других околности" (чл. 2.). Посебно се апострофира једнакост свих пред законом и право на подједнаку заштиту закона. Истоветан третман се предвиђа за сва лица која су жртве дискриминације или подстицаја на дискриминацију, без обзира на различитост у погледу расе, пола, вероисповести и других околности (чл. 7. Универзалне декларације о правима човека). Готово

⁵ Види: Основни принципи независности судства, *Право на правично суђење-приручник*, Београд, Фонд за хуманитарно право, 2002, стр. 101.

⁶ Види: *Kartunen protiv Finske*, (387/1989), 23. октобар 1992, Извештај Комитета за људска права, II Том, (A/48/40), 1993, стр. 12, параграф 7.2.

⁷ J. Pradel, G. Konstens, *Droit pénal européen*, Paris, 2002, p. 383, цитирано према. Др Горан Илић, *Модел правичног процеса у светлу Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода*, Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода и кривично законодавство Србије и Црне Горе, Зборник радова са саветовања Удружења за кривично право и криминологију Србије и Црне Горе, Златибор, 2004, стр. 387.

истоветну одредбу садржи и Међународни пакт о грађанским и политичким правима (чл. 26).

Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода садржи антидискриминацијске одредбе којима се, међутим, забрањује неравноправност у погледу уживања конкретних права зајемчених овом Конвенцијом, али се не забрањује општа неједнакост грађана пред законом⁸. Ако се има у виду широк дијапазон права и слобода заштићених Европском конвенцијом, може се сматрати да одредбе овог, једног од најважнијих извора међународног права, уважавају основне постулате једнакости грађана пред законом

Забрана дискриминације у кривичном правосуђу се предвиђа и неким другим међународним документима. Тако је *Декларацијом Светске конференције међународне године жена*, одржане у Мексико Ситију 1957. године, позвано на спречавање повреде људских права жена изазваних кривичним делима и другим социопатолошким појавама као што су на пример, кривично дело силовања, насилничко понашање, проституција и слично.

Заштита од расне, етничке или верске дискриминације заузима видно место у напорима међународне заједнице да је елиминише. Из тих разлога је 1969. године донета *Конвенција о одстрањивању свих облика расне дискриминације*. Њоме се поред гаранција о једнаком третману свих лица при уживању права и слобода, предвиђа и заштита од насиља службених лица, институција, неформалних група грађана, мотивисаних расном или националном нетрпељивошћу.⁹

Једнакост грађана пред законом саставни је део и уставних прокламација држава заснованих на владавини права. На то курсу је и Устав Републике Србије, који прокламује право на једнаку законску заштиту, без дискриминације по било ком основу (чл. 21. ст. 1). Забрањени су сви видови непосредне или посредне дискриминације, нарочито по основу погледу расе, пола, националне припадности, друштвеног порекла, рођења, вероисповести, политичког или другог уверења, имовног стања, културе, језика, старости и психичког или физичког инвалидитета (чл. 21. ст. 2. Устава Србије). Истовремено, уставном нормом ствара се основ тзв. позитивне дискриминације (ст. 3. чл. 21). Дискриминација је инкриминисана Кривичним закоником Србије, и то

⁸ Војин Димитријевић, Милан Пауновић, у сарадњи са Владимиром Берићем, *Људска права-учбеник*, Београдски центар за људска права, Досије, Београд, 1997, стр. 182.

⁹ Види *Извештај Секретаријата ОУН о правима човека: Активности УН на пољу кривичног правосуђа и спречавање криминалитета*, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, 1979, бр. 3-4, стр. 3-17.

кроз законски опис бића кривичног дела Повреда равноправности. (чл. 128).

4. Право на једнакост пред судовима као претпоставка доступности правде

Основни постулати владавине права налажу да сва лица имају једнако право на *приступ суду* и на *равноправан третман* пред судом. Судска заштита грађанских права мора бити доступна сваком, али и сва лица имају право на праведан поступак одлучивања о основаности оптужбе против себе. Једнакост приступа судовима подразумева одсуство било ког вида дискриминације. Процесна позиција неког субјекта не сме да зависи од пола, расе, вероисповести и слично, као што је случај у појединим земљама у којима, на пример, сведочење жена има мању доказну вредност од сведочења мушкараца.¹⁰

Једнакост третмана пред судовима, предвиђена одредбом чл. 14. *Међународног пакта о грађанским и политичким правима*, претпоставља истоветност третмана кривичнопроцесних странака, као носиоца двају супротстављених кривичнопроцесних функција приликом заступања својих теза пред судом. Међутим, једнакост третмана подразумева и истоветност третмана свих оптужених за иста или слична кривична дела, као и подједнак статус учинилаца кривичних дела класичног и политичког криминалитета.

Право на приступ суду је саставни елемент права на правично суђење, прописаног чл. 6. ст. 1. *Европске конвенције*. Из ове одредбе проистиче обавеза држава да свим лицима обезбеди судски поступак одлучивања о основаности оптужбе против њих. Пракса Европског суда за људска права налаже да ово право мора бити *делотворно*, а не само да постоји у закону. Сагласно пракси овога суда, "сврха Конвенције није да се јемче права која су теоријска или илузорна, већ она која су практична и стварна". Стога и право на приступ суду мора бити делотворно.¹¹

Пракса Европског суда за људска права допушта и извесна "прећутна ограничења" права на приступ суду. Право приступа "по власти тој природи захтева регулативу која ће установити држава, регулативу која зависи од времена и места, као и од потреба и расположивих сред-

¹⁰ Види: Препоруке Комитета за укидање дискриминације жена поводом доношења Конвенције о о укидању свих видова дискриминације жена од 24. 09. 1996, *Правично суђење-приручник*, Београд, Фонд за хуманитарно право, стр. 96.

¹¹ Пресуде Европског суда за људска права: *Airey v. Irske* од 9. октобра 1979, *serija A*, br. 32; *Bellet v. Francuske* од 4. decembra 1995, *serija A* br. 333-B; *R. D. v Pojske* од 18. decembra 2001.

става заједнице и појединца".¹² Међутим, ограничења не смеју умањити право приступа судовима појединцу на тај начин, и у тој мери, да се тиме нарушава суштина овога права. Противно Европској конвенцији је и ограничење које не поштоје легитимни циљ, и ако не постоји "разумно сразмеран однос" између употребљених средстава и циља који се жели постићи.¹³

Основни постулати правде уопште, али и правичности судског поступка, налажу постојање права супротстављених кривичнопроцесних странака да буду *присутне* радњама које се спроводе у поступку одлучивања о основаности кривичне тужбе. Странке у кривичном поступку морају бити у позицији да се изјасне о кривичном догађају који је иницирао покретање механизма судског одлучивања, али и да се изјасне о ставовима супротне странке (*audiatur et altera pars*). Консеквентно спроведена контрадикторност у поступку мериторног одлучивања о основаности кривичне окривљеног сигуран је пут остварења елементарних захтева законитости, али и правичности кривичног поступка.

Равноправан тртман странака пред судом, као претпоставка једнакости пред судом, претпоставља и право на тзв. *једнакост оружја*. Реч је о праву странке да предузима све радње које може предузимати супротстављена странка. Нарушавање овога права десило би се, примера ради, када би окривљеном било ускраћено остваривање права на одбрану, чиме би се осујетила могућност супротстављања радњама јавног тужиоца. Исто тако, принцип једнакости оружја дезавуисао би се пропуштањем одређених радњи окривљеног, услед непознавања тих права због изостанка одговарајуће поуке суда. Неравноправан третман пред судом остварио би се и коришћењем резултата незаконитих радњи у кривичном поступку, али и коришћењем незаконитих радњи других државних органа у кривичном поступку.¹⁴

Доступност правде постиже се и преференцијалним треманом слабије кривичнопроцесне странке у кривичном поступку. Реч је о процесним концесијама окривљеног у односу на овлашћеног тужиоца, познатим у правној доктрини под називом "*favor defensionis*" *Ratio legis* повлашћеног процесног третмана окривљеног огледа се у покушају уравнотежења процесног положаја странака, оптерећеног почетном правном и фактичком неједнакошћу међу њима. Претпоставка невиност-

¹² Пресуда у случају *Ashingdane v. UK*, 28. мај 1985, серија А, бр. 93.

¹³ Пресуда у случају "Белгијска лингвистика" од 23. јула 1968, серија А бр. 6 и *Принц Ханс-Адам II од Лихтенштајна против Немачке* од 12. јула 2001.

¹⁴ *Schroeder, F. C., Strafprozesrecht, 2, Aufl, C. H. Beck, München, 1997, str. 32.*

сти окривљеног, формални терет доказивања на тужиоцу и правило *in dubio pro geo* (најважније процесне последице претпоставке невиности), заштита окривљеног од самоинкриминације, право на последњу реч на главном претресу, забрана преиначења пресуде на штету окривљеног у поступку по правним лековима, само су неке од манифестације воље законодавца да уравнотежи процесну позицију лица према коме је усмерена оптужба и тужиоца који захтева судско одлучивање о основаности кривице тог лица.

5. Правичност кривичног поступка и доступност правде

Да би правда била доступна, осим институционализоване независности судства и обезбеђене једнакости грађана пред овом граном власти, потребна је и реализација основни права из корпуса процесних гаранција правичнос судског поступка.

5.1. Право правичну, јавну и експедитивну расправу

Правда ће бити доступна ако се одлука о основаности оптужбе окривљеног донесе након правичне и јавне расправе у кривичном поступку, у коме су испоштовани основни захтеви експедитивности суђења. Расправа ће бити правична, ако се створе оптималне нормативне претпоставке за изјашњавање кривичнопроцесних странака о кривичној ствари, уз правом предвиђену могућност за изношење става о исказу супротне странке.

При изношењу сопственог става о кривичној ствари странке мора да имају истоветан процесни положај. У томе се огледа суштина принципа "једнакости оружја", као најважније гаранције права на одбрану. Уколико, пак, окривљени буде ограничаван у остваривању одбране (нпр. ако му се ускрати приступ вештацима, уколико не добије информације неопходне за припрему одбране, ако му буде онемогућено да присуствује претресу пред судом правног лека и слично), нарушиће се принцип "једнакости оружја", а тиме и правичност суђења.

5.2. Право на јавну расправу

Јавност кривичног поступка је кључна претпоставка за реализацију основних постулата доступности правде. Правичност поступка судског одлучивања о основаности оптужбе окривљеног немогућа без реализације начела јавности, нарочито у централној фази кривичног поступка – главном претресу. Одредбама Законика о кривичном поступку афирмише се начело јавности (чл. 362-367) које има и ранг уставног начела (чл. 97. Устава Србије). Уважавајући европске стан-

дарде који се односе на правичност суђења, наш законодавац рестриктивно поступа при одређивању разлога за искључење јавности са главног претреса. Према одредби ЗКП, јавност се може искључити ако је то потребно ради интереса националне безбедности, чувања тајне, јавног реда и морала, заштите интереса малолетника или заштите приватности учесника у поступку и других оправданих интереса у демократском друштву (чл. 363. ЗКП). Ако се упореде разлози за искључење јавности предвиђени Међународним пактом о грађанским и политичким правима и нашим законодавством, може се запазити сличност у регулисању. Закоником о кривичном поступку Србије, као разлог за искључење јавности предвиђа се, за разлику од раније легислативе, "заштита приватности учесника у поступку", што је у складу са разлогом предвиђеним Међународним пактом о грађанским и политичким правима. Тиме се у већој мери афирмише јавност суђења као претпоставка законитости и правичности у раду суда. Санкционисање незаконитог искључења јавности са главног претреса као апсолутне битне повреде одредаба кривичног поступка која ео ipso доводи до укидања пресуде у поступку по жалби (чл. 438. ст. 1. тач. 6. ЗКП) представља значајан *легислативни искорак* у смеру афирмисања стандарда *правичног суђења*. Обавеза образлагања решења о искључењу јавности (чл. 365. ЗКП), исто тако, доприноси остварењу права на правично суђење.

5.3. Право на суђење у "разумном року"

Суштина ове процесне гаранције окривљеног се изражава у познатој максими-*одложена правда је исто што и ускраћена правда*. *Ratio legis* права на суђење у разумном року је да се у што краћем временском периоду одлучи о основаности оптужбе, како би се без непотребног одлагања одлучило о судбини окривљеног.

Непотребно одуговлачење кривичног поступка може се одразити негативно по права окривљеног тако што ће проузроковати мањкавост доказног поступка. Наиме, протеком времена може избледити памћење сведока, многи сведоци могу постати недоступни, трагови кривичног дела могу нестати. Предуго трајање кривичног поступка може повећати степен стигматизације окривљеног и поред респектовања претпоставке невиности.

При процени да ли је у конкретном кривичном поступку испоштовано право на суђење у разумном року најпре би требало одредити временске координате у којима се одвија кривични поступак тј. одредити моменат започињања и завршетка поступка. "Разумност" рока би требало ценити у односу на протек времена од прве радње органа кри-

вичног гоњења уперене против осумњиченог до правноснажности судске одлуке.

Људска права окривљеног биће угрожена ако се кривични поступак не оконча у "разумном року", нарочито уколико је окривљеном одређен притвор. Стога, принцип *правичности суђења* налаже да се што јасније прецизира значење правног стандарда "*разумни рок*". Становиште је Европског суда за људска права је да се разумни карактер трајања кривичног поступка процењује на основу следећих критеријума : сложеност случаја, понашање тужиоца и став надлежних власти.¹⁵

Трајање кривичног поступка зависи, свакако, од сложености утврђивања чињеничне и правне заснованости оптужбе. На сложеност овог поступка утичу природа кривичног дела, евентуално постојање неких од видова конекситета кривичне ствари, број сведока, квантитет и квалитет доказног материјала. Сложеност расветљења кривични ствари је увећана у случајевима организованог криминала, код вишеструких убистава, кривичних дела са елементом иностраности, терористичких аката те је, стога, потребан комплексан приступ при чињеничној реконструкцији и правном оформљењу ових кривичних ствари.

Експедитивност кривичног поступка, као предуслов правичности суђења, зависи и од понашања овлашћеног тужиоца. Уколико тужилац злоупотребљава своја процесна овлаћења, такво поступање неће допринети окончању поступка у "*разумном року*" и правичном суђењу. Трајање кривичног поступка зависи и од понашања несудских државних органа, поготово законодавне власти која креира правосудни систем, али и од понашања окривљеног (који се може користити правом на ћутање, може злоупотребљавати установу изузећа и слично).

Међународни стандарди права на правично суђење предвиђени Међународним пактом о грађанским и политичким правима и Европском конвенцијом о заштити права човека и основних слобода прихваћени су одредбама ЗКП којима се прописује и обавеза суда да поступак спроведе *без одуговлачења* (чл. 14. ст. 1. ЗКП). Нормативна потпора права на правично суђење ојачана је дужношћу председника судећег већа да главни претрес одреди најкасније у року од два месеца од пријема оптужнице у суду (чл. 353. ст. 2. ЗКП), предвиђањем рока у коме се мора писмено изградити објављена пресуда (чл. 427. ст. 1).

¹⁵ Види Одлуку Европског суда у случају *Lombardo protiv Italije* од 26. 11. 1992, серија А, број 256-Д.

5.4. Обавезност одбране окривљеног и сиромашко право као инструменти доступности правде у кривичном поступку

Доступност правди подразумева да судови приликом одлучивања о основаности кривице појединих лица омогуће стручну помоћ за реализацију одбране тих лица. Међутим, у појединим ситуацијама право на стручну помоћ при вршењу одбране трансформише се у обавезу пружања стручне помоћи. Окривљени, као оригинални титулар права на одбрану, снагом императивних законских норми добија стручног помоћника у лику браниоца. У томе се огледа суштина института обавезне одбране.

Овим установама се у кривичном поступку остварује *двострука егализација*. Окривљени, који је најчешће у спору са правно образованим лицем (јавним тужиоцем), а чија је процесна позиција оптерећена и хендикепима биолошке, економско-социјалне и правне природе (тежина кривичног дела), добија стручну помоћ браниоца независно од своје воље. С друге стране, овим видовима формалне одбране постиже се равноправност и међу самим окривљенима. Лица са статусом окривљеног у кривичном поступку имају једнак положај без обзира на здравствено стање, образовање, имовинске прилике и слично. Овим видовима одбране доприноси се утврђивању истине у кривичном поступку.

За наступање обавезне одбране потребно је испуњење одређених услова. Прву групу услова чине околности везане за *личну хендикепираност окривљеног*, које за последицу имају ограничавање или чак онемогућавање остваривања одбране. Наиме, обавезна је одбрана ако је окривљени глув, нем или неспособан да се сам брани (чл. 74. ст. 1. Закона о кривичном поступку). Неспособност за самостално остваривање одбране постоји и у случају извршења кривичног дела у стању *неурачунљивости*, због чега наступа обавезна одбрана у поступку за изрицање мера безбедности медицинског карактера (чл. 522. ст.3. ЗКП). Обавезна је и одбрана малолетника.

Једна од околности која доводи до установљава обавезне одбране је и *тежина кривичног дела*. Законодавац је имао у виду општу друштвену опасност кривичних дела одредио и њихову апстрактну тежину, која се рефлектује на врсту и висину запрећене казне. С обзиром на тежину кривичног дела, обавезна одбрана је предвиђена ако се окривљеном ставља на терет извршење кривичног дела за које се може изрећи казна затвора од осам и више година (чл. 74. ст. 1. тач. 2. ЗКП).

Трећу групу услова који доводе до наступања обавезне одбране чине околности *процесне природе*. То је, најпре, случај када је окривље-

ном одређен притвор, али и мера задржавања или забрана напуштања стана (чл. 74. ст. 1. тач. 3.. ЗКП). Обавезност одбране постоји и када се окривљеном суди у одсуству (чл. 74. ст. 1. тач. 4. ЗКП). Исто тако, одвијање главног претреса без присуства окривљеног (услед удаљења са претреса, одсутности због неспособности коју је сам проузроковао) исходује обавезношћу одбране.

У свим наведеним процесним ситуацијама окривљени је дужан да изабере браниоца, а ако он то не учини председник суда ће по службеној дужности поставити браниоца за даљи ток кривичног поступка до правноснажности пресуде, а ако је изречена казна затвора од двадесет и више година и за поступак по ванредним правним лековима (чл. 76. ЗКП).

Право окривљеног на *бесплатну стручну помоћ* (тзв. сиромашко право) браниоца део је каталога људских права, садржаног у најзначајнијим међународноправним документима из области заштите људских права. *Међународним пактом о грађанским и политичким правима* предвиђа се право окривљеног да се брани уз струћну правну помоћ, а, ако интереси правде то захтевају, да му се постави бранилац по званичној дужности уколико нема довољно средстава (чл. 14. ст. 3. д).

Европска конвенција за заштту људских права и основних слобода право на бесплатну правну помоћ третира у склопу права на правично суђење. Као постулат правичности суђења, тзв. "сиромашко право" конституише, се ако онај који је оптужен за кривично дело нема довољно средстава да плати правну помоћ, а "интереси правде" захтевају да добије бесплатну правну помоћ (чл. 6. ст. 3. ц).

Америчком конвенцијом, право на бесплатну помоћ браниоца предвиђа се у склопу минималних гаранција у кривичном поступку. Сходно одредби чл. 8 (2 е), окривљени има неотуђиво право на помоћ браниоца кога обезбеђује држава, ако се оптужени не брани сам или не ангажује браниоца у законом предвиђеном року. Плаћање тако ангажованог браниоца зависи од одредаба унутрашњег права. Право на бесплатну правну помоћ део је корпуса људских права предвиђеног *Резолуцијом Афричке комисије* (принцип 22).

*Основним принципима о улози адвоката*¹⁶ прописане су обавезе влада и професионалних удружења адвоката на пружању правне помоћи сиромашнима (принцип 3). Право на бесплатну правну помоћ

¹⁶ Ови принципи усвојени су на Осмом конгресу Уједињених нација о превенцији криминала и поступању према учиниоцима кривичних дела, одржаном од 27. 8-7. 09. 1990. године у Хавани

сиромашним окривљеним предвиђа и *Конвенција о основним правима у Европској унији (усвојена у Ници 2000. године)*. Из одредбе чл. 47. ст. 3. ове Конвенције произлази да имовно стање окривљеног не сме бити препрека "ефикасном приступу правди".

Право на бесплатну правну помоћ браниоца по службеној дужности прописано је *Римским Статутом Међународног кривичног суда* (67. 1. б), као и Статутом *ad hoc Међународног кривичног суда за бившу Југославију* (чл. 2. ст. 4 д).

Европски суд за људска права својим је одлукама дао значајан допринос заштити права окривљеног, садржаној у чл. 6. ст. 3 ц Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода. Иако из Европске конвенције произлази да окривљени одлучује да ли ће се бранити сам, или уз помоћ браниоца, пракса Европског суда показује да воља окривљеног у погледу начина супротстављања оптужби није апсолутно суверена. Из одлуке Европског суда у случају *Croissant* против Немачке проистиче, да захтев да се окривљеном додели бранилац пред домаћим судом не притивречи одредбама Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода.¹⁷

Право на бесплатну правну помоћ окривљеном слабијег материјалног стања подразумева да та помоћ мора бити *ефективна и делотворна*. Обавезе судске власти се не исцрпљују постављањем браниоца по службеној дужности. Суд је обавезан да браниоца који је спречен да пружа правну помоћ сиромашном окривљеном, или који избегава да је пружи, замени или да га натера да испуњава своје обавезе.¹⁸

Из стилизације одредаба најзначајнијих међународноправних докумената из области заштите људских права произлази да право на бесплатну правну помоћ окривљеног постоји, ако окривљени нема довољно материјалних средстава за ангажовање браниоца, уз истовремено постојање интереса правде за доделу правне помоћи. Низом својих одлука, Европски суд за људска права дао је креативан допринос поштовању ових услова од стране домаћих судова. Додуше, у судској пракси овога суда није се као спорно постављало питање тумачења недовољности материјалних средстава окривљеног. Имајући у виду природу одбране сиромашних, свакако да терет доказивања недостатка средстава за ангажовање браниоца лежи на самом окривљеном. Стога се "*интерес правде*" јавља као врло значајан критеријум за одлучивање о потреби доделе браниоца по службеној дужности. У пракси суда су се као елементи постојања интереса правде за постављењем

¹⁷ Одлука је донета 25. септембра 1992. године.

¹⁸ Види одлуку Европског суда у случају *Artico/Italije*, од 30. априла 1980 (см. 33).

браниоца сиромашним окривљеним искристалисали: сложеност датог случаја; способност окривљеног да изнесе релевантне аргументе без помоћи (тзв. субјективни тест), тежина запрећене казне за извршено кривично дело, као и, у начелу, лишење слободе окривљеног.¹⁹

Становиште је Европског суда за људска права, да за кршење права окривљеног на бесплатну правну помоћ није неопходно да се докаже да је ускраћивање помоћи проузроковало стварну штету. Уколико би то био случај, одредбе Европске конвенције о људским правима о праву на бесплатну правну помоћ биле би лишене сваког смисла.²⁰

5.5. Право на делотворни правни лек и доступност правде

Доношење пресуде на мора да значи да је кривични суд донео коначну одлуку о основаности оптужбе против окривљеног. Интереси законитости, правилности поступања суда, али и *правичности*, налажу постојање права на иницирање поступка преиспитивања чињеничне и правне утемељености донете пресуде.

Право на делотворан правни лек представља једну од процесних гаранција правичности суђења. Као такво, оно је садржано у Међународном пакту о грађанским и политичким правима (чл. 14. ст. 5). Међутим, интересантно је напоменути да Европска конвенција у изворном тексту, не предвиђа ово право, већ је то учињено тек Протоколом бр. 7. (чл. 2)! Овим чланом Протокола се предвиђају и нека ограничења у остваривању овог права. Сходно чл. 2. ст. 2. Протокола бр. 7. уз Европску конвенцију, од права на жалбу се може одступити ако су у питању лакша кривична дела, када је одступање дозвољено законом, односно у случајевима у којима је окривљеном у првом степену судио највиши суд у земљи или је окривљени оглашен кривим поводом жалбе против ослобађајуће пресуде.

Право на жалбу и друго правно средство против одлука којим се решава правима, обавезама или на законом заснованом интересима предвиђено је и Уставом Републике Србије (чл. 22. ст. 2).

Правда ће бити достижна ако је у поступку по жалби омогућено суштинско преиспитивање побијане пресуде. Ако би се преиспитивање пресуде ограничило само на *правне* недостатке пресуде (тзв. касација), а да преиспитивање чињеничног стања остане ван домања суда правног лека, може се сматрати да гаранције права на правично суђење

¹⁹ *Компатибилност југословенског права са Европском конвенцијом о људским правима, Београд, Савет Европе-Београдска канцеларија, 2003, стр. 154.*

²⁰ *Одлука Европског суда у случају Artico/Италије, од 30. априла 1980. године.*

нису испоштоване. Наиме, разматрање жалбе би требало да представља нешто више од формалног проверавања процедуралних захтева.

Све гаранције права на правично суђење у првостепеном поступку морају важити и у поступку по жалби, поготово ако се пред другостепеним судом одржава претрес. То значи да и у поступку по жалби окривљени има право на адекватно време и могућности за реализацију одбране, мора бити обавештен о поступцима супротне странке, по жалби мора одлучивати независни, компетентни, непристрасни и на закону засновани суд, поступак пред судом правног лека се мора окончати у "разумном року" и слично.

Из одредаба Законика о кривичном поступку Србије произлази да је нормативни израз права на жалбу у нашем правном систему усклађен са међународним стандардима правичног суђења. Понајпре, и у овом делу кривичног поступку окривљени има право на стручну одбрану. Затим, окривљени мора одмах по изрицању првостепене пресуде бити обавештен о праву на изјављивање жалбе, а обавештење о овом праву мора да садржи и отправак пресуде који се доставља окривљеном (чл. 427. ЗКП). Поред тога, на путу остваривања постулата правичности суђења су и законом предвиђене *процесне концесије окривљеног* у поступку иницираном жалбом. Окривљени као, по правилу, праву не вична странка, је привилегован у погледу садржаја изјављене жалбе. Жалба коју је изјавио окривљени који нема браниоца узмеће се у разматрање, чак и ако не садржи све законом предвиђене елементе. Довољно је да се може утврдити на коју се пресуду односи (436. ст. 2. ЗКП). У функцији побољшања процесног положаја окривљеног, као *гарантије правичности суђења*, је и законом прописано проширивање обима преиспитивања побијане пресуде (чл. 452. ст. 1. ЗКП), као и забрана измене пресуде на штету окривљеног ако је изјављена жалба само у корист окривљеног (чл. 453. ЗКП).

Нормативни оквир остваривања права на жалбу предвиђен Законом о кривичном поступку Србије не омогућује у пуном опсегу реализацију права на усмену расправу, као гаранта правичности суђења. За разлику од првостепеног поступка, одржавање претреса пред судом правног лека је *изузетна* могућност. Одржавање претреса пред другостепеним судом је могуће када је због погрешног или непотпуно утврђеног чињеничног стања потребно извођење нових доказа и ако постоје оправдани разлози да се предмет не враћа првостепеном суду (чл. 449. ЗКП). Ово ограничење права на усмену расправу, мотивисано разлозима процесне економије, не представља брану реализовању права на правично суђење.

Основни постулати доступности правде претпостављају да окривљени може присуствовати одлучивању у поступку по жалби (чл. 14. ст. 3. тач. д. Међународног пакта о грађанским и политичким правима), нарочито ако суд правног лека има могућност да преиспитује правну, али и чињеничну утемељеност пресуде. У том смеру се креће и пракса Европског суда за људска права, према којој жалбени суд дужан да позове и саслуша окривљеног ако се у поступку по жалби разматрају чињенична и правна питања.²¹ Притом су стандарди правичног суђења испуњени ако је поступку по жалби присуствовао изабрани бранилац окривљеног. Међутим, из јуриспруденције Европског суда за људска права произлази да апелациони суд који разматра *само правна питања* нема обавезу позивања и саслушања окривљеног.²²

5.6. Право на одштету због грешке суда

Доступност правде подразумева постојање права "жртва неправичног поступка" да од државе траже накнаду штете. Она се сматра нарушеним "ако је учињен озбиљан пропуст у судском поступку који је био на штету осуђеног".²³

Ово право окривљеног обухвата права по основу неосноване осуде и због неосновано примењене процесне принуде. Као такво, предвиђено је најзначајним међународноправним документима из области заштите људских права. Према одредби чл. 14. ст. 6. Међународног пакта о грађанским и политичким правима "када се укине коначна кривична пресуда или када је лице помиловано због тога што нове или новооткривене чињенице указују на одсуство правде у поступку, лице које је кажњено на основу те пресуде биће обештећено у складу са законом, осим ако се не докаже да се неблаговремено откривање чињеница у целини или делимично има њему приписати". Сагласно овом међународноправном акту, право на обештећење имају и лица *незаконито* ухапшена или притворена (чл. 9. ст. 5).

Европска конвенција у изворном тексту не предвиђа право окривљеног на накнаду штете због неосноване осуде. Међутим, Протокол бр. 7. уз Конвенцију право на накнаду штете имају лица која су правноснажно осуђена, а касније је њихова пресуда била укинута на основу

²¹ Види Одлуку Европског суда у случају *Боттен против Норвешке*, Приручник Правично суђење, Фонд за хуманитарно право, Београд, стр. 144.

²² Одлука Европског суда за људска права у случају *Tripodi protiv Italije* од 22. 02. 1994, Приручник..., *op. cit.* стр. 145.

²³ Види: Извештај Савета Европе, о тумачењу Протокола бр. 7 Европске конвенције, 1985.

неке новооткривене чињенице која неспорно указује на грешку суда, осим ако се докаже да је то лице одговорна за неблаговремено откривање чињеница. Првобитни текст Европске конвенције, међутим, предвиђа право незаконито ухапшених и притворених лица на накнаду штете (чл. 5. ст. 5).

Правда ће бити доступна, ако се санкционишу не само *незаконита* лишења слободе, већ и неоснована. Незаконита лишења слободе обухватају само део неосновано предузетих лишења слободе, јер се неоснованост притварања цени с обзиром на епилог кривичног поступка, а незаконитост постоји само ако у моменту одређивања нису постојали услови за лишење слободе (што је ређи случај). Устав Србије уважава максималан домаћај права на накнаду штете због грешке суда, јер прокламује право лица *без основа* лишених слободе (чл. 35).

Законик о кривичном поступку Србије регулише права лица неосновано осуђених и без основа осуђених на накнаду штете, рехабилитацију и остваривање других права у Поглављу XXXIV (чл. 583-596). Право на накнаду штете имају лица чија је првобитна осуда *анулирана* у поступку поводом ванредним правним леком (доношењем ослобађајуће пресуде, пресуде којом се оптужба одбија и обуставом поступка иницираног ванредним правним леком). Тиме је проширен домаћај овог права у односу на међународне стандарде. Исто тако, круг тзв. негативних претпоставки предвиђен овим законом максимално респектује међународне стандарде правичног суђења. На свеобухватнији начин од међународноправних аката је регулисано право лица без основа лишених слободе, чиме су *проширен обим заштите* права ових лица садржан у међународноправним документима о заштити људских права!

Литература

Тихомир Васиљевић, Систем Кривичног процесног права СФРЈ, 1987

Жил Дитертр, Изводи из најзначајнијих одлука Европског суда за људска права, Београд, 2004;

Војин Димитријевић, Милан Пауновић, у сарадњи са Владимиром Ђерићем, Људска права-уџбеник, Београдски центар за људска права, Досије, Београд, 1997;

Горан Илић, Модел правичног процеса у светлу Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода и кривично законодавство Србије и Црне Горе, Зборник радова са саветовања Удружења

за кривично право и криминологију Србије и Црне Горе, Златибор, 2004;

Извештај Секретаријата ОУН о правима човека: Активности УН на пољу кривичног правосуђа и спречавање криминалитета, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, 1979, бр. 3-4;

Гордана Лажетић-Бужаровска, Гордан Калајџијев, Бобан Мисковски, Дивна Илић, Компаративно казнено процесно право; Скопје, Универзитет "Свети Кирил и Методиј", Правен факултет "Јустинијан Први", 2011;

J. Pradel, G. Konstens, Droit pénal européen, Paris, 2002;

Правично суђење-приручник, Београд, Фонд за хуманитарно право, Београд, 2002;

Schroeder, F. C, Strafprozesrecht, 2, Aufl, C. H. Beck, München, 1997;

Stefani G. Leusseur G. Boulloc B. Procédure pénale, Dalloz, Paris, 2004;

Trechsel Stefan, Human Rights in Criminal Proceedings, Academy of European law, European University Institute, Oxford University Press, New York, 2006;

Милан Шкулић, Кривично процесно право, Београд, 2019.

Saša Knežević, LL.D.,
Full Professor,
Faculty of Law, University of Niš,
Republic of Serbia

INTERNATIONAL STANDARDS ON THE ACCESS TO JUSTICE

Summary

Adequate institutional structure of an independent judiciary and social environment favorable to the realization of the separation of powers system, are prerequisites for a functioning of legal order. However, these are the core assumption of access to justice for citizens.

Judicial mechanism of fundamental human rights protection must be available to all citizens, without any discrimination, through ensuring equal institutional treatment of all citizens before the court. In addition, their right to appropriate judicial proceedings citizens should realize before an independent, impartial, competent and legally founded court.

Justice will be available, if it was created adequate legislative framework for the optimal realization of the right to defense of the accused, from the corpus of the right to a fair trial. Access to justice implies that the court decision could be taken only after a public, fair and expeditious justice, and within the corresponding time coordinates. Fairness also requires that adequate mechanisms of factual and legal basis of judicial decisions review should be provided. If, however, despite these guarantees of legality and justice, conviction or personal freedom restriction is unfounded, it is necessary to provide for instruments to protect the rights of victims of unfair proceedings.

Keywords: justice, court, discrimination, equality, fairness, publicity, efficiency, appeal.

ЦИЉЕВИ ЕКОНОМСКЕ ПОЛИТИКЕ**

Апстракт: Економска политика обухвата скуп инструмената и мера којима влада и друге институције утичу на укупну економску активност, а ради остваривања утврђених циљева. У том смислу, економску политику дефинишемо као процес, чију садржину чине свесне, намерне промене одређених економских варијабли, које врше субјекти економске политике, ради остваривања неког унапред одређеног циља. Као сложен процес, она се теоријски разматра кроз три основне компоненте економске политике: циљеве, субјекте и инструменте. Овај рад се бави анализом циљева економске политике, који представљају кључни елемент у процесу економске политике. Они одражавају намере носиоца политике, легитимисане демократским процесом, и усмерени су на постизање жељеног стања у привреди. Након упознавања са појмом циљева, у раду се указује на врсте циљева економске политике и њиховим карактеристикама.

Кључне речи: економска политика, компоненте економске политике, циљеви економске политике, комплементарност.

1. Увод

Економска политика обухвата укупност инструмената које користи влада, као и друге институције ради остваривања жељених промена у величини, структури и расподели друштвеног производа, као и утицаја на укупну економску активност. Теоријски гледано, економску политику делимо на три важне компоненте, које се односе на: циљеве,

* golub@prafak.ni.ac.rs, ORCID ID 0000-0001-8505-446X.

** Рад је настао као резултат финансирања од стране Министарства науке, технолошког развоја и иновација, по Уговору евиденциони број 451-03-137/2025-03/200120 од 04. 02. 2025. године.

субјекте и инструменте економске политике. Отуда и схватање да се она може посматрати и као наука о тим компонентама (елементима).¹ Циљеви економске политике у највећој мери произилазе из вредносних судова и преференција политичких актера који врше власт. То значи да они нису условљени само стањем у коме се привреда једне земље налази, већ на њих има утицај идеологија политичких партија, политички интерес (очување власти), као и интерес појединих друштвених група. Тако, на пример, једна влада може нагласак ставити на економски раст и либерализацију тржишта, док друга може дати предност социјалној правди и редистрибутивним политикама. Избор циљева економске политике, дакле, одражава шири систем вредности и интереса који доминирају у друштву, што уједно објашњава зашто исти економски проблеми могу добити различита решења у зависности од политичког контекста. Дакле, економска политика не прописује који су циљеви пожељни, а који нису. Њен задатак, као науке, је да доприноси разумевању и критичком преиспитивању циљева које субјекти економске политике формулишу. Њена улога није само да технички понуди „најбоље инструменте“ за постизање већ постављених циљева, већ и да укаже на могуће последице настојања да се одређени циљеви реализују. На тај начин, економска политика пружа теоријске оквире и аналитичке алате на основу којих се процењује остваривост циљева, њихова компатибилност и дугорочне импликације реализације таквог концепта. У раду се, након сагледавања појма циљева економске политике, разматрају врсте циљева и њихове карактеристике.

2. Појам циљева економске политике

Циљеви економске политике су један од битних елемената, који заједно са субјектима и инструментима чини садржину економске политике. У теорији се циљеви економске политике најчешће дефинишу као намере и жеље носиоца економске политике или оних у чије име и у чијем интересу они одлучују у погледу будућег стања у привреди једне земље, које се по правилу разликује од постојећег и које се не може остварити спонтано већ је за то потребна акција субјеката економске политике.² Ако пођемо од овако дате дефиниције можемо закључити да циљеви изражавају намере и жеље носиоца (субјеката) економске политике или оних у чије име и у чијем интересу они одлучују. У процесу конципирања програма економске политике циљеве одређује влада. У том процесу, субјекти економске политике се суоча-

¹ М. Божић, *Економска политика*, Ниш, 2002, стр. 11.

² Р. Јурковић, З. Јашић, *Uvod u teoriju ekonomske politike*, Zagreb, 1981, str.13.

вају са бројним алтернативама у погледу избора циљева. Та њихова одлука о давању предности једном, а не другом циљу, утемељена је на ауторитету који влада црпи из чињенице да њено формирање и програм који реализује има легитимитет, захваљујући победи коју је владајућа политичка партија остварила на изборима. Као што знамо, владу бира парламент, чији се састав формира у политичком процесу, у коме се политичке партије боре за власт (тј. за већи број представника у парламенту) нудећи бирачима своје политичке програме. Важан део тих програма посвећен је економској политици и циљевима који ће се реализовати. Тако, уколико већину на изборима освоји партија која се у свом политичком програму залаже за ниже пореско оптерећење, након формирања, влада, уважавајући преференције већине бирача, долази у позицију да овај циљ и реализује.

Да ли ће и у коликој мери циљеви представљати одраз опште воље или одраз воље носиоца економске политике зависи од карактера циљева који се реализују. Неспорно је да, када је реч о циљевима који имају општи карактер, њихову реализацију подржавају сви политички актери. Обично је реч о циљевима који се односе на повећање нивоа општег друштвеног благостања, очување животне средине, регионални развој и сл. Такви циљеви, будући да су општеприхваћени, врло често су дефинисани и уставом, као највишим правним актом земље. На пример, у чл. 94. Устава Србије равномеран и одржив регионални развој издваја се као циљ економске политике.³ Међутим, када су у питању конкретни циљеви, чији је избор наметнут стањем у коме се привреда једне земље налази, разлике између политичких субјеката долазе до изражаја и то како у погледу приоритета, тако и у погледу начина за реализацију изабраног циља. На пример, уколико се привреда једне земље суочава са ниским стопама раста и високом стопом инфлације, влада, као субјект економске политике, је у позицији да се определи за циљ који ће имати приоритет. Разлике у погледу преференција различитих политичких актера још су израженије уколико је реч о посредним циљевима тј. циљевима који су у функцији реализације коначног циља. Тако, ако се ради о смањењу незапослености као коначном циљу једна политичка опција ће се залагати за ниже пореско оптерећење дохотка и капитала уз очекивање да ће у таквом амбијенту власници капитала више инвестирати, што ће у крајњем случају довести до смањења незапослености, док друга политичка опција може да

³ Чл. 94. гласи: „Република Србија стара се о равномерном и одрживом регионалном развоју, у складу са законом“. Устав Републике Србије, „Сл. гласник“, бр. 98/2006 и 115/2021.

види решење у повећању инвестиција које би се остварило већим субвенционирањем домаћих и страних инвеститора. Поред преференција бирача и носиоца економске политике, на избор циљева велики утицај има и укупан друштвени амбијент, пре свега међународно окружење, али и однос политичких снага у друштву, њихова визија о начину на који треба деловати, а не ретко и утицај неформалних група које су у позицији да одлучујуће утичу на то који ће циљеви имати главно место у програму економске политике.

Циљеви економске политике представљају објекат деловања економске политике.⁴ Применом инструментата, субјекти економске политике настоје да изазову жељену промену макроекономских варијабли (на пример, остваривање одговарајућих стопа привредног раста или обарање стопе инфлације). Без дејства економске политике изазивање жељене промене у економским варијаблама би изостало. Изузетно, могуће је да уместо свесне, намерне промене одређене макроекономске категорије, циљ економске политике буде очување постојећег стања у економији. На пример, уколико је у претходном периоду сузбијена инфлација и постоји економска стабилност, онда ће се циљ економске политике односити на очување постигнуте стабилности цена. Циљеви економске политике имају нормативан карактер. Они се углавном заснивају на вредносним судовима политичких актера из којих се изводи закључак шта субјекти економске политике треба да чине у датим економским околностима. Као што је већ речено, носиоци економске политике у процесу дефинисања циљева имају могућност избора између различитих опција. Када доносе одлуке о избору, носиоци економске политике не ослањају се на критеријуме економске науке. Вредновање шта је у конкретном случају боље надилази „компетенције економије и припада подручју етике и политике“.⁵ То ни у ком случају не значи да економска наука нема ни мало утицаја на избор циљева економске политике. Економска наука пружа знања о томе како и којим средствима се одређени циљеви могу остварити, затим о консеквенцама појединих опредељења субјеката економске политике, чиме она посредно остварује утицај и на избор између различитих опција. Одређивањем циљева економске политике успоставља се одређени однос између субјектата и будућег жељеног стања у економији једне земље. Дефинисањем одређеног стања којем се тежи покреће се процес конципирања економске политике који укључује анализу стања, утврђивање разлога одступања постојећег стања од жељеног и

⁴ Р. Jurković, Z. Jašić, *Uvod u teoriju ekonomske politike*, Zagreb, 1981, str. 13.

⁵ *Ibid*, str. 186.

разматрање могућности за реализацију дефинисаног циља. Најзад, с обзиром на то да изражавају жеље, намере и интересе одређених субјеката можемо закључити да су циљеви економске политике мултиваријантни и променљиви. Циљеви економске политике су бројни и разликују се по свом значају. Исто тако, једном одређени, циљеви нису непроменљиви. Важна одлика практичне економске политике је могућност прилагођавања. Наиме, приликом избора циљева субјекти економске политике полазе од одређених претпоставки које морају да се испуне да би се циљеви реализовали. Уколико у пракси дође до одступања онда је нужно да постоји могућност кориговања и прилагођавања циљева измењеним околностима.⁶

3. Врсте циљева економске политике

У литератури се наводе бројни критеријуми према којима можемо разврставати циљеве економске политике.⁷ Тако уколико пођемо од места које циљеви економске политике имају на хијерархијској лествици можемо да разликујемо опште друштвене циљеве, социјално политичке и економске циљеве.

а) Општи друштвени циљеви. Основни, декларисани крајњи циљ ка чијој реализацији су усмерени сви напори на унапређењу функционисања економско-политичког система у друштву је максимизација друштвеног благостања. Оно што може да представља проблем код експликације овог циља је да не постоји универзални показатељ друштвеног благостања. Најчешће се као показатељ користи бруто домаћи производ (БДП) по глави становника (*per capita*). Бруто домаћи производ представља тржишну вредност финалних производа и услуга произведених у привреди у току одређеног периода, најчешће у години. Када ову вредност поделимо са бројем становника једне земље добијемо показатељ БДП *per capita*. Овај индикатор најчешће се користи за упоређивање животног стандарда између различитих земаља али не даје праву слику друштвеног благостања. Уместо тога, као индикатор друштвеног развоја и повећања благостања користи се индекс хуманог развоја (*Human Development Index*), који нам показује дугорочан напредак у три основне димензије развоја друштва: доходак, образовање и

⁶ На пример, пандемија Ковида током 2020. године, нарушена међународна стабилност (рат у Украјини) и тиме изазван раст цена енергената на светском нивоу, утицали су на кориговање циљева у погледу висине буџетског дефицита у већини земаља.

⁷ Види: E. S. Kirschen et. al, *Economic Policy in our Time : Genaral Theory*, Volume I, North-Holland Publishing Company - Amsterdam Rand McNally & Company – Chicago, 1964, p. 5-6, P. Jurković, Z. Jašić, Op. cit, str. 16-18. i S. Pintarić, "Konceptija o ciljevima u teoriji ekonomske politike", *Godišnjak PFS*, XXXVI, 1988, str. 418-420.

очекивано трајање живота. Када је у питању повећање друштвеног благостања економска политика остварује утицај у све три димензије. Свакако је највидљивији њен допринос повећању дохотка који остварује реализацијом конкретних циљева који се односе на економску стабилност, привредни раст и повећање запослености. Када су у питању преостале две димензије, економска политика такође остварује утицај пре свега вођењем одговарајуће пореске политике и наменском структуром јавне потрошње (на пример, већа издвајања за потребе образовања и здравства).

б) Социјално-политички циљеви су по својој садржини најшири и односе се на успостављање и очување општих вредности друштвене заједнице. Првенствено, то се односи на заштиту људских права и слобода, јачање солидарности, социјалне правде, демократског политичког поретка и сл. Строго посматрано, на реализацију ових циљева економска политика може да утиче само посредно, будући да реализација ових циљева зависи од решења садржаних у политичком и правном систему. Економска политика, међутим, не може да занемари реализацију ових циљева из два разлога. Прво, они чине део друштвеног амбијента у коме се економска активност одвија. И друго, реализација ових циљева подразумева ангажовање одређених средстава, што намеће потребу да се ови циљеви ускладе са расположивим средствима и уже схваћеним економским циљевима.⁸

в) Економски циљеви односе се на привредну активност у целини. У литератури се прави разлика између економских циљева у ужем смислу и економских циљева у ширем смислу. Економски циљеви у ужем смислу обухватају све фазе економске активности тј. производњу, размену, расподелу и потрошњу. Конкретно, ови циљеви се односе на запосленост, привредни раст, стабилност цена, регионални развој, техничко-технолошки развој и сл. С друге стране, циљеви који се односе на промене у друштвеним односима (имају привредносистемски карактер), својинске односе, организациону структуру привреде, критеријуме за исказивање и оцену резултата пословања су економски у ширем смислу.⁹ Зависно од њихове садржине, ови циљеви утичу на интензитет мешања државе у привредне токове и посебно ширину јавног сектора привреде што има директан утицај на остваривање економских циљева у ужем смислу.

Уколико пођемо од временског критеријума тј. периода који је потребан да би се остварили циљеви економске политике, можемо

⁸ А. Вацић, *Економска политика Југославије: општа питања економске политике*, Београд, 1985, стр. 10.

⁹ Е. Вукадин, *Економска политика: теорија и примена*, Београд, 1999, стр. 41.

разликовати краткорочне и дугорочне циљеве. Претежно краткорочни (конјунктурни) циљеви односе се на успостављање и очување економске стабилности. Њихова реализација се очекује у краћем периоду, не дужем од две године. Најчешће се као краткорочни циљеви наводе: пуна запосленост, односно ниска стопа незапослености, стабилност цена, привредни раст и уравнотежен платни биланс. Када конципирају програм економске политике, субјекти економске политике приликом избора циљева суочавају се са одређеним бројем алтернатива. На пример, да ли ће се предност дати стабилности цена или повећању запослености. Избор циљева, а посебно одређивање њиховог приоритета, зависи од конјунктуре, односно реалног стања економске активности на нивоу укупне привреде или неком привредном сектору. Конјунктурна кретања могу да буду повољна или неповољна. Повољна су када је стање на тржишту добара и услуга такво да погодује економској активности, а неповољна када је нпр. потражња мања од понуде, што утиче негативно на ниво економске активности. Одлука о циљевима економске политике је резултат политичког процеса, у коме се сучељавају преференције политичких партија на власти. При томе, неопходно је имати у виду да током овог процеса долази до изражаја и дејство бројних фактора, попут: карактера политичког и привредног система, односа снага између доминантних друштвених и интересних група, степена привредне развијености земље, њене величине и међународног положаја. Поред конјунктурних циљева, субјекти економске политике настоје да реализују и дугорочне (развојне) циљеве. Ови циљеви подразумевају квантитативне и квалитативне промене у привреди једне земље и по правилу се односе на дужи период (десет и више година). У фокусу развојне (дугорочне) политике је повећање производње (БДП) и дохотка које омогућава потпуније подмиривање потреба људи и повећање укупног индивидуалног и друштвеног благостања. Остваривању ових дугорочних циљева помаже реализација тзв. етапних циљева који су средњорочног карактера и односе се на економски раст, повећање продуктивности, техничко-технолошки развој, структурне промене, развој инфраструктуре и повећање конкурентности. Током времена, у развојној политици на значају добијају циљеви који се односе на смањење неједнакости у расподели и усклађивање регионалног развоја. Према класификацији циљева, дугорочни циљеви, поред главних, обухватају и тзв. споредне циљеве који у каталогу циљева немају приоритет и њихова реализација је повезана са реализацијом главних дугорочних циљева. Остваривање краткорочних циљева ствара добру основу за реализацију развојних циљева економске политике. Успешна конјунктурна политика ствара подстицајан

макроекономски амбијент који одговара убрзању развоја. С друге стране постоји и повратан утицај циљева дугорочне политике. Ово нарочито, уколико се приликом дефинисања дугорочних циљева занемарује њихов утицај на економску стабилност. На пример, неконтролисани раст потрошње изнад нивоа раста БДП може да доведе платнобилансне неравнотеже и повећања инфлације.

Постојање већег броја циљева које економска политика настоји да истовремено реализује доводи нас до питања разумевања њиховог међусобног односа. Односи међу циљевима су важни будући да они могу позитивно утицати или могу ометати реализацију програма економске политике. Поред тога, познавање међусобног односа циљева значајно је и код доношења одлуке о избору инструмената економске политике, јер није ретка појава да примена одређеног инструмента утиче на остваривање више циљева. У том смислу, сазнања о међусобном односу циљева помажу носиоцима економске политике да се приликом избора инструмената одреде за ону комбинацију која је најпогоднија за реализацију утврђених циљева. Према међусобном односу, циљеви економске политике могу да буду неутрални, комплементарни и конфликтни. Неутралност циљева је врло ретка и она постоји када остварење једног циља нема утицаја на реализацију другог. Обично се као независни наводе циљеви који се тичу различитих сектора привреде, међу којима не постоји директна повезаност. На пример, циљ који се тиче унапређења градске инфраструктуре нема непосредан утицај на циљеве који се тичу повећања извоза. Најпожељнији однос између циљева економске политике је однос комплементарности. Код комплементарних циљева реализација једног циља погодује реализацији другог. Тако, на пример, комплементарни циљеви су пораст запослености и повећање животног стандарда или повећање продуктивности и пораст међународне конкурентности. За економску политику највећи изазов представља постојање тзв. конфликтних циљева, код којих реализација једног циља смањује могућност остварења другог циља. Код ових циљева постоји однос конкуренције једног циља према другом. На пример, повећање стопа привредног раста и нивоа запослености врло често је у конфликтном односу са платнобилансном равнотежом или очувањем буџетске равнотеже. Овај проблем посебно долази до изражаја уколико економска политика има већи број циљева. У том случају, носиоци економске политике су принуђени да циљеве економске политике рангирају према приоритету. Који ће циљ имати приоритетни карактер зависи од стања у привреди, развојних и других потенцијала привреде са којима земља располаже, односа политичких снага, међународног окружења и сл.

Утврђивање концепта (програма) економске политике креће са одређивањем циљева које субјекти економске политике желе да остваре. Међутим, немају сви циљеви подједнак значај. Зависно од значаја које имају у концепту економске политике циљеви економске политике деле се на основне (крајње) и споредне (посредне) циљеве. Конципирање програма економске политике почиње дефинисањем основних или крајњих циљева које субјекти желе да остваре. Они заузимају доминантно место у концепту економске политике и, врло често, по тим основним циљевима програм економске политике је препознатљив. На пример, програм који има за циљ обарање инфлације препознаје се од стране јавности као антиинфлациони и поред тога што садржи и друге циљеве. Поред стабилности цена, основни циљеви се односе на друштвени производ и запосленост, спољнотрговинске односе и сл. У литератури се као основни циљеви издвајају:

- Привредни раст. Један од кључних циљева креатора економске политике је стимулисање укупне производње, односно остваривање позитивних стопа привредног раста. Под привредним растом подразумевамо повећање производње добара и услуга на нивоу једне земље у одређеном периоду. Ове квантитативне промене у привреди изражавају се кроз повећање бруто домаћег производа (БДП) у години у односу на величину БДП-а у претходној години. У свакој земљи привредни раст зависи од расположивости чиниоца (фактора) раста, који обухватају: људске ресурсе (понуда рада, знања и вештине), природне ресурсе (земља, минерали, квалитет животне средине), акумулацију капитала (машине, фабрике, инфраструктура) и технологију (наука, инжењеринг, управљање, предузетништво).¹⁰ Економска политика својим дејством треба да обезбеди пуну упосленост расположивих фактора производње (потенцијални БДП), у ком случају би ниво привредне активности био на нивоу потенцијалног БДП. У пракси, будући да ниво привредне активности (стварни БДП) није увек на нивоу потенцијалног БДП-а, економска политика настоји да смањи одступања стварног у односу на потенцијални БДП.¹¹ Поред тога што настоји да смањи јаз друштвеног производа (мањак стварног БДП у односу на потенцијални), економска политика (развојна политика) предузима и мере које треба да осигурају дугорочни привредни раст, који би требао да резултира порастом потенцијалног БДП-а.

- Запосленост. Међу основним циљевима економске политике посебно место припада повећању нивоа запослености. У тржишној

¹⁰ Наведено према: P. Samuelson, W. Nordhaus, *Економска политика*, Београд, 2009, стр. 558.

¹¹ Е.Вукадин, М. Лабус, *Економска политика за правнике*, Београд, 2012, стр. 18-19.

привреди ниво запослености зависи од односа понуде и тражње на тржишту рада, при чему економска политика настоји да подстицајним мерама створи амбијент у коме се сви расположиви радни ресурси користе на најефикаснији могући начин.¹² Права пуна запосленост више представља идеалну ситуацију у којој свако ко је вољан и способан да ради може да нађе посао. У практичном смислу, субјекти економске политике сматрају да је овај циљ остварен уколико је стопа незапосленост на нивоу који је уобичајен за ту привреду (тзв. природна стопа незапослености). Због тога, можемо да закључимо да је за практичну економску политику примарни циљ остваривање ниске стопе незапослености - стопе незапослености која је нижа од 5%. У хијерархији циљева економске политике обарање стопе незапослености је високо рангирано. Разлог томе треба тражити у чињеници да незапосленост као појава има вишеструко негативне ефекте у сваком друштву. Она, најпре, значи да је у привреди мања производња будући да се не користе сви расположиви људски ресурси и БДП је нижи од потенцијалног.¹³ Затим, висока стопа незапослености значи и повећање расхода у буџету намењених исплатама накнада за време трајања незапослености, што у условима мањих јавних прихода значи и повећење буџетског дефицита. Поред тога, код незапослености је присутна и изразита негативна социјална димензија. Друштво које се суочава са високим стопама незапослености карактерише незадовољство грађана и висок степен политичке нестабилности. Да би економска политика могла да решава проблем незапослености неопходно је, најпре, да се одреди шта је незапосленост. У свакодневном говору незапослен је свако ко није у радном односу. Државе, међутим, незапосленост дефинишу много прецизније. Тако, наш законодавац одређује да својство незапосленог има „лице од 15 година живота до испуњавања услова за пензију, односно најкасније до 65 година живота, способно и одмах спремно да ради, које није засновало радни однос или на други начин остварило право на рад, а које се води на евиденцији незапослених и активно тражи запослење.“¹⁴ Економска теорија разликује три врсте незапослености и то: фрикциону, структурну и цикличну незапосленост. Фрикциона незапо-

¹² Међу подстицајним мерама значајно место припада пореским подстицајима. Види опширније: М. Димитријевић, „Правни значај пореских подстицаја у систему опорезивања зарада“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, бр. 62/2012, стр. 492-494.

¹³ Ово кретање први је уочио Артур Оун, при чему је утврдио да на сваких 2% пада БДП у односу на потенцијални БДП стопа незапослености повећава се за око 1%. Наведено према: Р. Samuelson, W. Nordhaus, *Op. cit.*, стр. 653.

¹⁴ Чл. 2. Закона о запошљавању и осигурању за случај незапослености, Сл. гласник, бр. 36/2009, 88/2010, 38/2015, 113/2017, 113/2017 - др. закон и 49/2021).

сленост настаје као резултат миграција становништва, њиховог кретања из једне у другу област, тражења бољег радног места. Најчешће се овај облик незапослености изједначава са вољном незапосленостју и она није у фокусу субјеката економске политике. Структурна незапосленост настаје у условима постојања несклада између понуде и тражње за радницима. Структурна незапосленост укључује незапослене који су имобилисани у посебним областима, младе који су прекинули школовање, необразоване, неквалификоване или квалификоване са знањима која се више не траже. За отклањање овог облика незапослености неопходна је акција субјеката економске политике у дужем периоду. И најзад, последњи облик незапослености представља тзв. циклична незапосленост. Она настаје услед поремећаја у привреди, пада укупне потрошње и производње, услед чега је тражња на тржишту рада ниска. Најчешће се као узрок краткорочних цикличних осцилација у запослености наводе разни поремећаји у привреди узроковани, пре свега ритмом инвестиционе активности.

- Стабилност цена. Један од најважнијих циљева економске политике је стабилност цена. Полазећи од основне премисе да се цене у тржишној привреди одређују слободно, према односу понуде и тражње, субјекти економске политике настоје да применом одговарајућих инструмената спрече или отклоне значајније флукуације општег нивоа цена. Остваривање овог циља не значи непроменљивост појединачних цена. Напротив, захваљујући слободном деловању тржишта цене појединачних производа и услуга се током времена мењају, неке расту, друге опадају, а треће остају константне. Оно што је важно за економску политику не односи се на кретање цена појединих производа и услуга већ да у просеку те промене буду преточене у стабилан ниво цена. Флукуације општег нивоа цена могу да се испоље у облику инфлације, у ком случају долази до пораста општег нивоа цена и пада куповне моћи новца, или у облику дефлације, када се бележи пад општег нивоа цена, а куповна моћ новца се повећава. Издвајање стабилности цена као приоритетног циља правда се бројним разлозима. Она омогућава домаћинствима и предузећима да заснивају своје економске одлуке на поузданим информацијама. Стабилност цена пружа могућност разликовања кретања у релативним ценама од кретања израженог општим индексом цена. То, даље, води ефикасној алокацији ресурса, која на дуги рок доводи до пораста друштвеног богатства. Даља корист од стабилности цена, односно од ниске стопе инфлације је елиминисање тзв. "*menu costs*", односно трошкова економских актера који настају услед сталног прилагођавања њихових цена.

- Равнотежа у текућем платном билансу. Рачуноводствено посматрано, платни биланс, као двострани рачун који евидентира економске трансакције са иностранством, је увек у равнотежи. То значи да се исказани дефицит у билансу текућих трансакција финансира суфицитом у билансу капиталних трансакција или смањењем девизних резерви. Макроекономски посматрано, не постоји земља која има уравнотежени платни биланс, односно увек постоји разлика између приходних и расходних ставки у економским трансакцијама са иностранством. Оно што, свакако, треба да имамо у виду односи се на то да је остваривање равнотеже у текућем платном билансу уско повезано са остваривањем осталих циљева економске политике. Тако не можемо очекивати платно-билансну равнотежу уколико не постоји стабилност на унутрашњем тржишту. Наравно, постоји и повратни утицај, када флукутације и крупни поремећаји у светској привреди могу изазвати, поред нарушавања платнобилансне равнотеже, и негативне ефекте у погледу раста производње и запослености или, пак, да воде нестабилности цена.

Споредни (посредни) циљеви се утврђују декомпоновањем основних циљева на већи број конкретних циљева. На темељу посредних циљева носиоци економске политике одређују инструменте и мере који ће у конкретном случају бити примењени. Основни циљ економске политике могуће је остварити реализацијом различитих посредних циљева. На пример, основни циљ који се односи на запосленост, односно смањење незапослености могуће је остварити већим бројем посредних циљева, који се односе на повећање инвестиција, раст извоза или давањем подстицаја послодавцима за запошљавање нових радника. То даје могућност субјектима економске политике да се одреде за један или више посредних циљева као пут за реализацију основног циља. Да би нека варијабла економске политике могла играти улогу посредног циља неопходно је да испуни одређене услове.¹⁵ Првенствено се то односи на захтев да промена варијабле, која има улогу посредног циља, буде мерљива, под контролом субјеката економске политике, затим, да утиче на опште циљеве и да је административно и политички остварива.

4. Карактеристике циљева економске политике

Процес економске политике почиње дефинисањем циљева економске политике. Као што је већ речено, циљеви се разликују по значају, времену остварења, међусобном односу и месту које заузимају у

¹⁵ M. Babić, *Макроекономија*, Zagreb, 2001, str. 392.

програму економске политике. Независно од тих разлика, за све циљеве економске политике могуће је издвојити одређена општа својства. Полазећи од тих својстава (карактеристика), субјекти економске политике доносе одлуку о променама које желе да изазову у економији једне земље. Свакако да једно од основних својстава представља повезаност циљева у систем циљева. Уколико ово својство изостане, онда они не изражавају целину материјалних токова у друштву и постају тешко оствариви, односно економски неделотворни.¹⁶ Поред тога што чине хијерархијски поредак, циљеви економске политике треба да поседују и друге карактеристике које се односе на квалитативну, квантитативну и временску одређеност, затим, међусобну усклађеност и њихову остваривост.

Циљеви економске политике треба да буду квалитативно (садржински) одређени. Ова карактеристика подразумева да је одређена сфера привредног живота на коју се циљеви односе, јасно одређен правац промена који се очекује и конкретизовање субјеката који ће те циљеве да реализују. На пример, након финансијске кризе, програми фискалне консолидације примењени у већини европских земаља дефинисали су циљ који се односио на смањење буџетског дефицита. Остваривање овог циља подразумевало је следеће кораке: смањивање јавних расхода (краткорочно смањење пензија и зарада запослених у јавном сектору) и броја запослених у јавном сектору, повећање јавних прихода већом пореском дисциплином и спровођење структурних реформи, пре свега јавног сектора.

Важна одлика циљева економске политике је квантитативна одређеност, односно подложност квантификацији. Ова карактеристика значи да се опсег будуће жељене промене може квантитативно изразити. Тиме се поједностављује избор мера и инструмената за њихову реализацију и чини лакшом оцена успешности примењене економске политике. Осим тога, циљеви економске политике који су квантитативно изражени могу се лакше пратити од стране јавности. На пример, најаву централне банке да ће стопа инфлације бити оборена и сведена на задату вредност нпр. од 3% даје могућност економским актерима да своје одлуке прилагоде најављеној политици.

За циљеве економске политике изузетно је важно и конкретизовање временског периода у коме се очекује њихова реализација. Циљеви су временски одређени уколико је унапред одређено време потребно за остваривање квантитета и квалитета промена који се њиховом реализацијом желе остварити. Уколико нема временског

¹⁶ М.Божич, *Op.cit.*, стр. 22

димензионирања, онда време њихове реализације није ограничено, а самим тим циљеви губе важну димензију која повезује садашњост и будућност.

Вођење успешне економске политике подразумева међусобну усклађеност њених циљева. Међу циљевима економске политике постоји усклађеност уколико реализација једног циља претпоставља и остварење неког другог циља (сузбијање инфлације и стабилност девизног курса) или када остварење једног циља доприноси потпуном или делимичном остварењу другог (већа стопа привредног раста и повећање нивоа запослености).¹⁷ У реалним условима овај захтев је тешко остварив јер се циљеви економске политике „не одређују само на основу рационалних критеријума, већ, веома често, и на основу утицаја појединих друштвених група и институција, тако да скуп економско-политичких циљева које свако друштво себи поставља на својеврстан начин изражава објективно дату структуру друштвених интереса која у оквиру њега постоји“.¹⁸ То намеће потребу да се захтеву у погледу међусобне усклађености циљева приступа флексибилније и да се у извесној мери допусти могућност ограничене противуречности међу циљевима, која би оставила простор субјектима економске политике да прилагођавањем инструмената и мера минимизирају негативан утицај једног циља на други. Наравно, оно што и даље остаје непромењено и што се ни у ком случају не може прихватити тицало би се односа антиномије тј. односа циљева економске политике у коме реализација циља онемогућава остварење другог циља.

Циљеви економске политике треба да буду реални, односно оствариви. Циљеви представљају будуће жељено стање у привреди једне земље, које не би било остварено без акције економске политике. Успешност економске политике у остваривању тог жељеног стања зависи од реалности циљева. Сама, пак, реалност се испољава као „питање односа онога што треба да буде (нормативни поредак) и онога што јесте или би иначе било (објективни поредак)“.¹⁹ Тај степен

¹⁷ С. Пинтарић наводи да се међусобни односи циљева могу манифестовати у пет форми односа. То су односи идентитета (реализација једног циља претпоставља остварење другог циља), односи комплементарности (остварење једног циља доприноси остварењу другог циља), односи неутралности (реализација једног циља не тангира остварење другог циља), конфликтни односи (остварење једног циља смањује могућност реализацијом другог циља) и односи антиномије (реализација једног циља онемогућава остварење другог циља). S. Pintarić, *Op. cit.*, str. 420-421.

¹⁸ А. Вацић, *Op. cit.*, стр. 12.

¹⁹ *Ibid.*, стр.13.

разлике између оног стања које јесте и оног стања које се жели одређује да ли су циљеви економске политике реално постављени. Уколико је та разлика мања, онда постоји и већи степен извесности да ће се жељена промена и остварити. Наравно, дефинисање реалних циљева не значи да субјекти економске политике треба да буду апсолутно сигурни да ће се жељене промене и десити. Економске појаве карактерише висок степен променљивости, на њих утиче велики број фактора услед чега је могуће да и наизглед реални циљеви у пракси не буду остварени. Уместо те апсолутне сигурности, захтев у погледу реалности циљева даје могућност субјектима економске политике да полазећи од „економске теорије – која пружа значајне информације о степену опште међузависности између појединих привредних процеса – и емпиријске анализе привредне праксе, која пружа информације о специфичностима понашања дате привреде“, могу са „релативно високим степеном вероватноће оценити да ли су циљеви економске политике достижни – и у том смислу реални – или не.“²⁰

Најзад, с обзиром на то да немају сви циљеви економске политике подједнак значај, разумљив је захтев да се они рангирају према скали приоритета. Дефинисање скале приоритета подразумева рангирање циљева према важности коју имају у систему циљева и програму економске политике. Који ће од циљева економске политике бити на врху ове скале зависи од бројних околности. Пресудан утицај, свакако, има економско стање у коме се једна земља налази. На пример, уколико постоји висока стопа инфлације онда ће свакако приоритет имати стабилност цена као циљ економске политике. Наравно, на утврђивање скале приоритета циљева економске политике утичу и други чиниоци, а пре свега преференције носиоца јавне власти, однос снага у друштву, као и утицај интересних група.

5. Закључак

Циљеви економске политике представљају компоненту економске политике, која пресудно утиче на одлуку субјектата економске политике о примени одговарајућих инструмената. Њихова разноврсност, од општих друштвених до конкретних економских циљева, захтева пажљиво рангирање и усклађивање како би се обезбедила ефикасност и остваривост. Избор циљева економске политике условљен је не само економским приликама већ и вредносним опредељењима политичких актера. Задатак економске политике, као науке, је да доприноси разумевању и критичком преиспитивању циљева које субјекти формулишу.

²⁰ *Ibid.*, стр.13

Њена улога није само да технички понуди „најбоље инструменте“ за постизање већ постављених циљева, већ и да укаже на могуће последице настојања да се одређени циљеви реализују. Квалитативна и квантитативна одређеност, временска димензија, међусобна комплементарност и реалност циљева кључни су за успешно спровођење економске политике. У условима променљивог економског окружења неопходно је остављање простора за прилагођавање циљева и флексибилност економске политике. То значи да приликом доношења одлуке о циљевима субјекти морају да воде рачуна о реалним могућностима и друштвеним приоритетима, како би економска политика била ефикасна.

Литература

- Babić Mate, *Makroekonomija*, Zagreb, 2001.
- Божић Милорад, *Економска политика*, Ниш, 2002.
- Вацић Александар, *Економска политика Југославије: општа питања економске политике*, Београд, 1985.
- Вукадин Емилија, *Економска политика: теорија и примена*, Београд, 1999, стр. 41.
- Вукадин Емилија, Лабус М., *Економска политика за правнике*, Београд, 2012.
- Samuelson P., Nordhaus W., *Економија*, Београд, 2009.
- Димитријевић Марко, „Правни значај пореских подстицаја у систему опорезивања зарада“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, бр. 62/2012.
- Закон о запошљавању и осигурању за случај незапослености, Сл. гласник, бр. 36/2009, 88/2010, 38/2015, 113/2017, 113/2017 - др. закон и 49/2021.
- Jurković Pero, Jašić Zoran, *Uvod u teoriju ekonomske politike*, Zagreb, 1981.
- Kirschen S. E, et. al, *Economic Policy in our Time : General Theory*, Volume I, North-Holland Publishing Company - Amsterdam Rand McNally & Company - Chicago, 1964,
- Pintarić Stanko, „Концепција о циљевима у теорији економске политике“, *Годишњак PFS*, XXXVI, 1988.
- Устав Републике Србије, „Сл. гласник“, бр. 98/2006 и 115/2021.

Srdan Golubović, LL.D.,
Full Professor,
Faculty of Law, University of Niš,
Republic of Serbia

OBJECTIVES OF ECONOMIC POLICY

Summary

Economic policy encompasses a set of instruments and measures through which the government and other institutions influence overall economic activity in order to achieve established objectives. In this sense, economic policy can be defined as a process consisting of deliberate and purposeful changes of specific economic variables undertaken by the actors of economic policy, with the aim of accomplishing predetermined goals. As a complex process, it is theoretically considered through three main components: objectives, actors, and instruments. This paper focuses on the analysis of the objectives of economic policy, which represent a key element in the policy-making process. They reflect the intentions of policy makers, legitimized through the democratic process, and are directed toward achieving desired outcomes in the economy. The first part of the paper discusses the concept and nature of objectives, emphasizing that they largely depend on the political process, the ideology of ruling parties, and broader social interests. This highlights the normative character of objectives – they do not arise solely from economic necessities, but also reflect value judgments and the interests of different actors. Nevertheless, economic policy as a science plays an important role in shaping them, providing methodological and analytical tools for assessing the feasibility, consistency, and consequences of particular objectives. The paper further outlines the types and characteristics of economic policy objectives, stressing the need for them to be both qualitatively and quantitatively defined, time-bound, mutually consistent, and realistic. In addition, the importance of ranking objectives by priority is underlined, as this enables more effective implementation of economic policy in conditions of limited resources and numerous challenges.

Keywords: economic policy, components of economic policy, objectives of economic policy, complementarity.

МОДЕЛОВАЊЕ ПРАВА: ПРИЛОГ ИЗГРАДЊИ АНАЛИТИЧКОГ ОКВИРА**

Апстракт: Дигитализација права намеће потребу да се правне норме преобликују из традиционалног формулисања у природном језику у формат који је погодан за рачунарску обраду. У раду се појам „моделовања права“ користи као кровни аналитички оквир који обједињује више комплементарних приступа: мапе норми, онтолошко моделовање, приступ „Text as a data“, анотације, као и употребу визуелних језика попут BPMN и UML. Модел се дефинише као формална, најчешће логичка или математичка рачунарска репрезентација релевантних правних информација, имплементирана тако да из задатих улаза (чињеница, текста норме, случајева) омогућава аутоматско генерисање излаза (квалификација, препорука, одлука). Посебна пажња посвећена је разлозима моделовања (анализа, визуелизација, проверавање конзистентности, подршка доношењу одлука) и његовим границама, нарочито у односу на правне стандарде и отворене појмове. Истакнуто је да су бинарно структурисани правни односи, пре свега они засновани на једноставним, често закључиваним уговорима најпогоднији предмет моделовања: сложени уговорни инструменти остају изван оптималног домена ових техника. У раду се разматрају и ризици моделовања (комплексност правног система, имплицитне правне чињенице, опасност од лажне прецизности) и наглашава потреба за јасним дефинисањем циља модела. Моделирање је применљиво и у правном контексту: ова употребљивост претпоставља очување правног начина размишљања уз интерндисциплинарни сарадњу програмера и правника.

* pepi@prafak.ni.ac.rs, ORCID ID 0000-0001-8505-446X.

** Рад је настао као резултат финансирања од стране Министарства науке, технолошког развоја и иновација, по Уговору евиденциони број 451-03-137/2025-03/200120 од 04. 02. 2025. године.

Кључне речи: дигитализација, право као код, моделовање права, аутоматизација уговора, правна онтологија.

1. Увод

Правне норме традиционално се формулишу у природном језику. Овај је формат неподобан за ситуације у којима право мора да „комуницира“ са компјутерским програмима због вишезначности, недостатка стандардизоване универзалне структуре и ограничене могућности формалне обраде. Дигитализација права захтева нови приступ писању правних текстова како би се обезбедила програмибилност правне норме: овај термин означава околност да је правна норма у формату који рачунари могу да читају и процесуирају. Тиме се повратно од рачунара/програмског кода добијају јасне и разумљиве информације које правник може даље да користи: програмски код више није „црна кутија“ већ скуп за правника читљивих и применљивих података

Задатак програмера је да рачунарски програм верно одражава слово и снагу правне норме. Начин на који се програми пишу и функционишу захтева од програмера да изрази своју намеру у одређеном облику логике или статистичког модела који намеће програмски језик. Стога претварање правне норме у програмски код претпоставља да правна норма, услови њене примене, адресати, ефекти и престанак буду у формату који је близак логици програмера: само на тај начин програмер ће бити у стању да тако дефинисану норму „преведе“ у текст програмског кода. Наведено форматирање назива се спецификацијом која је упућена програмеру.¹

Приступи који омогућавају приближавања правне норме и програмског кода обухватају: мапирање правних норми², онтолошко моде-

¹ Верност спецификацији коју је дао наручилац програмирања норме значи да програмер не кодира дословно текст, већ има на уму циљ, „функцију“ норме која се програмира. Спецификација је водич за програмера: елиминишу се негативни резултати дословног превода норме у код. Наведени приступ подразумева коришћење различитих извора (предлога закона, припремних документа међународних споразума-фр. *Travaux préparatoires*) уколико програмер сматра да могу да укажу на начин тумачења правног правила у контексту претварања тог правила у код. Видети: Reiss, K., Nord, C., & Vermeer, H. J. (2014). *Towards a general theory of translational action: Skopos theory explained*. Routledge. стр. 90–91, 93.

² Правни документ има карактеристике мреже: одредбе прописа или уговора функционишу као део целине, улазе у интеракцију са том целином и са другим елементима документа у питању. Кључни делови се јављају као фактор који опредељује друге, повезане одредбе (нпр. дефиниција одређеног института у пропису утиче на примену других правила у којима се та дефиниција, овог пута са задатом садржином, користи). Правни документ се посматра као мрежа у којој су клаузуле чворови, а њихове

ловање³, коришћење текста као податка (e.“text-as-data”)⁴ и коришћење анотације.⁵

интеракције везе. Тиме се омогућава управљање ризицима кроз системску анализу. Мапирање је припрема документа за претварање у програмски код и обухвата: рашлањивање документа на кључне (конститутивне) услове (одредбе; чворове у контексту уговора као мреже); утврђивање међусобне интеракције ових услова и њихове интеракције са уговором као целином. Тиме се омогућава да се анализа ризика модификације које је у традиционалном смислу предмет правне анализе и интуиције, спроведе на процедурално дефинисан, мерљив и контролисан начин: резултат такве анализе могуће је превести у контекст аутоматизације и рачунарске обраде, односно у крајњем у програмски код. Мапирани правни документ, припремљен за програмирање, престаје да буде искључиво текстуални израз воље законодавца или уговорних страна и постаје део шире дигиталне инфраструктуре права: његова инхерентно комплексна структура сагледава на начин сличан анализи коју спроводи програмер.

³ Онтолошко моделовање је дефинисање каталога правних појмова у циљу коришћења приликом претварања правне норме у програмски код. Описани приступ назива се онтолошко моделовање. Онтологије омогућавају стандардизацију правних појмова за сврху претварања у код: тиме се ствара основа за стандардизацију значења појмова независно од правних система и језичких разлика. Примена онтолошког моделовања у праву омогућава: формализацију норми кроз појмове и релације, детекцију конфликта између норми, хармонизацију правних норми (нпр. међународних правила и националних закона). Видети: Küçük, D., & Can, F. (2025). Computational law: datasets, benchmarks, and ontologies. arXiv preprint arXiv:2503.04305. Преузето 01. 09. 2025. <https://arxiv.org/pdf/2503.04305>. О примерима онтолошког моделовања („Unified Modeling Language“-UML) и „Business Process Model and Notation“-БПМН) видети више у: Цветковић, П. (2023) Спецификација као фактор претварања норме у програмски код: пример паметних уговора, ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК РАДОВА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У НИШУ „Одговорност у правном и друштвеном контексту“ књига трећа, стр. 89-105, стр. 96-99.

⁴ Анализа правних докумената као података омогућава нову димензију њиховог сагледавања и примене, посебно када је у питању одступање од намераваног циља норме или правног документа који је конвертован у податке. Другим речима, правна норма престаје да буде статички текст и постаје објекат извршења/испуњења у дигиталном систему. Пример овог присупа је анализа текста преференцијалних трговинских споразума (е. „Preferential Free Trade Agreements“-ПТА) методом претварања правних норми у податке и поређењем текста. Илустрације ради, анализа је показала да: префереенцијални споразуми формирају сложену мрежу клаузула и интеракција; одређене клаузуле мигрирају из једног уговора у други (дифузија формулација из једног у више ПТА споразума); постоји регионална и секторска конвергенција у правном језику. Видети више у: Alschner, W., Seiermann, J., & Skougarevskiy, D. (2017). Text-as-data analysis of preferential trade agreements: mapping the PTA landscape. https://repository.graduateinstitute.ch/record/295258/files/CTEI-2017-13-ASS_Mapping%20PTAs.pdf. Преузето 20. 02. 2023.

⁵ Анотација текста додатним подацима (е. „Data-Annotation“) је појам којим се обухвата означавање кључних делова текста додатним метаподацима (подацима о тим деловима). Rättzén (2022) развија концепт анотације у контексту аутоматизоване провере уговора, наглашавајући да је анотација истовремено правни и технички задатак. а пример, у

Сви наведени модели имају заједнички циљ: да програмери добију простор да разумеју право, а правници да боље разумеју начин и методологију програмирања норме. Стога има смисла да се покуша установљивање јединственог аналитичког оквира који обухвата наведене приступе: тиме би се допринело изградњи јединствених принципа и начела овог процеса на начин који превазилази границе и уски приступ појединих наведених метода. У крајњем, изградња јединственог оквира омогућила би узајамно подстицање, прожимање и унапређење сваког од њих појединачно. Овај рад требало би да буде корак и допринос у процесу те изградње. Наведени оквир за потребе овог рада назива се моделовање права.

2. Моделовање права: појам

Моделовање чињеничних стања и њихових ограничења представља основну активност у бројним друштвеним доменима. У техничким наукама, оно има централну улогу. Модели су упрошћене апстракције стварности: служе анализи, управљању и симулацији техничко-технолошког процеса. Исто важи и за програмирање.

Методе моделовања из рачунарских наука (математичка логика, аутоматизовано извршење⁶) могу се успешно применити и у праву.

клаузули о ограничењу одговорности могуће је означити и додатно објаснити (анотирати) метаподацима ("подацима" о подацима) елементе попут: <party> – означава уговорне стране; <obligation> – дефинисане обавезе; <limit> – ограничења одговорности (нпр. максимални износ). Видети: Rattzen, M. (2021). Automated Contract Review: Challenges and Outcomes of a Data Annotation Framework. *Jurimetrics*, 62, 225. стр. 225, 232, passim.

⁶ Аутоматизација уговора може да се објасни на следећи начин: уговор настаје уз претпоставку уплива технологије у настанак, функционисање и контролу уговорних одредби. Уговор у традиционалном ("аналогном") смислу је испуњен када су извршене обавезе њиме предвиђене. Стога је циљ програмирања уговора да аутоматизује извршење предвиђених обавеза: циљ није анализа текста или интерпретација уговорних норми. Инструкције програмерима морају да буду прецизне и недвосмислене. Аутоматизује се извршење одређених задатака садржаних у уговорним обавезама (нпр. плаћање, испорука, слање обавештења о пријему итд.). Програмирање уговора има за резултат аутоматизацију извршења: ова аутоматизација праћена је гаранцијом да ће извршење у питању бити учињено управо како је уговором усаглашено. За разлику од традиционалног ("аналогног") уговора, који разликује текст уговора и његово извршење, програмски код допушта да текст контракта у програмском језику буде истовремено и акција његовог испуњења. Тиме се потенцијално изједначава уговорно регулисање и испуњење уговора: самим постанком кода (нормирањем) оно што би требало да буде учињено као резултат уговора већ је извршено с обзиром на непроменљивост програмског кода и његову затвореност за интервенцију посредника. Уговорни документ у форми кода више није отелотворење споразума већ средство његовог испуњења. Видети: Lawrence Edward Diver, *Digisprudence: the affordance of legitimacy in code-as-law*.

Уколико се претпостави да је софтвер „логика на делу“, *mutatis mutandis* се слично може рећи и за право. Правна и чињенична суштина једног односа може се представити и методама логичког моделовања знања. Моделовање правних питања има границе: нпр. моделовање не би могло да обухвати правне стандарде. Стандарди немају бинарну форму која садржи једноставне критеријуме да ли су се адресати нормe понашали или нису са правилом у питању.⁷ У садашњем тренутку технолошког развоја, оптимално је да моделовање у правном контексту буде усмерено на јасно дефинисане правне односе. У том контексту, уговори су адекватни предмет моделовања због своје бинарне структуре и могућности да буду представљени у бинарној форми : понашање је или дозвољено или није; одређена ситуација је или правно дозвољена или је забрањена. Ефекти и последице примене (односно непримене) правила у форми уговорних одредби су мерљиви. Уз то, моделовање између осталог, може да могући анализу интерне конзистентности уговорних одредби

Општи појам модела одликују три обележја: презентовање, сажамање и прагматичност.

Модел је репрезентација неког оригиналног појма, система или појаве.

Модел не обухвата сва својства оригинала, већ само она која су за циљ посматрања релевантна: у том смислу је „инхерентно погрешан“ („Сви модели су погрешни, али неки су корисни“)⁸.

Модели су прагматични јер имају функцију: упућени су на одређене кориснике, и служе одређеним циљевима у мисаоним или оперативним поступцима.

Суштински, модели су апстракције посматране стварности базирани на релевантним својствима посматраног феномена. Апстракција у моделовању омогућава суштинско смањење сложености: то је предслов да се сложени системи уопште могу анализирати. Они су објекат анализе, симулације и управљања: као такви, користе се за генерисање знања. Мада моделовање увек поједностављење у смислу редукције комплексности, оноо нипошто није „једноставно“: изискује знатан напор структурирања (рашчлањивање сличности и разлика, веза и

University of Edinburgh, 2019, doctoral thesis, стр. 304. <https://era.ed.ac.uk/bitstream/handle/1842/36567/Diver2019.pdf?sequence=1> Преузето 21.02. 2022 .

⁷ Mohun, J., & Roberts, A. (2020). Cracking the code: Rulemaking for humans and machines. *OECD Working Papers on Public Governance*, (42), 0_1-109. <https://doi.org/10.1787/3afe6ba5-en> Преузето 02. 27. 2022.

⁸ Box, G. E. (1979). Robustness in the strategy of scientific model building. In *Robustness in statistics* (pp. 201-236). Academic Press., стр. 201-202.

зависности, уопштавања и конкретизације). Моделовање права по правилу захтева „превод“ из природног језика у формалне језике (математичке, логичке, визуелне).

2.1. Разлози моделовања права

У правној дидактици, модели се традиционално користе да визуелизују право: правне институте и правне односе. Право се визуелизује кроз иконичке и **логичке** слике.⁹

Иконичке слике (аналогни, миметички прикази) личе на оно што означавају. Крећу се од натуралистичких и реалистичких приказа конкретног модела до апстрахованих/стилизованих слика.

Логичке слике указују на формалне односе и визуелизују их (линије повезивања/раздвајања, стабла појмова или одлука, дијаграме тока¹⁰). Оне откривају **структуру** предмета, па се називају и **структурним дијаграмима (називају се и “правни цртежи”)**. Логичке слике настају на основу претходне **анализе структуре** која се моделује: поједностављене су и служе даљој анализи.

И **законодавац** је у извесном смислу моделар: он категоризује чињеничне ситуације и за њих везује правне последице.⁸ На основу тога се одређени друштвени односи, појаве и својства сматрају правно релевантним: други то нису. Право не почива искључиво на концепту „чињенично стање → правне последице“: прописи садрже мноштво међусобно повезаних различитих норми намењених уређењу животних ситуација у складу с правнополитичким циљевима и штићеним вредностима. Тиме се стварају **правни институти као** нормативни склоп за регулисање циљева праведности и поретка у различитим контекстацијама друштвених интереса. Ови институти утичу на:

- формалну садржину права (правна правила у одређеним форматима и систематизацији),
- унутрашњи систем норми који је релевантан у контексту одређеног прописа или групе прописа (овај је систем заснован је на потреби обезбеђења садржинске неконтрадикторности и доследне заштите вредности и спровођења циљева који иза

⁹ Ulbrich, S. C. (2022). Didaktik visueller Rechtskommunikation. *Rechtswissenschaft lehren-Handbuch der Fachdidaktik*, 896-928. § 36, стр. 896, 906.

¹⁰ Дијаграм тока је метод представљања процеса у контексту програмирања. Дијаграм тока састоји се од геометријских облика (симбола) повезаних стрелицама. Сваки облик представља корак у процесу, а стрелице редослед тих корака. Дијаграм тока комбиновањем симбола фигуративно приказује функционисање алгоритма. Видети: Цветковић, П. (2021). Уговор као алгоритам: уводна разматрања. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, (92), 15-34. на страни 28-30. passim.

норме стоје). Без обзира на то што су *prima facie* јасни, ови унутрашњи системи се неретко потпуно спознају тек свеобухватном анализом: моделирање права (у контексту приближавања норме програмског кода) корак је ка адекватном спровођењу ове анализе.

Модел се у контексту и за потребе овог рада (повезаности правне норме и програмског кода) дефинише као формална, најчешће математичка или логичка рачунарска репрезентација релевантних правних информација (норми, појмова, образаца правног резонувања или процеса одлучивања), имплементирана у софтверу тако да систем из задатих података/улаза (чињенице, текст норме, случајеви) може аутоматски да генерише резултате/излазе (квалификацију, предикцију, правну одлуку).¹¹

Предмет моделовања у конкретном случају зависи од циља моделовања. Моделовање мора да укључи прописе (формалну структуру и садржину правних правила). Постоје ситуације када је то довољно: рецимо, када је предмет моделовања формална структура конкретног прописа. Ван оквира моделовања тада остају имплицитне и претпостављене информације: оне су, међутим, потребне за примену норми и адекватан увид у унутрашњи систем норми (систем који почива на неконтрадикторности и потреби заштите одређених вредности и спровођења дефинисаних циљева норме). Стога моделовање може обухватити и обичајно право, судску праксу, правну литературу/јуриспруденцију. При томе екстензија предмета моделовања која превазилази потребе модела води до неодређености самог предмета: тиме се и сам модел који би био резултат таквог моделирања постаје неодређен. Како циљ моделовања има функцију одређивања предмета тог моделовања, важно је да циљ као такав буде адекватно дефинисан.

Моделовање је једноставније код израде уговора него што је то случај код прописа: модел уговора се дефинише кроз процес корака у настанку, реализацији и санкционисању уговорних одредби (превођење правних захтева у структуру „*If This Than That*“).¹² Уговори који се могу моделовати на овај начин се закључују у великом броју, при чему постоје мале варијације у садржини и понављање/итерација истоветних или истоврсних одредби у уговорима исте врсте. Реч је о уговорима попут уговора о осигурању, потрошачким уговорима и слично. Моделовање уговора служи анализи **конзистентности** уговорних одредаба:

¹¹ Prakken, H. (2015). Legal reasoning: computational models. *International Encyclopedia of the Social and Behavioural Sciences*, ed., JD Wright, Elsevier Ltd, Oxford.

¹² Реч је о правилу импликације из корпуса формалне логике (IFTTT-е. “If this, than that”: „ако је ово, онда је то“).

софтвер проверава конкретне уговоре и указује на **проблематичне клаузуле**. Моделовање сложенијих уговора на овај начин (нпр. уговор о страним инвестицијама, уговор о јавно-приватном партнерству) није ефикасно (чак и када је могуће).

Моделовање није ту да замени право: оно је ту да олакша процесе његовог настанка, примене и контроле. Реч је само о кораку претварања норме у код: важном, али не и коначном.

2.2. Изазови моделовања

Као и сваки процес који повезује два контекста (право и програмирање), моделовање носи одређене ризике. Ти се ризици могу свести на следеће:

Системска комплексност права као предмета моделирања: постоји велики број извора који су у међусобној хијерархијској и садржинској интеракцији; прописи често представљају индиректну садржину другог прописа (е. "incorporation by reference"; упућујуће норме).

Постојање имплицитног "знања" о правном питању или норми која се моделира: а *contrario*, „експлицитно“/потпуно програмирање права, требало би унапред да обухвати све могуће случајеве примене уз дефинисање свих појединачних корака који таквој примени воде. Овај приступ је могућ само код правних односа који су хомогени и имају низак степен варијација у садржини и структури без обзира на број понављања (као што су то горе поменути уговори који се масовно закључују). Имплицитност подразумева да правна правила почивају на појмовима и чињеничним стањима која су често неодређена, флексибилна и чија садржина почива на принципу "знају да је реч о томе када га будем видео". Примена правних правила конкретизује садржину права, обавеза и одговорности на основу правне норме: то је важно за право, али је тешкоћа за алгоритмизацију правних правила (а самим тим и за моделовање правних норми као претпоставке те алгоритмизације).

За моделовање логичке структуре правних правила развијен је низ језика: *Symboleo*¹³ (користи се за формализацију уговора); *eFlint* (реч је о специјализованом програмском језику¹⁴ који омогућава ауто-

¹³ Sharifi, S., Parvizimosaed, A., Amyot, D., Logrippo, L., & Mylopoulos, J. (2020, August). *Symboleo: Towards a specification language for legal contracts*. In *2020 IEEE 28th international requirements engineering conference (RE)* (стр. 364-369). Преузето 20. 10. 2025. IEEE. http://www.eiti.uottawa.ca/~luigi/papers/20_RE.pdf

¹⁴ Специјализовани програмски језик (е. Domain-specific language-DSL) у праву је специјализовани програмски или извршиви спецификациони језик чији су појмови, нотације и апстракције прилагођени одређеном правном домену (нпр. порези, социјалне

матско одлучивање праћено „аналогним“ извршењем)¹⁵ и Catala (језик који је развио Microsoft; њиме се омогућава директно моделовање правних правила садржаних у прописима).¹⁶

3. Закључак

Моделирање права у контексту превода права у код подразумева пренос методологије која се користи у програмирању у правни контекст. Коришћена методологија је је у оба случаја функционално еквивалентна: њен циљ је (*mutatis mutandis*) да поједностави сложене конструкције у циљу њихове анализе, коршћења, унапређења и процене ефекта.

Моделовање права се поставља као неопходан одговор на изазове дигитализације: претварање права у код захтева преобликовање флексибилног и често неодређеног правног језика у формалне, рачунарима читљиве структуре. При томе модел није замена за право, већ инструмент који олакшава његово настајање, примену и контролу, нарочито кроз проверу конзистентности уговорних одредби и транспарентније разумевање унутрашњих система норми.

Начелно, модел поједностављује различите феномене: управо тиме омогућава анализу, симулацију и управљање сложеним правним односима. Моделирање права, у контексту рада, дефинисано је као стварање формалне (претежно логичке или математичке) презентације релевантних правних информација: норми, појмова, образаца тумачења. Моделирање даје структуру чија имплементација у рачунарском коду омогућава да се из улазних података (чињеница, текста норме, случајева) аутоматски генеришу излази/резултати (квалификације, препоруке, одлуке).

Границе моделовања наглашене су кроз немогућност да се адекватно обухвате стандарди и отворени појмови („знају кад га видим“),

накнаде, уговори), тако да се правила права могу директно, једнозначно и проверљиво изразити као програмски код. Тиме се обезбеђује да се правне норме (услови, изузеци, правне последице) моделују на нивоу појмова које правници познају, али тако да резултат буде читљив рачунаре.

¹⁵ Van Binsbergen, L. T., Liu, L. C., Van Doesburg, R., & Van Engers, T. (2020, November). eFLINT: a domain-specific language for executable norm specifications. In *Proceedings of the 19th ACM SIGPLAN international conference on generative programming: concepts and experiences* (стр. 124-136). Преузето 19. 09. 2025. <https://publications.tno.nl/publication/34639016/S2Rnu7/binsbergen-2020-eflint.pdf>

¹⁶ Merigoux, D., Chataing, N., & Protzenko, J. (2021). Catala: a programming language for the law. *Proceedings of the ACM on Programming Languages*, 5(ICFP), стр. 1-29. Преузето 20. 09. 2025. <https://publications.tno.nl/publication/34639016/S2Rnu7/binsbergen-2020-eflint.pdf>

као и кроз зависност права од имплицитног знања и контекста. Због тога је тежиште стављено на бинарно структурисане правне односе, пре свега и масовне уговоре са итерацијама које не варирају значајно у садржини и структури. Таква се правила лакше преводе у логику типа *If This Then That*: моделовање сложених, јединствених аранжмана (инвестиције, јавно-приватна партнерства) неефикасно је, чак и када је могуће.

Ризици моделовања пре свега проистичу из комплексности правног система (хијерархија извора, упућујуће норме, невидљиви „унутрашњи системи“ вредности) и опасности од лажне прецизности – да формални модел створи утисак потпуности тамо где право заправо почива на флексибилности и тумачењу. Зато је одлучујуће јасно дефинисање циља моделовања: управо циљ одређује шта улази у модел, а шта остаје ван њега.

Кључна порука рада је да правници и законодавци већ јесу „моделари“, али да дигитализација права захтева да се тај моделарски рад учини експлицитним и технички дисциплинованим, кроз мапе норми, онтолошко моделовање, БПМН/УМЛ дијаграме, правне онтологије и специјализоване језике као што су Symboleo, eFlint и Цатала. И програмирање и право се свде на конструкцију појмовних система од релевантних елемената стварности: право је „као информатика – само са много више променљивих које су уз то и лошије дефинисане“.

Литература

Alschner, W., Seiermann, J., & Skougarevskiy, D. (2017). *Text-as-data analysis of preferential trade agreements: mapping the PTA landscape*. Преузето 20. 02. 2023. https://repository.graduateinstitute.ch/record/295258/files/CTEI-2017-13-ASS_Mapping%20PTAs.pdf

Box, G. E. (1979). Robustness in the strategy of scientific model building. In *Robustness in statistics* (pp. 201–236). Academic Press, стр. 201–202.

Цветковић, П. (2023) Спецификација као фактор претварања норме у програмски код: пример паметних уговора, ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК РАДОВА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У НИШУ „Одговорност у правном и друштвеном контексту“ књига трећа, стр. 89-105

Цветковић, П. (2021). *Уговор као алгоритам: уводна разматрања*. Зборник радова Правног факултета у Нишу, (92), 15–34 (посебно стр. 28–30).

Diver, L. E. (2019). *Digisprudence: the affordance of legitimacy in code-as-law*. Doctoral thesis, University of Edinburgh, стр. 304. Преузето 21. 02.

2022. <https://era.ed.ac.uk/bitstream/handle/1842/36567/Diver2019.pdf?sequence=1>

Küçük, D., & Can, F. (2025). *Computational law: datasets, benchmarks, and ontologies*. arXiv preprint arXiv:2503.04305. Преузето 01. 09. 2025. <https://arxiv.org/pdf/2503.04305>

Merigoux, D., Chataing, N., & Protzenko, J. (2021). *Catala: a programming language for the law*. Proceedings of the ACM on Programming Languages, 5(ICFP), 1–29. Преузето 20. 09. 2025. <https://publications.tno.nl/publication/34639016/S2Rnu7/binsbergen-2020-eflint.pdf>

Mohun, J., & Roberts, A. (2020). *Cracking the code: Rulemaking for humans and machines*. OECD Working Papers on Public Governance, (42), 0_1–109. Преузето 27. 02. 2022. <https://doi.org/10.1787/3afe6ba5-en>

Prakken, H. (2015). Legal reasoning: computational models. In *International Encyclopedia of the Social and Behavioural Sciences*, ed. J. D. Wright. Elsevier Ltd, Oxford.

Rattzen, M. (2021). *Automated Contract Review: Challenges and Outcomes of a Data Annotation Framework*. Jurimetrics, 62, 225. стр. 225, 232, passim.

Reiss, K., Nord, C., & Vermeer, H. J. (2014). *Towards a general theory of translational action: Skopos theory explained*. Routledge, стр. 90–91, 93.

Sharifi, S., Parvizimosaed, A., Amyot, D., Logrippo, L., & Mylopoulos, J. (2020, August). *Symboleo: Towards a specification language for legal contracts*. In *2020 IEEE 28th International Requirements Engineering Conference (RE)* (стр. 364–369). IEEE. Преузето 20. 10. 2025. http://www.eiti.uottawa.ca/~luigi/papers/20_RE.pdf

Ulbrich, S. C. (2022). *Didaktik visueller Rechtskommunikation*. In *Rechtswissenschaft lehren – Handbuch der Fachdidaktik* (стр. 896–928). § 36, стр. 896, 906.

Van Binsbergen, L. T., Liu, L. C., Van Doesburg, R., & Van Engers, T. (2020, November). *eFLINT: a domain-specific language for executable norm specifications*. In *Proceedings of the 19th ACM SIGPLAN International Conference on Generative Programming: Concepts and Experiences* (стр. 124–136). Преузето 19. 09. 2025. <https://publications.tno.nl/publication/34639016/S2Rnu7/binsbergen-2020-eflint.pdf>

Predrag N. Cvetkovic, LL.D,
Full Professor,
Faculty of Law, University of Niš,
Republic of Serbia

MODELING RIGHTS: A CONTRIBUTION TO THE CONSTRUCTION OF AN ANALYTICAL FRAMEWORK

Summary

The ongoing digitalization of law requires that legal norms be transformed from their traditional natural-language formulation into formats that are suitable for machine reading and automated processing. This article introduces the notion of “modelling law” as an overarching analytical framework that integrates several complementary approaches: mapping legal norms, ontology-based modelling, treating text as data, annotation techniques, as well as the use of visual languages such as BPMN and UML and domain-specific legal ontologies. A legal model is defined as a formal, predominantly logical or mathematical, computational representation of relevant legal information (norms, concepts, patterns of reasoning or decision processes) implemented in software so that, given certain inputs (facts, statutory text, cases), the system can automatically generate outputs (classifications, predictions, legal decisions). The paper discusses the main reasons for modelling (analysis, visualization, consistency checking, and decision support) and its inherent limits, in particular with regard to legal standards and open-textured concepts. It is argued that binary-structured and highly repetitive contractual relations are the most suitable subject of modelling, whereas complex, bespoke arrangements generally lie outside the efficient scope of such techniques. The article also examines the risks of modelling (systemic complexity of law, implicit legal knowledge, the danger of spurious precision) and stresses the importance of clearly defining the purpose and scope of each model. The conclusion is that modelling techniques from computer science can be fruitfully transferred to law and legal scholarship, provided that the specific nature of legal reasoning is preserved and that close interdisciplinary cooperation between lawyers and programmers is ensured.

Keywords: digitalization, law as code, modelling law, contract automatization, legal ontologies.

Др Видоје Спасић,*
Редовни професор у пензији,
Правни факултет, Универзитет у Нишу,
Република Србија

UDK: 347.78:004.738.5

UDK: 347.77/.78

DOI: 10.5281/zenodo.17799707

НОВЕ ВРСТЕ АУТОРСКИХ ДЕЛА**

Апстракт: Ауторско дело, уз аутора представља централни појам ауторског права. Да би нека интелектуална творевина била ауторско дело потребно је да испуни два услова: оригиналност и форму. У Закону о ауторском и сродним правима егземпларно (примера ради), наведено је девет врста именованих ауторских дела (са неколико подврста). Међутим, пошто листа дела није закључена, законодавац је оставио могућност да се у пракси појаве и нове врсте интелектуалних творевина које ће се сматрати ауторским делима пуног капацитета (као и именована дела). Сагласно томе, њиховим ауторима припада пуни корпус субјективног ауторског права (са припадајућим имовинско-правним и моралноправним овлашћењима). Имајући у виду фантастичан развој информатичке технологије, а посебно Интернета, настале су неке нове врсте ауторских дела: сајтови, објаве (постови), блогови, персонални профили, друштвене мреже, подкасти и сл. Управо, ове творевине биће предмет обраде у раду. Оно што је занимљиво и нејасно аутору овог рада, то је чињеница да се ове нове врсте ауторских дела, иако већ релативно дуго постоје, још увек нису нашле у закону, с обзиром да је закон више пута мењан и допуњаван.

Кључне речи: ауторско дело, аутор, Интернет, објава, блог, друштвена мрежа.

* vidza@prafak.ni.ac.rs, ORCID ID 0000-0001-8505-446X.

** Рад је настао као резултат финансирања од стране Министарства науке, технолошког развоја и иновација, по Уговору евиденциони број 451-03-137/2025-03/200120 од 04. 02. 2025. године.

1. Законске дефиниције појма ауторског дела

Поред аутора, централни појам у ауторском праву представља ауторско дело. У најширем смислу, ауторско дело представља одређену духовну (нематеријалну) творевину, односно креацију људског ума у области књижевности, науке или уметности, односно у области културе, у најширем смислу.

Ауторско дело, као интелектуална творевина познато је од давнина. Назив *ауторско дело*, који је употребљавао још J. Kohler,¹ код нас је уобичајен у теорији, законодавству и пракси за духовне (интелектуалне) творевине (франц. *oeuvres de l'esprit*, нем. *Geisteswerke*) у области књижевности, науке и уметности. Те творевине обично се називају књижевна и уметничка дела (енгл. *literary and artistic works*, франц. *oeuvres litteraires et artistiques*, нем. *Werke der Literatur und der Kunst*). Појмовно ауторско дело обухвата и научна дела (енгл. *scientific works*, франц. *oeuvres scientifiques*, нем. *Werke der Wissenschaft*). Нови српски Закон о ауторском и сродним правима (даље: ЗАСП)² у појам ауторског дела уводи и стручна дела.

За појам ауторског дела битни су, дакле, следећи елементи:

- 1) да је реч о делу као људској творевини;
- 2) интелектуални карактер, односно духовни садржај;
- 3) одређеност форме;
- 4) оригиналност, и
- 5) припадност области књижевности, науке или уметности, односно култури у најширем смислу.

Национални закони о ауторском праву ретко садрже формалне дефиниције појма ауторског дела на начин како је тај појам дефинисан у теорији. Тако, нпр. јапански закон из 1970. године прописао је да се под називом "дело" подразумева "творевина у којој су мисли или осећаји изражени на стваралачки начин и која потиче с књижевног, научног, уметничког или музичког подручја".

У земљама англосаксонског правног подручја, као објекти ауторскоправне заштите наводе се производи, као што су снимци звука, кинематографски продукти, емисије радиодифузије, програми кабловске дистрибуције, типографске обраде издања.³

Треба истаћи да они национални закони о ауторском праву који одређују појам ауторског дела, чине то, углавном, генералном клаузу-

¹ Kohler, J.: *Urheberrecht an Schriftwerken und Verlagsrecht*: Stuttgart: 1907: 162.

² ("Сл. гласник" РС, бр. 104/2009, 99/2011, 119/2012, 29/2016, - одлука УС и 66/2019)

³ Британски закон из 1988. године (Copyright, Designs and Patents Act 1988)

лом (општом дефиницијом), наводећи да су то дела у области књижевности, науке и уметности и егземплифкативним набрајањем појединих именованих врста ауторских дела. Та метода примењена је и у Бернској конвенцији о заштити књижевних и научних дела, као и у нашем ЗАСП-у, али у донекле различитим формулацијама и уз одређене модификације.

Важећи српски ЗАСП, у чл. 2, одређује појам ауторског дела, односно прописује правно-технички механизам на основу кога се одређена творевина може квалификовати као ауторско дело. У складу са тим, ауторско дело је у нашем закону дефинисано путем комбинованог метода – кумулацијом генералне клаузуле (опште дефиниције) и егземпларног набрајање најчешћих врста именованих ауторских дела. Уз то, употребљен је и метод негативне енумерације.

Према нашем ЗАСП-у, генерална клаузула гласи: ауторско дело је оригинална духовна творевина аутора (физичког лица), изражена у одређеној форми, без обзира на његову уметничку, научну или другу вредност, његову намену, величину, садржину и начин испољавања, као и допуштеност јавног саопштавања његове садржине.

Егземпларно набрајање изражава се на тај начин, што се ауторским делом сматрају **нарочито**:

1) писана дела (књиге, брошуре, чланци, преводи, рачунарски програми у било којем облику њиховог изражавања, укључујући и припремни материјал за њихову израду и др.);

2) говорна дела (предавања, говори, беседе и др.);

3) драмска, драмско-музичка, кореографска и пантомимска дела, као и дела која потичу из фолклора;

4) музичка дела, са речима или без речи;

5) филмска дела (кинематографска и телевизијска дела);

6) дела ликовне уметности (слике, цртежи, скице, графике, скулптуре и др.);

7) дела архитектуре, примењене уметности и индустријског обликовања;

8) картографска дела (географске и топографске карте);

9) планови, скице, макете и фотографије;

10) позоришна режија.

На основу генералне клаузуле, произилази да су битни услови да би нека творевина била ауторско дело: **оригиналност** и **форма**. Не постоји позитивно одређење појма оригиналности, већ се она одређује на негативан начин: оригинално је оно дело које не представља копију или битно подражавање неког већ постојећег дела. Притом, захтева се

ауторска оригиналност. Форма, односно материјализација дела, може бити изражена на било који технички постојећи начин. Она може бити трајна или привремена (ефемерна). Такође, форма може бити аналогна (папир, платно, камен, песак, лед) или електронска (дигитална).

Осим битних услова, у генералној клаузули су наведени небитни услови потребни да би нека творевина била ауторско дело. Ово су небитни услови са ауторскоправног аспекта, односно као услови заштите, без обзира што су они значајни са неких других аспеката. У том смислу, небитна је садржина дела, као и обим дела. Такође, небитна је уметничка или комерцијална вредност, тако да једнаку заштиту уживају врхунска уметничка дела или дела тзв. шунда или кича, или уметничка дела велике комерцијалне вредности и дела минималне или само тзв. афекционе вредности. Исто тако, небитна је намена или сврха дела, тако да је свеједно којим субјектима и циљевима је оно намењено. Најзад, небитна чињеница за својство ауторског дела је допуштеност његовог јавног саопштавања. То значи да ће правну заштиту уживати и противзаконита или неморална дела. То што аутор може одговорати за садржај свог ауторског дела (чињењем неког кривичног), представља посебну околност и нема никакав утицај на ауторскоправну заштиту, односно на корпус субјективног ауторског права, која ће му *ex lege* припасти. Поводом оваквих дела могуће је евентуално ускраћивање вршења појединих имовинскоправних овлашћења (нпр. умножавања или дистрибуције дела), али ово неће имати утицаја на квалификовање такве творевине ауторским делом.

У наставку, наш ЗАСП користи егземпларно набрајање, тако што примерице ради наводи десет врста (са неколико подврста) именованих ауторских дела. То су најчешћа, најпознатија и најзаступљенија дела у пракси. Међутим, пошто листа дела није закључена, остављена је могућност да се и друге творевине, које настану у пракси, а испуњавају услове из генералне клаузуле (оригиналност и форма), могу сматрати ауторским делом у правом смислу. Тако, имајући у виду фантастичан развој информатичке технологије данас постоје нове врсте конкретних ауторских дела. У том смислу треба споменути веб сајтове, блогове, постове, профиле на фејсбуку, мултимедијална, интерактивна дела, и слично.

Набрајањем конкретних примера уклања се дилема о томе да ли се одређена творевина сматра неком врстом ауторског дела.⁴

⁴ Уз овакво набрајање, Закон СР Немачке из 1965. године, додаје и одредбу да се делом у смислу тога закона сматра само "лична духовна творевина".

Незавршено ауторско дело, делови ауторског дела, као и наслов ауторског дела сматрају се ауторским делом ако испуњавају услове из генералне клаузуле (оригиналност и форму).

Прераде ауторских дела сматрају се ауторским делом ако испуњавају опште услове заштите.

Дело прераде је дело у коме су препознатљиви карактеристични елементи прерађеног (изворног) дела (музичке обраде, аранжмани, адаптације и друго).

Заштита ауторског дела прераде ни на који начин не ограничава права аутора изворног дела.

Поред генералне клаузуле, наш ЗАСП у дефинисању ауторског дела, користи и метод **негативне енумерације**. У том смислу, прописано је да ауторскоправном заштитом нису обухваћене опште идеје, поступци, методе рада, или математички концепти као такви, као и начела, принципи и упутства који су садржани у ауторском делу.

Не сматрају се ауторским делом:

- 1) закони, подзаконски акти и други прописи;
- 2) службени материјали државних органа и органа који обављају јавну функцију;
- 3) службени преводи прописа и службених материјала државних органа и органа који обављају јавну функцију;
- 4) поднесци и други акти у управном или судском поступку.

2. Ауторско право на Web-у

Из установљеног правнотехничког начина дефинисања ауторског дела (генералне клаузуле и егземпларног набрајања), произилази да листа ауторских дела побројаних у ЗАСП-у није закључена, тј. остављена је могућност да се у пракси појаве и нове духовне творевине, које испуњавају услове из генералне клаузуле - оригиналност и форму, сматраће се ауторским делом у правом смислу, једнако као и именоване врсте ауторских дела. Имајући то у виду, а под утицајем развоја информатичке технологије, у пракси су се појавиле неке нове врсте ауторских дела, које нису наведене у закону. Конкретно, реч је о интелектуалним творевинама на Интернету, односно web-у. Најзначајније творевине ове нове врсте су: постови (објаве) сајтови, блогови, друштвене мреже и др. Предмет наше обраде биће web сајтови, блогови и друштвене (социјалне) мреже.

2.1. Објаве (постови)

Објаве, односно постови, представљају основни и најједноставнији начин оглашавања на Интернету. Притом, текст представља основни и најједноставнији начин објаве - у оквиру ове врсте објаве истичу се вести, чланци и коментари најразличитије врсте.

1. Сlike - ова врста објаве је други најпопуларнији начин објаве. Овај тип постова генерише око 180% више интеракције од просечног текстуалног поста.

2. Видео снимци спадају међу најупечатљивијим и најзначајнијим форматима објаве на фејсу. Сматра се да се дневно преко 500 милиона Јутјуб видео снимака погледа баш на Фејсбуку.

3. Хиперлинк - путем хиперлинка корисницима да остваре везу са другим садржајем на Интернету кликом на фотографију која је повучена са линкованог сајта.

4. *Carousel* пружа исту могућност као хиперлинк, уз предност коришћења већег броја различитих фотографија и различитих хиперлинкова.

5. *Canvas* се може упоредити са мини сајтом. Он служи да би фановима ближе представили одређени производ или услугу. Поред тога, пружа могућност да сваки елемент *canvas*-а (слика, текст, видео), садржи опцију да кликом на тај елемент води на додељени линк.

Поставља се питање да ли објава испуњава кључне услове потребне да би се сматрала ауторским делом. Начелно, да би нека духовна творевина уживала ауторскоправну заштиту мора бити дело човека, мора имати одређену форму и мора бити оригинално, односно имати одређени духовни садржај.

Важан услов за стицање ауторскоправне заштите уопште јесте да је стваралац одређеног интелектуалног добра, па, тако и објаве, човек. То је веома значајно због тога што се поједине објаве на друштвеним мрежама аутоматски генеришу. Наиме, уколико је пост на друштвеној мрежи резултат аутоматског рада одређеног алгоритма, он свакако не би одсликавао духовни садржај човека, због чега не би уживао ауторскоправну заштиту.⁵ Кључан услов за стицање ауторскоправне заштите,

⁵ За сада се ово питање поставља у вези са различитим бот-налозима, али ће оно у будућности свакако постати још актуелније због развоја вештачке интелигенције. Реално је да ће у наредном периоду ентитети вештачке интелигенције имати још развијеније способности учења и импровизације, па ће све више моћи да стварају независно од иницијалних инструкција које су добили од човека. Следствено томе поставиће се питање ауторства на оваквим творевинама.

свакако је оригиналност. Да ли је одређена објава на друштвеним мрежама оригинална процењује се у сваком конкретном случају и примењују се општа правила ауторског права. Објаве које садрже пуку фактографију не задовољавају услов оригиналности, из простог разлога јер су чињенице су законом искључене из ауторскоправне заштите.⁶ Међутим, треба истаћи да велика већина постова на друштвеним мрежама не садржи пуко изношење чињеница, већ се одликује одређеним специфичним приступом њихових стваралаца. У таквим постовима се коментаришу одређени догађаји (политички, спортски или други јавни, па чак и приватни), износе лична размишљања о некој теми, деле критичке или сатиричне опаске. Стога, нема никакве сумње да такве такве објаве имају духовни садржај кроз који се одсликава личност њиховог ствараоца, дакле оригиналне су и представљају ауторска дела.

Осим оригиналности коју треба да постигну и форме коју свакако поседују, све друге карактеристике поста су ирелевантне за стицање његове ауторскоправне заштите. Тако, ауторскоправни статус објава на друштвеним мрежама никако не зависи од њихове дужине, што је честа дилема, нпр. корисника „Твитера“, због ограничености дужине твита на 280 карактера. Ауторска дела могу имати изузетно мали обим, као што је то случај са афоризмима или хаику поезијом. У коначном, ауторско дело се може састојати и од једне речи.⁷ Такође, ни уметничка вредност није критеријум за стицање ауторскоправне заштите, тако да се, наравно, од корисника друштвених мрежа не очекује да њихове објаве имају карактеристике уметничких дела, тако да и дело изузетно ниске уметничке вредности може да ужива ауторскоправну заштиту.⁸

У вези са објавама поставља се питање ко је носилац ауторског права на овим творевинама? Део одговора крије се у општим условима коришћења сваке друштвене мреже. Наиме, приликом отварања налога на друштвеној мрежи, корисник мора прихватити опште услове коришћења сајта. Потврђивањем регистрације профила, настаје уговорни однос чија садржина је унапред одређена (уговор по приступу). Општим условима коришћења (нпр. „Фејсбука“) је предвиђено да је корисник друштвене мреже носилац ауторског права "власник садр-

⁶ Такав би, нпр. био пост "Данас је празник Свете Петке" или "Данас је ураган погодио Источну Кину".

⁷ Нпр. "Амин", "Алилуја", "Ишала", "Машала", "WoW" и сл.

⁸ Тако, нпр. роман који је написала ријалити звезда, или неки криминалац, по правилу, неће имати статус вредног уметничког дела, али ће, углавном, испуњавати услове за ауторскоправну заштиту.

жаја", али да он друштвеној мрежи уступа вршење свог права на неискључив начин, уз могућност даљег преноса ове сагласности без наде, при чему искоришћавање није територијално ограничено и односи се на сва ауторска дела настала коришћењем услуге или у вези са њом.

2.2. *Web сајтови*

Web сајт, односно сајт (или web страница, енгл. *Website*), (краће: сајт) представља документ на мрежи у облику у којем се појављује на екрану корисничког рачунара. Свако web место састоји се од једне до неограниченог броја web страница, које су обично организоване хијерархијски у облику стабла. Web страница на врху стабла главна је страница. Свакој је web страници додељен јединствени URL.

Web сајт представља скуп повезаних web страница типично сервераних с једног web-домена. Web-сајт је смештен (хостиран) на најмање једном web-серверу, доступан преко мреже попут Интернета или приватне LAN-мреже, а преко интернетске адресе познате као URL. Сви јавно доступни web-сајтови колективно чине World Wide Web (WWW), односно мрежу.⁹

Web-сајтови могу бити дело појединца, владе, пословне, непрофитне, невладине или друге организације и обично су везани за посебну тему или сврху. Сваки web-сајт може садржавати хиперлинкове на друге web-сајтове. Неким web-сајтовима се може слободно приступити, док други захтевају претплату за приступ појединим или свим својим садржајима.¹⁰

2.3. *Врсте web сајтова*

Постоје различите врсте web-сајтова са разноврсним функцијама.

Према **садржају (намени)** web сајтови се деле на: персоналне (личне) web сајтове, комерцијалне web сајтове, информативне web сајтове, блогове, форуме, социјалне мреже, web сајтове за дељење садржаја, web директоријуме, web алате итд.

Према **интерактивности** са посетиоцима web сајтови се деле на: статичке и динамичке сајтове

⁹ Web страница је, обично написан у обичном тексту прожет инструкцијама форматирања кода званог Hypertext Markup Language ili Extended HTML (документ, HTML/ХTML). Web-страница може укључити елементе из других сајтова са одговарајућим ХТМЛ кодовима.

¹⁰ Примери претплате web-сајтовима укључују доста пословних страница, делова web-страница за новости, академским сајтовима, сајтовима за игре, размену датотека, форумима, web-мејловима, друштвеним мрежама итд.

Према **технологији израде** врши се подела на: HTML, XHTML, web сајтове са CMS-ом, Flash web сајтове.

2.3.1. Врсте web сајтова према намени

Персонални (лични) web сајтови. Потребa људи или организација да другима кроз слике и речи представе себе, своју организацију, породицу, активности, интересовања, размишљања... допринела је настајању и популарности овог типа web сајтова.

Комерцијални сајтови. Ови web сајтови имају за циљ да представе, односно промовишу производе и услуге које нуди власник сајта и на тај начин привуку потенцијалне клијенте. Сем тога, они све чешће омогућавају онлајн куповину преко Интернета.

Информациони сајтови. Ово су сајтови који пружају информације о различитим темама. Најпознатији је свакако **www.wikipedia.org** који представља највећу онлајн енциклопедију. Уз то, овај web сајт је интерактиван, јер омогућава посетиоцима да пишу своја објашњења (коментаре).

Блогови. Ово су web сајтови намењени корисницима да поделе своје мишљење са другима на Интернету без обзира на тему или садржај, да учествују у дискусијама са другим блогерима, постављају слике или коментаре.¹¹

Форуми. Форуми су врло слични блогovima, али за разлику од блога имају унапред задате области о којима се дискутује унутар којих се отварају поједине теме, постављају питања и очекује помоћ у виду одговора. Постоје општи форуми на којима се дискутује о свим темама без ограничења¹² или форуми специјализовани на одређене области.¹³

Социјалне (друштвене) мреже. Социјалне мреже су web сајтови за масовно међусобно повезивање људи, размене информација, фотографија и других личних података. Постоје и социјалне мреже које повезују људе у пословном или струковном смислу. О њима ће више речи бити касније.

Web сајтови за дељење садржаја. Ови web сајтови омогућавају корисницима да постављају одговарајуће садржаје на Интернет (слике, музику, видео клипове...) и те садржаје деле са другима. Најпознатији међу таквим web сајтовима је **Youtube**.

¹¹ Вероватно најпознатији Open Source CMS-a, www.wordpress.org доступан и на српском језику на sr.wordpress.org. WordPress је web софтвер који се може користити за креирање web сајтова, блогова, или апликација.

¹² Као што је, на пример www.burek.co.rs или www.mycity.rs

¹³ Као што је, нпр. www.elitesecurity.org специјализован за IT технологије или нпр. правни форум на www.projuris.org/forum

Web директоријуми и пословни адресари. Web директоријуми су сајтови који углавном садрже линкове према другим сајтовима. Сајтове разврставају по категоријама и осим кратког описа web сајта, евентуално једне сличице (лого) и линка не садрже ништа друго. Неки web директоријуми захтевају повратни линк.¹⁴

Пословни адресари оријентисани су на web сајтове фирми (компанија) и садрже пуно више података и о web сајту и о фирмама: текста и описа, лого, слике, адресе, контакте и сл.¹⁵

Web алати. Web алати су сајтови који нуде разне алате за web сајтове корисника.¹⁶

На крају, споменимо још и web сајтове за забаву – онлајн игрице, едукативни web сајтови (сајтови са разним упутствима – туторијали), сајтови за download музике, филмова или готових решења у различитим областима и сл.

2.3.2. Подела web сајтова према интерактивности

Према интерактивности web сајтови се деле на статичке и динамичке.

Статички web сајт. Ови web сајтови су најједноставнији, најбрже се креирају, па су обично и најјефтинији. Најчешће се раде у HTML-у, односно у XHTML-у у комбинацији са CSS-ом. CSS је језик који служи за дефинисање изгледа и форматирање HTML документа. Могу имати анимације и јава скрипте, али немају интерактивност са посетиоцима.

Динамички web сајт. Динамички web сајт омогућава мању или већу интеракцију са посетиоцима, прикупља податке о посетиоцима и њиховим интересовањима, омогућава или онемогућава приступ деловима сајта одређеним категоријама посетиоца, аутоматски шаље обавештења или вести посетиоцима који то желе, те може омогућити проналажење и сортирање података.¹⁷

¹⁴ Најпознатији и најзначајнији web директоријум на свету је www.dmoz.org, а од домаћих поменимо www.direktorijum.org, www.linkovanje.net, www.kataloglinkova.net, www.linkovi.biz, www.dodajsajt.net итд.

¹⁵ Поменимо неке: www.bizvodic.com, www.biznis-portal.rs, www.obrenovac.biz и тако даље.

¹⁶ као што је, на пример вођење статистике, мерење брзине интернета, мерење пинга, провере географског положаја неке IP адресе и слично. У web алате можемо сврстати и претраживаче (браузере) без којих је коришћење Интернета постало незамисливо (Google, Yahoo, Bibg, Altavista, Ask...).

¹⁷ Обично се раде у неком програмском језику (php, asp...) и код им се извршава на серверу, па тек потом шаље браузеру.

Најзад, према технологији израде web сајтови се деле на следећи врсте: web сајтови рађени са HTML/XHTML,¹⁸ web сајтови са CMS-ом,¹⁹ и flash web сајтови.²⁰

2.4. Носиоци ауторског права на web сајту (страници)

Генерално, треба разликовати:

- ауторска права на садржај web странице и
- ауторска права на елементе који се односе на саму креацију web странице и који су дело web дизајнера.

Текстови, базе података, графика, фотографије, лого, заштитни знакови, бренд и остали садржај web странице који није креација web дизајнера, у власништву је особе која се и иначе по правилима ауторског права сматра њиховим аутором. То значи, да ако власник web странице даје свој материјал за web страницу, он има и ауторско право на њему уколико га уговором није пренео на web дизајнера.

Ако власник web странице на њу ставља заштићени садржај који не припада њему, већ web дизајнеру или неком трећем лицу, потребна му је дозвола тог лица да би га могао користити, мењати и ставити на своју web страницу. У супротном, чини повреду ауторског права.

С друге стране, web дизајнер задржава ауторско право на оним елементима web странице који су искључиво његова творевина. Наравно, све ово важи под условом да уговором није другачије одређено.

Уколико web страницу креира запослени, у том случају сходно се примењују законске одредбе о ауторском делу створеном у радном односу.

Када web страницу креира спољни сарадник (web дизајнер), у том случају он задржава ауторско право на свему што је његова креација, а он то своје право може пренети на власника web странице.

¹⁸ HTML/XHTML је најпростија техника, где се користе HTML, односно XHTML кодови који директно читају web браузер и користе се за израду једноставних статичких web сајтова. Треба нагласити да је HTML застарела технологија и данас се ретко користи.

¹⁹ Ово је обично динамичан web сајт који је интерактиван је са посетиоцима и захтева дуже време израде, web програмирање. Ови web сајтови могу бити врло комплексни са комплетним интернет куповинама и плаћањима. CMS омогућава кориснику да веома лако сам ажурира садржај свог web сајта Системи CMS могу се наменски радити за појединачни web сајт, али постоје готови, па и бесплатни системи.

²⁰ Web сајтови урађени у flash-у могу бити веома атрактивни, са анимацијама, звуцима – музиком, могу бити интерактивни са корисницима, са или без CMS-а. Flash сајтови представљају праве мале филмске представе на web-у.

3. Блогови и друштвене мреже

3.1. Појам, елементи и врсте блогова

Блог (veblog) представља низ хронолошки креираних (организованих) текстуалних записа који се приказују на web-страницама (углавном су уноси поређани од најновијих ка старијим), путем аутоматизованог софтвера који омогућује веома једноставно креирање и вођење блога.

Термин блог“ настао је скраћивањем две речи – “*Web Log*“, што би се могло у овом контексту превести као web дневник (*diary*).²¹ Генерално, блог, представља јавно вођење дневника путем web странице.²² Технички посматрано, блог представља врсту аутоматизованог web сајта, где се садржај (текстови, слике, мултимедиа) уноси и приказује хронолошки, што представља битну разлику у односу на класичан приказ сајтова, где се у категоријама посебно издвајају (ређају) најважније web странице. На овај начин се добија правичан приказ свих чланака (лог уноса) који се објављују, без обзира на њихову важност.

Основни елементи садржаја блога су следећи: 1) наслов уноса (текста, слике, мултимедије), или наслов пост-а (од енгл. *post*, што значи “објавити”), укључујући и датум уноса; 2) текст – садржај уноса; 3) линк ка комплетном садржају; 4) линк ка коментарима (постављању коментара).

Постоје различите врсте блогова: 1) фото – блогови (*Photoblogs*, такође се појављује назив *Sketchblog*); 2) видео – блогови (*Vlogs*, *Videocasting*); 3) аудио – блогови (*Podcasting*, *Audiocasting*); 4) музички – блогови (*MP3 blogs*); 5) микроблоговање (*Micro-blogging*).

Ауторско право на блогу имају поједини ствараоци садржаја блога.

3.2. Друштвене мреже

Друштвене (социјалне мреже) чине појединци и групе које повезује заједнички статус, сличне функције, културне и друге сличности или заједнички интерес, а који су повезани на нету.

Друштвена мрежа представља друштвену структуру састављену од ентитета (физичких или правних лица) који се називају чворови, а који су повезани једним или више специфичних типова међузависно-

²¹ Фраза “*Web Log*“ се иначе у Интернет технологији користи за дефинисање статистичке активности једног сајта (број посетилаца, број отворених страница сајта, итд), али у контексту феномена.

²² Термин блог у енглеском језику значи истовремено и креирати (правити) блог, као глагол (*to blog*).

сти, као што су нпр. вредности, идеје, финансијски интереси, политички интереси, пријатељство, сродство, заједнички интерес, емотивни или сексуални односи, односи поверења, знања или престижа.²³

Друштвене мреже су традиционално међу најпосећенијим сајтовима на Интернету. Судећи према најновијим подацима, најпосећеније друштвене мреже у свету су Facebook и YouTube, а следе их Whats-App и Instagram. Иако је Facebook и даље доминантан са великим бројем корисника, млађе генерације су све више активне на мрежама као што су ТикТок и Инстаграм. Имајући у виду ове чињенице, јасно је да већина корисника Интернета има профиле на друштвеним мрежама и да је некада написала неки пост.

Постоје две основне врсте друштвених мрежа: опште, нпр.: *Facebook, Twitter, Instagram, Google+*, и специјализоване – као што су пословне мреже, нпр. *LinkedIn*.

Постовање на друштвеним мрежама је ништа друго до објављивање текстуалног, фото, видео или друге врсте садржаја, у зависности од друштвене мреже.

Друштвене мреже се могу оснивати и гасити зависно од потреба. Друштвене мреже функционишу на више нивоа, почевши од породице до нације, па до глобалног нивоа.

Претеча данашњих друштвених мрежа Geocities креиран је 1994. године.²⁴ Након њега, АОЛ месенџер и сајт SixDegrees су унели новину у свет друштвених мрежа додавањем опције слања инстант порука.

Недуго затим, сајтови Classmates, Hi5 и Friendzy су нашли своје место на Интернету. Популарност друштвених мрежа је расла све више, а то је довело и до следећег великог ступња у развоју овог Интернет феномена.

Прва модерна друштвена мрежа је био Friendster. Веома сличан данашњем концепту друштвених мрежа, користио је концепт „кругова“ пријатеља.²⁵

Првом друштвеном мрежом сматра се SixDegrees.com.²⁶

²³ Чворови су индивидуални актери унутар мреже, а везе су њихови међусобни односи.

²⁴ Сајт је дозвољавао корисницима да креирају своје web-странице, групишући их у складу са садржајем.

²⁵ У року од 3 месеца од свог настанка имао је 3.000.000 корисника. То значи да је на 120 корисника интернета у том тренутку 1 имао профил на друштвеној мрежи Friendster.

²⁶ Настала је 1997. године, а окупљала је искључиво старе школске другаре (али без профила и видљивих листа пријатеља). Ј. Грбавац, В. Грбавац, оп. cit., с. 210.

Креиран за само 10 дана кодирања, уследио је MySpace. Друштвена мрежа која је корисницима пружала максималну слободу у креирању визуелног идентитета своје странице, доминирала је Интернетом од 2005. до 2008. године.²⁷

Иако је на Интернет иступио након свих (2004. године), Facebook је за само 4 године успео да освоји свет и превазиђе MySpace и Friendster, тако да данас доминира у свету друштвених мрежа.²⁸

Са ауторскоправног аспекта, нема сумње да друштвене мреже представљају посебну врсту ауторског дела, још прецизније збирку дела. На друштвеним мрежама се објављује веома хетероген садржај (постови, видео записи, информације, коментари). Наравно, нису све компоненте друштвене мреже ауторска дела. Има, ту доста и фактографије. Али, добар део садржаја чине интелектуалне творевине. Када се све сабере у једну целину, онда чак и тај конгломерат најразличитијег садржаја испуњава услов оригиналности (с обзиром на садржину и распоред саставних елемената). Други услов, форма се не доводи у питање, тако да друштвена мрежа апсолутно испуњава услове да се може сматрати ауторским делом у правном смислу.

У вези са друштвеним мрежама, поставља се питање ко је аутор, односно власник садржаја постављеног на мрежи? Начелно, аутор појединачног садржаја је лице које је духовни творац таквог садржаја. Наравно, под условом да општим или појединачним уговором није тај садржај пренело на власника мреже. Свакако, могу се преносити само имовинскоправна овлашћења, док моралноправна која су непреносива задржава сам аутор, односно стваралац.

Оцена оригиналности зависи од питања да ли корисници односно садржај стварају независно једни од других, односно од већ постојеће културне баштине, те да ли је такав садржај „строго детерминисан спољним оквирима који не остављају простор за изражавање личне духовне индивидуалности онога који ради.“ Другим речима, оригиналност претпоставља индивидуалност његовог творца, могућност да се створено дело њему припише.

Надаље, индивидуалност, као претпоставка услова оригиналности, стоји у непосредној вези са духовним садржајем који ауторско дело мора да има. Следствено, садржај који корисник поставља мора да буде намењен рационалним или емотивним (заједнички – духовним) дожи-

²⁷ Јуна 2006. године MySpace је у САД-у имао више посета него Гугл.

²⁸ Успешним аквизицијама (WhatsApp, Instagram, Oculus VR итд.) ова компанија задржава своје место у свету друштвених мрежа, ширећи свој утицај на мобилне технологије и виртуелну реалност.

вљајима других корисника. Притом, наведени духовни значај корисници треба да црпе непосредно из постављеног садржаја.

Facebook је највећа, најпознатија и најпосећенија друштвена мрежа на свету, основана 2004. године. Она омогућава корисницима да се повежу са пријтељима, објављују фотографије и видео снимке, прате вести и комуницирају путем порука.²⁹

Twitter је платформа за микроблоговање која омогућава корисницима да објављују кратке поруке, познате као "твитови". Twitter је друштвена мрежа на којој се превасходно објављују кратки статуси, тзв. твитови. Твит је статус дужине до 280 знакова (карактера), који може бити у форми текста, фотографије или видеа. Ретвит је еквивалент опцији Share на Facebook-у. Уколико се кориснику допада твит другог корисника или жели да дода кратак коментар на нечији твит, он може ретвитовати. Дакле, ретвит представља начин понављања тог твита корисницима (пратиоцима).

Разлика између Facebook и Twitter статуса је у томе што су статуси на Twitter-у јавни, тј. доступни свим корисниковим пратиоцима. Због тога, Twitter треба третирати као СМС поруку која се шаље целом свету. Twitter, дакле, представља комбинацију друштвене мреже и микро-блога.

Instagram је платформа за дељење фотографија и видео садржаја. Постао је популаран због својих филтера и могућности дељења тренутака из свакодневног живота.

LinkedIn је професионална друштвена мрежа која је усмерена на повезивање професионалаца, размену пословних информација и тражење послова.

TikTok је платформа за кратке видео записе који су често пратени музиком. Постао је веома популаран међу младима широм света.

Pinterest је платформа за чување и дељење слика и инспирације. Корисници могу креирати "чворуге" (пинс) са сликама које их инспиришу.

Snapchat је апликација за слање кратких слика и видеа који се аутоматски бришу

након што их примаоци погледају.

Reddit је форумски сајт на којем корисници могу постављати питања, делити садржај и коментарисати на различите теме.

²⁹ Типови објава на Facebook-у су: -статус – пост који садржи само текст; -image; -видео; -link share; -offer; -event (обележавање важних догађаја), и -milestone (обележавање битних датума).

Tumblr је платформа за блоговање и дељење мултимедијалних садржаја, као што су слике, текстови и ГИФ-ови.

WhatsApp је популарна апликација за размену порука и позиве путем Интернета, доступна на различитим платформама.

WeChat је популарна кинеска друштвена мрежа која такође омогућава комуникацију, дељење садржаја и онлине плаћања.

Skype је платформа за видео позиве и гласовну комуникацију широм света.

Viber је апликација за размену порука и позиве путем интернета, која је посебно популарна у одређеним регионима.

YouTube је популарни Интернет сервис за размену видео садржаја где корисници могу постављати, прегледавати и оцењивати видео клипове.

Telegram је апликација за сигурну размену порука и дељење садржаја, са опцијом тајног четовања.

Генерално посматрано, сваки садржај постављен на било којој друштвеној мрежи може се сматрати ауторским делом, уколико испуњава опште услове заштите (оригиналност и форму), без обзира каквог облика и коликог обима он био. Јер, чак и пословица (изрека) од неколико речи може бити ауторско дело. Међутим, код оваквих творевина се запажа једна специфичност која се огледа у садржини ауторског права које припада његовом носиоцу (аутору постављеног садржаја). Чињеница је да аутори творевина на друштвеним мрежама имају умањени корпус субјективног ауторског права, у односу на ауторе других врста ауторских дела. Као доказ овакве тврдње стоје одредбе о општим условима о коришћењу друштвених мрежа.³⁰ Осим наведеног, треба истаћи да су творевине постављене на мрежи веома изложене неовлашћеном искоришћавању, па самим тим и повређивању. Због свега изнетог, с обзиром да је технологија веома унапредовала и превазишла законодавство, за очекивање је да ускоро, web странице, блогови, друштвене мреже и сличне творевине добију одговарајуће место и експлицитнију заштиту у легислативи.

³⁰ Тако, нпр. компанија Facebook прописује да корисник (аутор) задржава сва права поводом садржаја који је постављен на друштвену мрежу. Међутим, у даљем тексту се наводи да корисник (аутор) даје компанији Facebook сагласност да искоришћава објављени (постављени) садржај, односно уступа компанији вршење свог права на неискључив начин, уз могућност даљег, територијално неограниченог преноса ове сагласности без накнаде.

Литература

Alm, J.G. „Sharing Copyrights: The Copyright Implications of User Content in Social Media“, *Journal of Public Law and Policy*, 35/2014

Bagley, A. W., Brown, J.S. „The Broadcast Flag: Compatible With Copyright Law & Incompatible With Digital Media Consumers“, *IDEA – The Intellectual Property Law Review*, 5/2007, 607-656

Britt, R. „Is Facebook the New Breeding Ground for Copyright Infringement?“, dostupno na adresi: <https://fstoppers.com/other/facebook-new-breeding-ground-copyright-infringement-3252>, 20. februar 2016.

Clark, W. „Copyright, Ownership and Control of User-Generated Content on Social Media Websites“, dostupno na adresi: <http://www.kentlaw.edu/perritt/courses/seminar/papers%202009%20fall/Jerry%20clark%20final%20Copyright,%20Ownership,%20and%20Control%20of%20User-Generated%20Content%20on%20Social%20Media%20Websites.pdf>, 10. februar 2016.

Grbavac, J. Grbavac, V. „Pojava društvenih mreža kao globalnog komunikacijskog fenomena“, *Media, culture and public relations*, 5/2014

Marković, S. Popović, D. *Pravo intelektualne svojine*, Beograd 2013

Marković, S. *Autorsko pravo i srodna prava*, Beograd 1999.

Popović, D. „Povreda autorskog i srodnih prava na Internetu: osvrt na noviju praksu Evropskog suda pravde“, *Intelektualna svojina i Internet* (ur. Dušan Popović), Beograd 2015.

Прља, Д, Рељановић, М, Ивановић, З. *Интернет право*, 2012, Институт за упоредно право

Радовановић, С. *Autorsko pravo i fejsbuk, s posebnim osvrtom na pravo Srbije, Intelektualna svojina i Internet*, Beograd, 2016, 140-165.

Radovanović, S. „Građanskopravna odgovornost internet posrednika za povredu autorskog prava – uporednopravni aspekt“, *Intelektualna svojina i Internet* (ur. Dušan Popović), Beograd 2015, 96-111

Reljanović, M. „Zaštita autorskog prava i pravo na privatnost elektronskih komunikacija u Republici Srbiji“, *Intelektualna svojina i Internet* (ur. Dušan Popović), Beograd 2015, 129-133.

Спасић, В. *Ауторска дела у дигиталном окружењу*, Ниш, 2011.

Спасић, В. *Pravo intelektualne svojine*, Ниш, 2024.

Zipkin, N. „French Court Rules Facebook Can be Sued for Censorship in Nude Painting Case“, dostupno na adresi: <http://www.entrepreneur.com/article/270785>, 20. februar 2016.

Vidoje Spasić, LL.D.,
Full Professor (retired),
Faculty of Law, University of Niš,
Republic of Serbia

NEW TYPES OF COPYRIGHTED WORKS

Summary

The central concepts in copyright law are the work of authorship and the author. In order to be a work of authorship, an intellectual creation must meet two conditions: originality and form. The Copyright and Related Rights Act enumerates nine types of copyrighted works of authorship, and several subtypes. However, this list of copyrighted works is not final, as the legislator has left the possibility for new types of intellectual creations to emerge in practice which will be considered full-fledged (and named) works of authorship. Accordingly, their authors are entitled to the full corpus of subjective authorship rights (including the associated property and moral rights). Given the fantastic development of information technology, and particularly the Internet, some new types of authorship works have emerged: websites, posts, blogs, personal profiles, social networks, podcasts, etc. These intellectual creations will be the subject matter of this paper. Although they have existed for a relatively long time, these new forms of authorship works have not become part of the Serbian Copyright Act yet, which is rather baffling given the fact that this Act has been amended and supplemented several times.

Keywords: *copyrighted work, author, Internet, post, blog, social network.*

ВАЖНИ СЕГМЕНТИ ПРОЦЕСА ОСАВРЕМЕЊИВАЊА ПРИМЕНЕ ПОРЕЗА**

Апстракт: Дигитална револуција свој одраз има и у пореском домену, чинећи га веома атрактивним за увођење бројних дигиталних новина. Усмеравање пажње на студиозно побољшање имплементације пореза у савременим условима ствара могућности за другачије сагледавање пореског феномена и лакше савладавање испољених потешкоћа и препрека што потпуније примене пореске легислативе. Визија будућности опорезивања којој се стреми све наглашеније добија дигиталне оквири а глобално повезани свет се среће са новом перцепцијом администрирања порезима. Анализа битних сегмената пореског реформског процеса у раду потврђује хипотезу постојања општеприхваћеног конзистентног приступа променама које воде до већег нивоа фискалног радмана и убраних пореских прихода, као финансијске потпоре одрживог развоја и његових циљева.

Кључне речи: порези, опорезивање, дигиталне технологије, дигитална трансформација опорезивања, одржив развој.

1. Увод

Порези су веома битне дажбине. Њиховим успешним убирањем стварају се претпоставке за несметано финансирање јавне потрошње. Свака држава, по природи ствари, регуларном одвијању пореских токова даје приоритет у свом деловању и сматра га покретачком

* marina@prafak.ni.ac.rs, ORCID ID 0000-0001-9073-9367.

** Рад је настао као резултат финансирања од стране Министарства науке, технолошког развоја и иновација, по Уговору евиденционим број 451-03-137/2025-03/200120 од 04.02.2025. године. У складу са Агендом за одрживи развој до 2030. године (А/RES/71/313), овај рад је повезан са циљем одрживог развоја бр. 17: Ојачати средства примене и ревитализовати глобално партнерство за одрживи развој.

снагом укупног напретка, као и гарантом своје финансијске стабилности. Перманентна посвећеност унапређењу имплементације пореза није изненађење уколико се имају у виду потенцијалне опасности и штете по државу и друштво, које могу настати услед некавалитетне примене пореског законодавства.

Дигиталне технологије, својим постајањем и великом динамиком усавршавања, формирају постојећи амбијент за реализацију законом уређених односа фиска и пореских обвезника, а тиме и пореских потраживања државе. Дигитализацијом пореске сфере се, заправо, коренито преображавају смернице за осавремењивање утврђивања, контроле и наплате пореза, односно за успостављање нових пословних модела и процедура намењених вршењу пореске функције државе. Наведено условљава и не мала прилагођавања поступања пореских субјеката (пореских органа и пореских обвезника) долазећем пореском дигиталном свету. У овом контексту, претпоставке за успешно спровођење пореских процедура из преддигиталног периода, иако временски дуго доминантне, постепено и неповратно престају да важе. Промене постају неизбежне и незауставиве а порески административни послови се трансформишу у сврху достизања што бољих учинака при суочавању са разноликим изазовима.

У овом раду се разматрају важни сегменти процеса осавремењивања примене пореза у актуелним условима са намером потврђивања хипотезе о постојању конзистентног приступа у спровођењу овог процеса на глобалном нивоу будући да је дигитализација пореске области постала врло видљив глобални тренд. С тим у вези, у раду се заступа став да се изглед процеса осавремењивања примене пореза креира како употребом дигиталних технологија, тако и осмишљавањем нових стратегија поступања пореских органа и промишљања пореске власти о порезима и обвезницима пореза. Уз помоћ дигиталних технологија и посредством модернизоване перцепције обављања пореских послова треба, у светлу остваривања фискалног циља опорезивања као доминантног, квалитетније управљати пореским ризицима и релацијама са пореским обвезницима како би се достигли оптимални резултати у наплати пореских потраживања државе. Дигиталне технологије омогућавају лакши приступ иновацијама у процесу имплементације не само појединих пореских облика већ и пореског система у целини. Кроз претходне провере, тј. тестирања ових иновација и одређена експериментисања (нпр. путем пилот пројеката) могу се остварити трајнија побољшања.¹

¹ Jingnan (Cecilia) Chen, Shaun Grimshaw, Gareth D. Myles, „Testing and Implementing Digital Tax Administration“, Digital Revolutions in Public Finance (ed. Sanjeev Gupta, Michael

Релевантност теме осавремењивања примене пореза за одржив развој и његове циљеве је неспорна. Одсуство благовремене наплате потребних пореских прихода утиче неповољно на стабилност социоекономског развоја земље, са непредвидивим неповољним друштвеноекономским консеквенцама. Циљеви одрживог развоја, стога, и истичу значај прикупљања пореских прихода за економије у развоју потврђујући, као што је то био случај у претходним временима, кључну позицију и улогу политике опорезивања у области економске политике државе. Реално је очекивати да ће тако бити и убудуће, с обзиром да феномен опорезивања омогућава држави (јавном сектору) несметано финансирање и функционисање а државним властима испуњавање њене законом прописане надлежности у разним деловима живота једног друштва. Свакако, уредна динамика прикупљања пореских прихода олакшава смањење јавног дуга и финансирање инвестиција које подстичу економски раст. Порески приходи бивају нарочито потребни, у економски кризним временима, када се уз незаобилазно обезбеђење неопходних и квалитетних јавних добара и услуга, користе и за улагање у капиталну инфраструктуру (јавне инвестиције) ради економског опоравка и убрзаног раста, смањење незапослености и неједнакости у сиромаштву, као и за финансирање политике јавних расхода усмерене на родну равноправност.²

Рад је структуриран на следећи начин. Након увода, у раду је дат осврт на процес осавремењивања примене пореза. У наставку рада, пажња је посвећења важним сегментима овог процеса – пореским односима, подацима о пореским обвезницима и њиховој економској моћи, управљању ризицима у примени пореза. Завршни део рада чине закључна разматрања.

2. О процесу осавремењивања примене пореза

Дигиталне технологије имају потенцијал да изврше трансформацију и унапређење примене пореза на начине који су, по много чему, новина у пореској стварности и то посредством увођења бројних промена у различитим сегментима ове области. Тиме се стварају претпоставке за ремоделирање већине форми устаљених поступања и пореских органа и пореских обвезника, проистеклих из захтева пореске легислативе, као и правила особених за администрирање појединачних пореских облика, односно пореског система у целини. Сходно наве-

Keen, Alpa Shah, and Geneviève Verdier), International Monetary Fund, 2017, 114.

² Herbert Edling, David Nguyen-Thanh, Taxes and culture – Tax Reforms for Sustainable Development, Fiscal Studies No. 5, gtz, Eschborn, August 2006, 4.

деном, креатори савременог реформисања изгледа администрирања порезима имају прилику да адекватним одабиром одговарајућих дигиталних солуција предупредe мањкавости које потичу из периода важења традиционалног обрасца примене пореза и то тако што ће се установити нове моделе пореског административног функционисања, који доприносе достизању вишег нивоа ефикасности, ефективности и економичности, као показатеља учинака у обављању пореских послова, али и погодovati спречавању пореске евазије.³ Такође, такви модели, врло видљиво треба да буду усмерени и на пореске обвезнике, њихове потребе у погледу повиновања порезима, преференције обвезника повезане са пореским услугама које им се обезбеђују, у модалитетима као никада пре у историји опорезивања.

У данашње време испланирати процес осавремењивања примене пореза и осмислити квалитетну стратегију са том сврхом значи фокусирати се на жељени правац преображаја и вишедимензионално разумевање кључног концепта потребног пореско-административног поступања, посматраног како из угла пореских органа и пореских обвезника, тако и из визуре циљева које треба постићи.⁴ Вредност нових идеја у наведеном смислу, њихово презентовање и пропaгирање, подразумева и претходно посматрање ширег контекста преовладајућег дигиталног миљеа као резултата модерних технологија чијим се усавршавањем перманентно мењају прилике у којима се убирају порези.

Оквири за формулисање квалитетне стратегије осавремењивања примене пореза, потребни како би се активности примене пореза прилагодили дигиталном добу, собом доносе и нове изазове у погледу организационих промена (промена у структури организације пореске администрације), промена постојећих пореских процедура и вештина запослених у пореским органима,⁵ као и унапређења односа са целином популације пореских обвезника. Веома се притом намеће битним што реалније сагледавање постојећег стања развоја пореске области у свакој земљи. Традиционално затворена (централизована) хијерархијска структура пореске администрације се треба преобразити у много

³ Bas Jacobs, „Digitalization and Taxation“, Digital Revolutions in Public Finance (ed. Sanjeev Gupta, Michael Keen, Alpa Shah, and Geneviève Verdier), International Monetary Fund, 2017, 28.

⁴ Peter Green, „What do we mean by digital transformation of tax administration?“, Impact of digitalisation on the transformation of tax administrations, Intra-European Organisation of Tax Administrations, Budapest, 2018, 57.

⁵ Duncan Bentley, „Digital tax administration: transforming the workforce to deliver“, eJournal of Tax Research, vol. 18, no. 2, 2020, 367.

отворенију хијерархијску структуру унутар које се прикупљање информација о примени пореза организује, анализира и дели на различитим нивоима ове структуре. Притом, треба имати у виду, да виши степен хијерархијске отворености, дигитална повезаност различитих нивоа и успешно и поуздано коришћење дигиталних алата од стране запослених у пореским органима, изискује и надконтролу (виши степен контроле) сваког нивоа у хијерархијској структури како би се избегли могући ризици и смањиле на минимум потенцијалне опасности које, услед пропуста, могу да настану у домену пореског административног рада.

Дигиталне технологије и њихово коришћење у сфери примене пореза прате разнородни (друштвени, економски, правни, политички) ефекти који, у овом тренутку, због брзине и распрострањености промена, не могу у потпуности бити препознати и сагледани. Како смо непосредно и то свакодневно све више суочени са чињеницом да друштво постаје дубински и вишедимензионално прожето комплексном дигитално-технолошком инфраструктуром, а свет дигитално-технолошки „умрежен“ и повезан интернетом, склони смо да констатујемо да ће примену пореза готово извесно карактерисати даљи наставак осавремењивања у правцу израженије дигитализације. Он ће, по свему судећи, бити праћен унапред пројектованим модалитетима предузимања активности у различитим сегментима овог процеса (на важне сегменте ће у наставку рада бити указано), као и повећаним присуством аутоматских операција у пореској процедури. Тиме се фактички данашњи свет налази на прагу оживотворења прилично дуго присутних залагања⁶ формирања општеприхваћеног приступа управљању пореским пословима и имплементацији пореског система.

3. Порески односи

Порески обвезници и њихова пореска понашања су одувек имали суштинску важност за успешну примену пореза. Потребе пореских обвезника, као и захтеви који се пред њих постављају, мењају се интензивно са појавом и коришћењем дигиталних технологија. Наведено условљава и промене у пореским релацијама (пореским односима). Стога се, у дигиталном амбијенту, модалитети интеракције пореских органа и пореских обвезника знатно и постојано реформишу стварајући простор да савремене пореске комуникације ових субјеката буду

⁶ Guillermo Jimenez, Niall Mac an tSionnaigh, Anton Kamenov, Information Technology for Tax Administration, USAID Leadership in Public Financial Management (LPFM), USAID, 2013, 13-14.

далеко двосмерније а њихово понашање много активније и кооперативније када је о примени пореза реч.

Пореске обвезнике у интеракцијама са пореским органима и стицању дигиталних пореских искустава нарочито покреће несметани приступ потребним пореским информацијама и услугама, специјализација пореских услуга које им се пружају, коректна међусобна комуникација и сарадња унутар пореског дигиталног амбијента. Наиме, до масовне сарадње пореских субјеката у дигитализованој пореској процедури долази само у условима пажљивог и посвећеног креирања контекста за ту сарадњу, као и адекватне мотивације којом се порески обвезници подстичу на активно учешће и ангажман. Наведено постоји онда када порески обвезници осећају да су, од стране пореских органа, у поступку примене пореза третирани правично и коректно и да се радње у поступку примењују у доброј вери.

Савремено (дигитално) доба креира амбијент у коме се успоставља својеврсна „мрежа“ односа пореских органа и пореских обвезника. Наиме, порески органи и порески обвезници постају чланови тзв. пореске мреже (мреже успостављене за потребе опорезивања) и дигитално су повезани разним дигиталним алатима и платформама. Потребно је истаћи да се, у новије време, врло убрзава рад пословних модела платформи, као изума дигиталног доба, будући да оне имају улогу кључне везивне тачке субјеката пореских односа, односно олакшавају њихове међусобне интеракције. Оваква повезаност подстиче добре односе пореских субјеката и навикавање на дигитализоване поступке администрирања порезима, што је и планирана и пожељна сврха дигитализације пореског домена. У оваквој парадигми пореске реалности, порески органи и порески обвезници, међусобно динамично повезани, делују једни на друге и тако мењају свој међусобни однос и уопште однос према феномену опорезивања.

Задатак пореских органа је да посматрају реакције пореских обвезника, разумеју њихова схватања појединих пореских питања, разматрају и уважавају оправдане (разумне) захтеве обвезника у пореском поступку. Сазнања до којих се тако долази доприносе сегментирању пореских обвезника у одређене групе, што пореским органима нарочито може користити приликом дизајнирања нових модалитета дигиталних услуга за обвезнике пореза, али и приликом управљања пореским ризицима. С тим повезано, било да се ради о пружању одговора на питања пореских обвезника, давању савета, решавању обвезникових захтева или упознавању обвезника са новим пореским информацијама, од пореских органа се очекује активно деловање. То је могуће постићи коришћењем различитих „канала“ комуникације

(имејлова, смс порука, видео конференција, апликација, функционалних веб страница и сл.), односно онлине алата за управљање односима са пореским обвезницима.⁷

Како би обезбедили што већу сагласност обвезника у прихватању пореских обавеза (tax compliance) и представили им се, на одговарајући начин, у поступку примене пореза порески органи треба да својим поступцима покажу да уважавају различите потребе пореских обвезника и да им уједно, у том погледу, олакшавају испуњавање постављених пореских захтева. Дакле, потребно је што боље разумевање потреба и мотивација пореских обвезника за жељена пореска понашања, односно дизајнирање механизма подстицања таквих понашања. Овакве реакције пореских органа на потребе пореских обвезника могу бити веома моћан инструмент формирања окружења у коме доминира спознаја о важности доприноса обвезника и њихових понашања успешној примени пореза.

Ослушкивање потреба и идентификовање преференција пореских обвезника врло су битне активности за формирање и рад сервиса за пореске обвезнике (сервиса за пружање услуга пореским обвезницима). По природи ствари, руковођење сервисима може помоћи пореским органима да стекну вредна искуства и употребе их тако да модернизују постојеће модалитете свог функционисања. То иде у прилог смањивања простора за појаву пореског незадовољства обвезника а и притужби на рад пореских органа. Сервис за пореске обвезнике претвара се заправо у врло употребљив „извор“ драгоцених информација о обвезницима пореза и испољених проблемима у примени пореза. Континуирано учешће пореских обвезника у реалном времену у поступку администрирања порезима, захваљујући моћи дигиталне инфраструктуре, позитивно утиче на успостављене односе са пореским органима и њихово осавремењивање.

4. Подаци о пореским обвезницима и њиховој економској моћи

Дигиталне технологије битно мењају размишљања о подацима, које порески органи поседују о пореским обвезницима и манифестацијама њихове економске моћи. Подсећања ради, у условима традиционалног администрирања порезима, прикупљање потребних података о пореским обвезницима, као и о приходима, имовини и потрошњи обве-

⁷ Rui Miguel Candeias Canha, „Simplifying and providing taxpayer assistance – The Portuguese experience“, Impact of Digitalisation on the Transformation of Tax Administrations, Intra-European Organisation of Tax Administrations (IOTA), Budapest, 2018, 32.

зника, било је отежано. Тада се коришћење података, онда када су били прикупљени, обављало углавном у пореским органима оног организационог нивоа (нпр. локалног нивоа) који их је поседовао. Размена ових података са пореским органима на субцентралним или централним нивоу, због слабе међусобне повезаности, није била задовољавајућа. Складиштење и чување пореских података су, такође, пратили одређени проблеми.

У данашњим временима је, међутим, остварен значајан преокрет у сфери пореских података, условљен околношћу да се подаци прикупљају великом брзином и да модалитети складиштења и чувања података нису повезани са великим трошковима. Порески подаци су приступачнији за коришћење и обраду, захваљујући континуираном расту снаге рачунара.⁸

Пуно података о пореским обвезницима и манифестацијама њихове економске снаге може се, у поступку примене пореза, претворити у значајну предност пореских органа (везану за потребну успешност у раду),⁹ под условом да се том огромном количином података адекватно руководи и да се исти „претварају“ у вредне информације и корисне увиде, који се могу односити на претходно невидљиве односе, утицаје и „шаблоне“ обвезникових понашања. То је могуће остварити ако се различите групе пореских података међусобно упореде и буде утврђено у каквој се корелацији налазе. Притом, треба нагласити да свако квалитетно коришћење пореских података подразумева претходно одређивање степена ваљаности тих података, њихових аналитичких предности, као и поузданости извора из којих потичу.¹⁰

Будући да је амбијент, у коме се врши имплементација модерних пореских структура све сложенији, врло је важно да порески органи поседују способност да дођу до потребних валидних података о пореским обвезницима и њиховој економској моћи, комбинују те податке и извлаче одговарајуће закључке. Примера ради, подаци се могу користити за откривање модалитета обвезникових пореских понашања, мерење афинитета (склоности) обвезника према ризику у вези са поштовањем пореских прописа што пореским органима омогућава

⁸ Technologies for Better Tax Administration: A practical guide for Revenue Bodies, OECD, Paris, 2016, 55.

⁹ Mikayel Pashayan, „Big Data Analysis as an effective tool for tax administration“, Impact of digitalisation on the transformation of tax administrations, Intra-European Organisation of Tax Administrations, Budapest, 2018, 42-44.

¹⁰ Launching a Digital Tax Administration Transformation What You Need to Know, Asian Development Bank, May 2022, 8.

откивање тзв. профила пореских обвезика (пореског дигиталног идентитета обвезника).¹¹ Захваљујући наведеном, реформишу се начини на које се, од стране пореских органа, третира обављање пореских послова, користе порески подаци и управља информацијама у вези са порезима. Све више се, сходно томе, примењује и осавременује концепт управљања ризицима у примени пореза, о коме ће у наставку текста бити речи.

5. Управљање ризицима у примени пореза

Већ је указано да су могућности прикупљања и обраде података, потребних за потребе опорезивања, врло проширене коришћењем дигиталних технологија у поступку примене пореза.

Традиционална аналитика података створила је предуслове за тзв. Велике количине података (Big data), који уз примену моћних (дигиталних) аналитичких алата и значајно учешће стручњака из области аналитике (стручњака са изразитим статистичким и програмерским вештинама),¹² омогућавају пореским органима откривање корелација и узрочности у пореском понашању обвезника, као и предвиђање њихових будућих, понекад и не толико очекиваних, пореских понашања. Доступни подаци, у овом контексту, постају стратешко средство за успешно управљање како понашањима пореских обвезника, а тиме и применом применом пореза.

Протеком времена, подаци о понашањима пореских обвезника расту и помажу пореским органима да боље разумеју та понашања (проникну у психу обвезника),¹³ утврде профил пореског обвезника и градирају ниво ризика таквих понашања по уредну наплату пореских прихода, тј. примену пореза.¹⁴ Истовремено, они помажу примену циљног приступа у раду пореских органа према одређеним групама пореских обвезника (са посебним фокусом на пореске обвезнике са високим приходним потенцијалом)¹⁵ и одабир одређених обвезника за

¹¹ Tax Administration 3.0: The Digital Transformation of Tax Administration, Forum on Tax Administration, OECD, 2020, 44.

¹² Tax Administration 2019: Comparative Information on OECD and other Advanced and Emerging Economies, OECD Publishing, Paris, 2019, 50.

¹³ Hans D'Hondt, „Using advanced data analytics to predict debt non-payment risks“, Impact of digitalisation on the transformation of tax administrations, Intra-European Organisation of Tax Administrations, Budapest, 2018, 23-25

¹⁴ Pascal Saint-Amans, „New Ways of Ensuring Tax Compliance – A Perspective from the OECD“, Tax tribune, No 29, 2013, 118-119.

¹⁵ Lisette van der Hel – van Dijk, Maarten Siglé, „Cooperative Compliance: Tax Risk

пореску контролу (тзв. циљана контрола)¹⁶ и то на бази историје пореских понашања обвезника, која је доступна захваљујући пореским подацима. Не треба, међутим, запоставити чињеницу да се, у одређеној мери, до информација о пореским обвезницима и њиховим потенцијално ризичним пореским понашањима, могло сигурно доћи и раније и то анализом добро структурираних традиционалних података које су о обвезницима поседовали порески органи.

Управљање ризицима у примени пореза је скуп системски врло важних активности у којима, на основу података о понашању пореских обвезника и осталих пореских података из доступних извора, порески органи треба да начине промишљен избор поступања према обвезницима који ће бити употребљен у правцу подстицања испуњавања пореских обавеза и превентивног деловања на испољавање пореске недисциплине.¹⁷ Са тим циљем, а како би управљање ризицима у примени пореза, резултирало адекватним исходом и што бољом наплатом пореских прихода, могуће је предузети следеће активности: променити услове који омогућавају појаву ризика (уклањање ризика), предузети мере које умањују ризике или последице ризика, тј. ризике ограничавају на прихватљив ниво (третман ризика), пренети ризике у наредни период (преношење – трансфер ризика); задржати поједине врсте ризика у случају да се не могу избећи или ако су трошкови отклањања тих ризика већи од потенцијалних пореских прихода (толерисање ризика).

6. Закључна разматрања

Савремено време, често названо дигиталним добом, значајно мења животе људи као појединаца, заједница којима они припадају, као и динамину обављања делатности многих субјеката и у јавном и у тржишном сектору. Пореска функција државе, свакако, није изузетак. У овом смислу посматрано, будући глобално прихваћене, дигиталне технологије фундаментално утичу на актуелно поимање феномена опорезивања, нудећи истовремено нове прилике и могућности да се имплементација пореза знатно унапреди. У раду извршена анализа важних сегмената процеса осавремењивања примене пореза – пореских

Management and Monitoring”, Intertax, Volume 44, Issue 8-9, 2016, 642.

¹⁶ Munawer Sultan Khwaja, „Risk-Based Tax Audits – Overview”, Risk-Based Tax Audits (eds. Munawer Sultan Khwaja, Rajul Awasthi, Jan Loeprick), The World Bank, Washington, 2011, 2.

¹⁷ Compliance Risk Management - Guide for Tax Administration, Directorate – General Taxation And Customs Union, Fiscalis Risk Management Platform Group, EC – European Commission, 2010, 5.

односа, података о пореским обвезницима и њиховој економској моћи, као и управљања пореским ризицима, пружа основу за потврду хипотезе о постојању општеприхваћеног конзистентног приступа у вршењу реформских промена. Интегрисање пројектованих промена у пореском домену значи веома приметну трансформацију разних аспеката поступања пореских органа и пореских обвезника, као и виши ниво стратешког промишљања пореске власти. Предузете активности треба да допринесу преобликовању традиционалне парадигме опорезивања и бољем убирању пореских прихода, као изузетно битних за одржив развој и достизање његових циљева. Примењивање пореза у дигиталној ери је несумњиво знатно другачије у односу на нека ранија времена и захтева дубинско разумевање динамичних, умрежених начина путем којих, везано за реализацију државних пореских потраживања, пореска власт ступа у контакте са пореским обвезницима.

Литература

Bentley D., „Digital tax administration: transforming the workforce to deliver“, eJournal of Tax Research, vol. 18, no. 2, 2020, 353-381

Van der Hel – van Dijk L., Siglé M., „Cooperative Compliance: Tax Risk Management and Monitoring“, Intertax, Volume 44, Issue 8-9, 2016, 642-650.

Green P., „What do we mean by digital transformation of tax administration?“, Impact of digitalisation on the transformation of tax administrations, Intra-European Organisation of Tax Administrations, Budapest, 2018, 57-58.

D'Hondt H., „Using advanced data analytics to predict debt non-payment risks“, Impact of digitalisation on the transformation of tax administrations, Intra-European Organisation of Tax Administrations, Budapest, 2018, 23-25.

Edling H., Nguyen-Thanh D., Taxes and culture – Tax Reforms for Sustainable Development, Fiscal Studies No. 5, gtz, Eschborn, August 2006, 1-52.

Jacobs B., „Digitalization and Taxation“, Digital Revolutions in Public Finance (ed. Gupta S., Keen M., Shah A., and Verdier G.), International Monetary Fund, 2017, 25-55.

Jimenez G., Mac an tSionnaigh N., Kamenov A., Information Technology for Tax Administration, USAID Leadership in Public Financial Management (LPFM), USAID, 2013, 1-52.

Launching a Digital Tax Administration Transformation What You Need to Know, Asian Development Bank, May 2022. 1-68.

Pashayan M., „Big Data Analysis as an effective tool for tax administration“, Impact of digitalisation on the transformation of tax administrations, Intra-European Organisation of Tax Administrations, Budapest, 2018, 42-44.

Saint-Amans P., „New Ways of Ensuring Tax Compliance – A Perspective from the OECD“, Tax tribune, No 29, 2013, 118-121.

Sultan Khwaja M., „Risk-Based Tax Audits – Overview“, Risk-Based Tax Audits (eds. Sultan Khwaja M., Awasthi R., Loeprick J.), The World Bank, Washington, 2011, 1-9.

Tax Administration 3.0: The Digital Transformation of Tax Administration, Forum on Tax Administration, OECD, 2020, 1-77.

Tax Administration 2019: Comparative Information on OECD and other Advanced and Emerging Economies, OECD Publishing, Paris, 2019, 1-236.

Technologies for Better Tax Administration: A practical guide for Revenue Bodies, OECD, Paris, 2016, 1-110.

Canha R. M. C., „Simplifying and providing taxpayer assistance - The Portuguese experience“, Impact of Digitalisation on the Transformation of Tax Administrations, Intra-European Organisation of Tax Administrations (IOTA), Budapest, 2018, 32-34.

Compliance Risk Management - Guide for Tax Administration, Directorate – General Taxation And Customs Union, Fiscalis Risk Management Platform Group, EC – European Commission, 2010, 5.

Chen J. C., Grimshaw S., Myles G. D., „Testing and Implementing Digital Tax Administration“, Digital Revolutions in Public Finance (ed. Gupta S., Keen M., Shah A., and Verdier G.), International Monetary Fund, 2017, 113-145.

Резиме

Процес прилагођавања примене пореза захтевима савременог доба, које се све израженије дигитално трансформише, намеће се као логичан резултат перманентних настојања пореске власти да фискални циљ опорезивања што доследније реализује и смањи простор за појаву пореске евазије. У амбијенту успона глобално прихваћених дигиталних технологија мења се поглед на проблематику управљања пореском функцијом државе и јавља потреба за увођењем иновација у овој области, произашлих из дигитално-технолошког напретка. Њима се постепено остварује промена традиционалне парадигме опорезивања. Важних сегмената процеса осавремењивања примене пореза је неколико, а анализа предузетих активности у сваком од њих потврђује постојање приступа пореској модернизацији који је конзистентан и сличан у многим земљама. На тај начин се доприноси промовисању и генерисању „слике“ пожељног и прихватљивог изгледа феномена администрирања порезима данас и у годинама које долазе. У околностима када се свет незауоставиво дигитално преображава, без већих препрека и оспоравања, дубински се дигитално реформише и пореска делатност држава потврђујући, као и много пута у историји опорезивања, свој велики значај. Побољшањем примене пореза етапно се утире и „пут“ ка фактичком прихватању амбициозне дигиталне визије будућности опорезивања која погодује јачању капацитета за прикупљање пореза и, истовремено, превладавању изазова одрживог развоја и остваривању његових циљева.

Кључне речи: порези, опорезивање, дигиталне технологије, дигитална трансформација опорезивања, одржив развој.

Marina Dimitrijević, LL.D.,
Full Professor,
Faculty of Law, University of Niš,
Republic of Serbia

IMPORTANT SEGMENTS OF THE PROCESS OF MODERNIZING TAX IMPLEMENTATION

Summary

The process of adapting tax implementation to the requirements of the modern age, which is more significantly digitally transformed, is imposed as a logical result of permanent efforts of tax authorities to realise the fiscal goal of taxation as consistently as possible and reduce the scope for tax evasion. In the ambience of the rise of globally accepted digital technologies, the view on the issue of managing the state's tax function is changing and there is a need to introduce innovations in this area, resulting from digital and technological progress, which gradually accomplishes the change in the traditional paradigm of taxation. There are several important segments of the process of modernizing tax implementation, and the analysis of the undertaken activities in each of them confirms the existence of an approach to tax modernization that is consistent and similar in many countries. This way contributes to promoting and generating an "image" of a desirable and acceptable appearance of the phenomenon of administering taxes today and in the years to come. In a situation when the world is being unstopably digitally transformed, without major obstacles or contestation, states' tax activities are also undergoing profound digital reform, confirming, like many times in the history of taxation, its great importance. By improving tax implementation, the "path" is gradually being paved towards the actual acceptance of an ambitious digital vision of the future of taxation, which is conducive to strengthening tax collection capacity and, at the same time, overcoming the challenges of sustainable development and achieving its goals.

Keywords: taxes, taxation, digital technologies, digital transformation of taxation, sustainable development.

Др Сања Ђорђевић Алексовски,*
Доцент,
Правни факултет, Универзитет у Нишу
Др Сања Марјановић,**
Редовни професор,
Правни факултет, Универзитет у Нишу,
Република Србија

UDK: 342.738:004.738.5(4-672EU)
UDK: 004.738.5:347.121.2(4-672EU)
UDK: 004.056.5:34(4-672EU)
UDK: 341.231.14(4)

DOI: 10.5281/zenodo.17799819

ЕВРОПСКИ ОКВИР МЕЂУНАРОДНОПРАВНЕ ЗАШТИТЕ ПРАВА ЛИЧНОСТИ НА ИНТЕРНЕТУ***

Апстракт: Развој дигиталних технологија и интернета променио је границе приватног и јавног, чиме је заштита права личности постала кључно питање међународног права. У раду се критички анализира европски оквир заштите права личности на интернету, са освртом на нормативне и институционалне механизме Савета Европе и Европске уније. Посебна пажња посвећена је Конвенцији 108 и 108+ и стандардима Европске конвенције о људским правима и Европског суда за људска права у области приватности, личних података и слободе изражавања. На нивоу ЕУ разматра се Повеља о основним правима, GDPR и нови дигитални акти (ePrivacy, DSA, DMA), уз праксу Суда правде ЕУ. Иако европски правни оквир представља најразвијенију међународноправни модел заштите права личности, ни он није лишен изазова: нормативно преклапање, техничка сложеност и недовољна усклађеност са релевантним међународним (глобалним) правним инструментима. Кохерентан покушај прилагођавања људских права дигиталном добу зависиће од синергије Савета Европе и ЕУ у успостављања права на дигитални интегритет као будућег темеља заштите права личности.

Кључне речи: заштита права личности, право на приватност, Савет Европе, Европска унија, Европска конвенција о људским правима, Европски суд за људска права, GDPR.

* sanjadj@prafak.ni.ac.rs, ORCID ID 0000-0003-2827-8728.

** sanja@prafak.ni.ac.rs, ORCID ID 0000-0001-7560-8254.

*** Рад је настао као резултат финансирања од стране Министарства науке, технолошког развоја и иновација, по Уговору евиденциони број 451-03-137/2025-03/200120 од 04.02.2025. године.

1. Уводне напомене

Дигитална трансформација друштва је у последњим деценијама изменила основне поставке идентитета, комуникације и приватности. Интернет, првобитно замишљен као отворен простор слободног протока информација, постао је простор у коме се пречесто угрожавају основна права личности: право на приватност, част, углед, идентитет, чак и достојанство.¹ Феномени попут масовног прикупљања и анализе података, комерцијални надзор корисника, „цурења“ личних информација, лажних вести, *deepfake* технологије и говора мржње показују да се границе између јавног и приватног простора у дигиталном окружењу бришу. У таквом контексту, питање међународноправне заштите права личности на интернету намеће се као једно од важнијих изазова савременог права.

У класичном међународном праву, заштита права личности тичала се, најпре, заштите појединца од произвољног мешања државе у приватни живот, као и за гаранције достојанства и идентитета. Међутим, у дигиталном окружењу, нарушавање права личности углавном потиче од приватних актера, а не државе *per se*, иако је она одговорна за правни оквир. Технолошке компаније, друштвене мреже и дигиталне платформе су данас те које располажу огромним количинама личних података и моћним алгоритамским алатима за њихову обраду, чиме се класични међународноправни модели заштите, засновани на одговорности држава, суочавају са ограничењима и захтевају озбиљну реинтерпретацију како би ваљано одговорили изазовима дигиталног доба.

У европском контексту, правни одговор на ове изазове развио се кроз два комплементарна, али и делимично подударна правна оквира: Савета Европе, првенствено заснованим на Европској конвенцији о људским правима (надаље: ЕКЉП)² и, с тим у вези, јуриспруденцији Европског суда за људска права (надаље: ЕСЉП), али и Европске уније (надаље: ЕУ). У оквиру ЕУ, Повеља о основним правима ЕУ (надаље:

¹ Савет Европе, *Human Rights Challenges in the Digital Age: Judicial Perspectives*, стр. 7-8; Rihter, A., „Protection of privacy and personal data on the Internet and online media“, Извештај Комитета за културу, науку и образовање, Савет Европе, 12. 5. 2011. год, стр. 8; Леваков Вермезовић, Т., *Заштита права на приватност као друштвени императив дигиталног доба: колико смо рањиви?*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, 74 (2016), стр. 249-250.

² Европска конвенција о људским правима, усвојена 4. 11. 1950. год, Службени гласник РС – Међународни уговори, бр. 9/1994.

Повеља)³ и Општа регулатива о заштити података (надаље: GDPR)⁴ успоставиле су нови стандард заштите права личности у дигиталном простору. Ова два нормативна оквира, иако формалноправно одвојена, у пракси претежно делују паралелно и имају снажан међусобан утицај. То ствара сложен и вишеслојан нормативни пејзаж европског права.

Предмет рада је критичка анализа европског међународноправног оквира заштите права личности на интернету, са посебним фокусом на упоредну улогу Савета Европе и ЕУ, као и на јуриспруденцију ЕСЉП и Суда правде ЕУ (надаље: СПЕУ). Циљ истраживања је утврђивање у којој мери ови европски модели успевају да одговоре на специфичне изазове дигиталног доба и да ли могу послужити као основа за обликовање универзалних међународноправних стандарда.

Методолошки, рад се заснива на нормативној и компаративној анализи међународних европских правних извора, као и праксе европских судова, уз елементе критичког приступа који настоји да укаже на постојеће празнине и контрадикције у важећем правном оквиру. Хипотеза рада полази од претпоставке да европски међународноправни систем, иако нормативно најразвијенији у свету, још увек није достигао потребну кохерентност и ефективност у заштити права личности на интернету. Нормативна сложеност, различити институционални приступи и технолошко окружење које се непрестано мења захтевају дубљу синтезу различитих европских правила, као и динамичније тумачење постојећих instrumenata људских права у светлу дигиталне стварности. Тиме рад има за циљ и допринос академској и практичној расправи о развоју савременог међународног права личности у ери интернета.

2. Појмовно одређење и теоријски оквир

2.1. Појам и садржина права личности

Права личности представљају скуп субјективних права која штите основне вредности људског бића - његов физички, психички и морални интегритет, достојанство, част, углед, приватност и лични идентитет.⁵ Она обезбеђују појединцу аутономију у сфери личних и

³ Повеља о основним правима Европске уније, усвојена 7. 12. 2000, Службени лист ЕУ С 364, XII 2000 (Charter of Fundamental Rights of the European Union, 2012/C 326/02).

⁴ Општа уредба о заштити података (ЕУ) 2016/679, усвојена 27. 4. 2016, Службени лист ЕУ L 119, 4. 5. 2016. (General Data Protection Regulation (EU) 2016/679).

⁵ Андоновић, С., Прља, С., *Основи права заштите података о личности*, Институт за упоредно право, 2020, стр. 10-11. Као типична права личности наводе се право на живот,

друштвених односа и истовремено изражавају основни принцип неповредивости људске личности. Њихова правна заштита, иако испрва поникла у оквиру националних правних система, временом је постала предмет међународноправне регулативе, нарочито кроз развој права човека.

У контексту међународног права, заштита права личности традиционално се остварује кроз универзалне и регионалне инструменте људских права - од Универзалне декларације о људским правима (чл. 12)⁶ и Међународног пакта о грађанским и политичким правима (чл. 17),⁷ до Европске конвенције о људским правима (чл. 8). Међутим, дигитална ера је трансформисала поимање права личности. Појмовно, оно више није ограничено на физичку сферу појединца, већ се простире и на његов тзв. дигитални идентитет каокуп података, трагова и репрезентација које особа оставља у онлајн простору.

У савременом европском контексту, право личности обухвата не само заштиту приватности, већ и заштиту личних података, права на дигитални идентитет, на репутацију, као и тзв. право на заборав. У том смислу, право личности постаје сложени правни концепт који повезује више сродних правних питања: приватност, слободу изражавања и достојанство, у јединствену целину чији се домет стално проширује даљим технолошким развојем друштва.

2.2. Дигитална димензија права личности

Дигитално окружење карактерише неколико специфичних обележја које директно утичу на садржину и остваривање права личности. Будући да личне информације постају јавно доступне путем друштвених мрежа, претраживача и дигиталних архива (често без знања или сагласности појединца), истовремено долази до релативизације граница између приватног и јавног простора.⁸ Такође, аутоматизована

физички интегритет, углед, достојанство, приватност, и идентитет. Neethling, J., „Recognition and Protection of Personality Rights: Classification and Typology“, *Journal of European Tort Law*, 2018, стр. 243-244.

⁶ Универзална декларација о људским правима, Уједињене нације, 10. 12. 1948, доступно на: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (приступљено 30. 10. 2025)

⁷ Међународни пакт о грађанским и политичким правима, Уједињене нације, усвојен 16. 12. 1966, доступно на: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (приступљено 30. 10. 2025)

⁸ Сагледавајући правне механизме и ризике дигиталног окружења, може се указати на структуралну асиметрију између платформи и корисника која омогућава профилисање и манипулацију (BEUC, *Structural asymmetries in digital consumer markets*, стр. 10-12,

обрада података и, последично, учесталост алгоритамских одлука о личности (профилисање, таргетирање, препоруке), утичу на то да се људска права и слободе сада остварују без довољно транспарентности и људског надзора.⁹ Услед глобалног карактера интернета, правна заштита постаје територијално ограничена, док је повреда често транснационална и тешко доказива.¹⁰ И напослетку, али не и најмање важно, приватност постаје роба, што доводи до трговачке вредност личних података, али и парадокса „добровољне изложености“ појединаца у дигиталним економијама.¹¹

Стога, права личности у дигиталном добу не могу се више свести на пасивну заштиту од повреде приватности, већ морају укључити активну контролу над дигиталним подацима и презентацији сопственог идентитета. Тај приступ, познат као *суверенитет над сопственим подацима* (енг. *data sovereignty*), постаје све важнији у савременом европском правном дискурсу.

2.3. Међународноправни оквир заштите права личности на интернету

Питање заштите права личности на интернету, из угла међународног права, отвара низ сложених правних питања. Најпре, проблем

https://www.beuc.eu/sites/default/files/publications/beuc-x-2021-018_eu_consumer_protection_2.0.pdf (приступљено 30. 10. 2025)

⁹ Транспарентност аутоматизованих одлука и недостатак људског надзора (Савет Европе, *Recommendation CM/Rec(2010)13 on the protection of individuals with regard to automatic processing of personal data in the context of profiling*, paras 20-22; као и ризик од системског праћења и аутоматизованог профилисања корисника путем дигиталних идентификационих механизма (Wong-Toropainen, S., „Problematising User Control in the Context of Digital Identity Wallets and European Digital Identity Framework“, у: *Digital Governance*, Springer, 2024, стр. 120-125, https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-6265-639-0_6 (приступљено 30. 10. 2025))

¹⁰ Прекогранични ток података представља велики правни изазов за приватност (OECD, *Report on the Implementation of the OECD Privacy Guidelines*, стр. 390-395, https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2023/11/report-on-the-implementation-of-the-oecd-privacy-guidelines_f13a77a2/cf87ae8f-en.pdf, (приступљено 30. 10. 2025)). За више о транснационалном утицају дигиталних технологија на људска права видети: „The Impact of Digital Technology on Human Rights in Europe and Central Asia“, UNDP, стр. 4, <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-03/The%20Impact%20of%20Digital%20Technology%20on%20Human%20Rights%20in%20Europe%20and%20Central%20Asia.pdf> (приступљено 30. 10. 2025)

¹¹ Seignani, S., *The commodification of privacy on the Internet*, Science & Public Policy, 2013, бр. 6, стр. 733-739.

настаје у погледу атрибуције, тј. приписивости неког акта држави или државама. Повреде права личности на интернету често имају транснационални карактер, што отежава примену класичних правила о државној одговорности. Услед тога, све се гласније поставља питање одговорности недржавних актера, јер технолошке компаније и онлајн платформе, иако нису субјекти међународног права у класичном смислу, имају фактичку моћ да обликују права и слободе појединаца на глобалном нивоу. С друге стране, проблем фрагментације међународног права условљава фрагментацију и у погледу заштите права личности – од међународног права људских права, права заштите података, кибернетичког права, међународног трговинског права, све до међународног приватног права. То захтева системски приступ при обликовању правних правила *de lege ferenda*.

Иако међународно право препознаје заштиту приватности и достојанства као део фундаменталних права, још увек не постоји свеобухватан и јединствен режим заштите права личности у дигиталном простору. Када је реч о европском правном простору, нормативна основа постоји – пре свега кроз ЕКЉП, Конвенцију 108+ и акте ЕУ. Ипак, њихова је примена често реактивна, фрагментарна и зависна од националних пракси.¹²

С друге стране, европски контекст показује значајан потенцијал за развој новог модела међународне заштите, заснованог на комбинацији класичних стандарда заштите људских права и савремених прописа о заштити података. Тиме се отвара простор за постепену трансформацију права личности у динамичан, мрежно заснован институт међународног јавног и приватног права, који би могао постати основа за глобални режим дигиталних права.

3. Заштита права личности на интернету у оквиру Савета Европе

3.1. Нормативни оквир заштите права личности на интернету у Савету Европе

Савет Европе, као најстарија европска међународна организација посвећена заштити људских права, демократије и владавине права,

¹² Collins, A., *A Recipe for Success? Assessing the EU's Actorness and Effectiveness in the Data Protection Domain*, CEPS In-Depth Analysis, 2023, стр. 24-25; Jansen, R. H. T., *Council of Europe Convention 108+, the GDPR, and International Data Transfers*, 2022, стр. 12-13; Heinze, C., Ebel, D., *Data Protection in Private Relations and the European Convention on Human Rights*, у: *The European Convention on Human Rights and Its Impact on National Private Law*, Cambridge University Press, 2024, стр. 89-90.

игра кључну улогу у развоју међународноправних стандарда заштите права личности. Његов систем заштите права личности заснива се на ЕКЉП из 1950. године и Конвенцији о заштити лица у односу на аутоматизовану обраду личних података (надаље: Конвенција 108) из 1981. године,¹³ уз бројне препоруке, смернице и резолуције Комитета министара и Парламентарне скупштине.

Конвенција Савета Европе о заштити лица у односу на аутоматизовану обраду личних података, познатија као Конвенција 108 из 1981. године представља први и до данас једини универзални обавезујући међународни инструмент који се бави заштитом личних података. Њоме се успостављају основни принципи законитости, тачности, сврхе и пропорционалности обраде података, као и право појединца на приступ и исправку информација о себи. Њен значај превазилази оквире Савета Европе, јер је отворена за приступ и државама нечланицама, чиме је постала темељ глобалног стандарда заштите података.

С обзиром на технолошке промене, Протокол о модернизацији Конвенције 108 (тзв. Конвенција 108+, из 2018. године)¹⁴ уведен је како би се унапредила заштита података у дигиталном окружењу. Нови текст уводи појмове попут „аутоматизованог одлучивања“, „посебних категорија података“ и „транснационалног преноса података“, те поставља обавезу држава да осигурају независне надзорне органе и ефикасне правне лекове. У поређењу с GDPR-ом из домена права ЕУ, Конвенција 108+ остаје мање детаљна и флексибилнија, али се њена универзалност сматра великом предношћу, јер нуди основу за дијалог између европског и ваневропског правног простора (нпр. са државама Латинске Америке и Африке које су јој приступиле). Међутим, још увек се чека њено ступање на снагу, будући да је до сада прикупљено 33, од потребних 38 ратификационих инструмената.¹⁵

Савет Европе се од почетка XXI века активно бави правним регулисањем дигиталне сфере, која је постала једна од централних тема његовог деловања. У ту сврху, поред обавезујућих конвенција, ова међународна организација развила је и читав низ инструмената меког

¹³ Конвенција о заштити појединаца у вези са аутоматском обрадом личних података (Конвенција 108), усвојена 28. 01. 1981. год, Стразбур, Службени гласник РС - Међународни уговори, бр. 9/2001.

¹⁴ Протокол бр. 223 о модернизацији Конвенције 108 о заштити појединаца у вези са аутоматском обрадом личних података (Конвенција 108+), усвојен 10. 10. 2018. год, Стразбур, Службени гласник РС - Међународни уговори, бр. 40/2020.

¹⁵ Списак потписница и уговорница видети на: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treatynum=223> (приступљено 30. 10. 2025)

права (*soft-law*) који се односе на слободу изражавања на интернету, заштиту приватности, одговорност интернет посредника и дигиталну етику. Најзначајнији документи у овом смислу су три препоруке: 1) Препорука о заштити појединаца у вези с аутоматском обрадом личних података у контексту профилисања;¹⁶ 2) Препорука о водичима за људска права корисника интернета;¹⁷ 3) Препорука о утицају алгоритама на људска права.¹⁸ Иако правно необавезујући, ови инструменти имају нормативно-пројективни значај, будући да указују на правце будућег развоја обавезујућих норми и доприносе тумачењу постојећих конвенција у светлу нових технолошких околности.

3.2. Европска конвенција о људским правима – баланс приватности и слободе изражавања

У погледу заштите права личности на интернету, најважније одредбе ЕКЉП предвиђене су чланом 8, који гарантује право на поштовање приватног и породичног живота, дома и преписке, као и чланом 10, који се односи на слободу изражавања и примања информација. Колизична ова два права у дигиталном простору све је очигледнија: док чл. 8 штити личност од неовлашћеног откривања и ширења информација, чл. 10 штити слободу медија, новинара и грађана да изражавају мишљења и извештавају о питањима од јавног интереса. ЕКЉП је развио праксу по којој нема хијерархије између ова два права, већ се њихово међусобно ограничење утврђује путем теста пропорционалности и принципа „баланса интереса“.¹⁹ У дигиталном контексту, овај баланс постаје нарочито сложен јер интернет омогућава тренутну, глобалну и трајну дисеминацију информација, а њихово уклањање или исправка често су практично немогући. Такође, настали су и нови ентитети или квази-субјекти - интернет посредници (платформе, портали, друштвене мреже), који нису класични „носиоци права и обавеза“ у

¹⁶ *Recommendation CM/Rec(2010)13*

¹⁷ *Recommendation CM/Rec(2014)6 (Guide to Human Rights for Internet Users)*

¹⁸ *Recommendation CM/Rec(2019)2*

¹⁹ K. Trykhlіb, „The Principle of Proportionality in Balancing Art. 8 and Art. 10 of the ECHR“, *E-CLIC – E-Journal of International Law and Human Rights*, 2020, стр. 76–77; Guide on Article 10, Council of Europe, paras 36, 38, <https://rm.coe.int/guide-on-article-10-freedom-of-expression-eng/native/1680ad61d6> (приступљено 30. 10. 2025); *MediaLaws*, „Freedom of Expression and Privacy on Social Media“, стр. 14-15, <https://www.medialaws.eu/wp-content/uploads/2023/08/Freedom-of-Expression-and-Privacy-on-Social-Media96.pdf> (приступљено 30. 10. 2025); K. Voorhoof, у: *How the European Court of Human Rights has Contributed to Digital Rights*, Elgar, 2022, погл. 3, стр. 45-46.

смислу ЕКЉП, али фактички контролишу простор у коме може доћи до повреде.

3.3. Пракса Европског суда за људска права у погледу заштите права личности на интернету

ЕСЉП је у низу пресуда развио стандарде примене чл. 8 и 10 ЕКЉП у дигиталном окружењу.

Најпре, у случају *К.У. против Финске*, дефинисано је да држава има позитивну обавезу да обезбеди идентификацију и санкционисање особа које путем интернета повређују права детета.²⁰ Подносилац је био дечак од 12 година када је 1999. године, на интернет сајту за упознавање, без његовог знања, објављен оглас на његово име са сексуалним конотацијама. Оглас је садржао личне податке: узраст, физичке карактеристике, линк ка његовој интернет страници са сликом и бројем телефона. Након што је дечак примио мејл од мушкарца заинтересованог за сусрет, родитељи су пријавили случај полицији. Полиција је захтевала да интернет провајдер открије идентитет особе која је поставила оглас, али су фински судови то одбили због непостојања јасног правног основа за то у тадашњем законодавству.

С тим у вези, ЕСЉП је морао да процени да ли је држава прекршила своје позитивне обавезе по чл. 8 ЕКЉП, а посебно, да ли је позитивно законодавство Финске било адекватно да заштити малолетно лице од тежих повреда његове приватности на интернету. У овом случају, ЕСЉП је утврдио кршење чл. 8 и нагласио да је објављивање огласа било кривично дело које је изложило малолетника ризику, будући да је постао потенцијална мета педофила. Према ставу Суда, финско законодавство у то време није успоставило баланс између тајности комуникација и потребе за заштитом дечијих права. Другим речима, није постојао ефикасан правни оквир који би омогућио да се стварни починилац идентификује и санкционише.²¹ Даље, ЕСЉП је инсистирао и на важности „делотворних корака“, јер је фински законодавац требало да предвиди механизме за идентификацију и кривично гоњење починилаца оваквих озбиљних повреда приватности. Такође, навео је да могућност накнаде штете од стране трећих лица (нпр. од провајдера) није довољно, већ је неопходан правни пут којим би се идентификовао починилац.

²⁰ ЕСЉП, *К.У. против Финске*, представка бр. 2872/02, пресуда од 02. 12. 2008. год, пара. 49.

²¹ Ibid, пара. 51.

Наведена пресуда је од изузетног значаја будући да потврђује позитивне обавезе државе у погледу регулисања интернет услуге и заштите посебно рањиве групе, као што су то деца. Слично томе, став суда указује на то да тајност комуникација не ослобађа државе од обавезе да реагују када је приватност малолетника озбиљно угрожена.²² ЕСЉП је посебно нагласио да држава није реаговала довољно брзо да успостави заштитне механизме, истовремено постављајући високе захтеве националним законодавцима, што није једноставно извести без озбиљних ресурса и јасних правних решења (посебно у контексту технолошки напредних и анонимних комуникација).

У знаменитом предмету *Делфи АС против Естоније* успостављена је одговорност онлајн портала за коментаре корисника уколико се уједно не обезбеђује ефикасан систем контроле и реаговања.²³ Делфи АС био је један од највећих интернет портала у Естонији и омогућавао је својим корисницима да на његовим веб-страницама анонимно остављају коментаре испод чланака. У конкретном случају, портал је објавио чланак о бродском превозу и леденим путевима, који је изазвао 185 коментара, међу којима су неки садржали увредљиве и клеветничке коментаре, као и позиве на насиље против физичких лица повезаних са том темом. Када је власник фирме споменуте у чланку послао захтев да се уклони око 20 коментара, Делфи је то учинио истог дана. Међутим, упркос брзој реакцији, национални судови су пресудили да је Делфи био одговоран за спорне коментаре, имајући у виду две битне чињенице - да је портал имао уређивачку контролу над њима, као и да је економски профитирао од секције коментара. По мишљењу националног суда, Делфи је стога требало да предвиди ризик од клевете и незаконитих коментара. Главна правна дилема пред ЕСЉП била је да ли портал попут њега, који пружа новински садржај и омогућава коментаре корисника, може бити сматран издавачем, а не само техничким пружаоцем услуге (*ISP*, енг. *internet service provider*).²⁴ У таквој констелацији, постављено је питање да ли би у том случају Делфи требало да сноси одговорност и за коментаре корисника, у складу са чл. 10 ЕКЉП који се односи на слободу изражавања. Велико веће ЕСЉП потврдио је пресуду националних судова да Делфи сноси одговорност и за коментаре корисника, те да је Естонија оправдано наметнула санк-

²² Пара. 50. У тренутку када је ово дело почињено, 1999. године, интернет је већ био широко распрострањен.

²³ ЕСЉП, *Delfi AS против Естоније* (Велико веће), представка бр. 64569/09, пресуда од 16. 6. 2015. године.

²⁴ *IBID*, ПАРА. 146.

ције.²⁵ Оцењено је да Делфи није само пасивни посредник, већ активни издавач, имајући у виду његов економски интерес у објављивању коментара, као и чињенице да он уређује интерфејс тако да су коментари интегрисани у сам портал. У том смислу, закључено је да Делфи може да утиче на уређивање портала. Иако је неспорно да је Делфи имплементирао неке мере заштите (аутоматско филтрирање вулгарних речи, правила коментарисања, систем „notice-and-take-down“), ЕСЉП је био става да оне нису биле довољне. ЕСЉП је посебно критиковао спорост реаговања на очигледно незаконите коментаре,²⁶ па је утврђено да је ограничење слободе изражавања оправдано и пропорционално. Ова пресуда је кључна у развоју одговорности платформи за садржај који генеришу сами корисници, уводећи стандард да профитне платформе морају активно реаговати на клеветничке или незаконите коментаре, будући да не могу да се сакривају иза статуса *ISP*-а.²⁷ Критичари оваквог решења указују да би превелика одговорност платформи могла гушити слободу изражавања, посебно ако платформе прерано уклањају коментаре из страха од правних последица (*chilling effect*).²⁸

У случају *Барбулеску против Румуније* из 2017. године, поставило се питање заштите приватности комуникација запосленог у радном окружењу и успостављање границе надзора од стране послодавца.²⁹ Барбулеску је био запослени инжењер у румунској компанији и његова позиција укључивала је комуникацију са клијентима преко *Yahoo Messenger*, а налог је креиран на захтев самог послодавца. Иако је интерним правилима компаније било забрањено коришћење ресурса послодавца, попут рачунара, интернета и сл, у личне сврхе, Барбулеску је користио тај налог и за приватне поруке са братом и вереницом. Послодавац га је прво обавестио, а затим приступио историји порука и прочитао око 45 страница транскрипата, наког чега је Барбулеску отпуштен због наводног кршења интерних правила. Румунски судови

²⁵ Видети: <https://strasbourgobservers.com/2015/06/18/delfi-as-v-estonia-grand-chamber-confirms-liability-of-online-news-portal-for-offensive-comments-posted-by-its-readers/> (приступљено 30. 10. 2025)

²⁶ Пара. 153 пресуде.

²⁷ Пресуда је од великог значаја јер успоставља одређени стандард понашања. Но, ипак је интересантно споменути да је износ одштете који је Делфи морао платити био симболичан, од свега 320 евра, и према ЕСЉП био је релативно низак у односу на величину портала и његову комерцијалну природу.

²⁸ Fathaigh, R. O, „The Chilling Effect of Liability for Online Reader Comments“, *European Human Rights Law Review*, 2017, бр. 4, стр. 387-393

²⁹ ЕСЉП, *Bărbulescu против Румуније* (Велико веће), представка бр. 61496/08, пресуда од 5. 9. 2017. год.

су донели одлуке у корист послодавца, наводећи да је надзор био у складу са политиком употребе интернета на радном месту. Барбулеску се обратио ЕСЉП-у, тврдећи да је повређено његово право на приватни живот и кореспонденцију, тј. чл. 8 ЕКЉП. Кључно питање било је да ли је надзор приватних комуникација запосленог од стране послодавца у складу са чл. 8 Конвенције, односно да ли су националне власти испуниле позитивне обавезе да заштите право запосленог на приватност у радном окружењу. Велико веће је пресудило да је дошло до повреде чл. 8 Конвенције. Иако послодавац има легитимни интерес у смислу контроле ресурса и повећања продуктивности рада, ЕСЉП је нагласио да право на приватност запосленог не може бити потпуно укинато, јер и на радном месту мора постојати приватна сфера.³⁰ ЕСЉП је критиковао домаће судове због пропуста да утврде неколико кључних елемената: 1) да ли је Барбулеску добијао унапред обавештење да ће бити праћен; 2) разлоге надзора; 3) да ли су постојале мање инвазивне мере; 4) да ли је приступ комуникацијама био тајан или је запослени знао да се то дешава. ЕСЉП је инсистирао на пропорционалности, тачније да мора постојати фер баланс између права запосленог и интереса послодавца, а сам надзор мора имати јасне границе. Овај случај представља кључни преседан о правима запослених у дигиталном добу, и носи две кључне поуке - да заштита кореспонденције важи и у радном окружењу, као и да послодавци морају успоставити транспарентне механизме надзора и обавештења.³¹ Ипак, неки истичу да пресуда може отежати компанијама ефикасно управљање ризицима повезаних са злоупотребом ресурса, јер строги захтеви могу повећати административно оптерећење.³² С друге стране, пресуда потврђује да држава има обавезу да регулише надзор и обезбеди грађанима заштиту, чак и у контексту радног односа.

Када је реч о масовном надзору комуникација, значајна је пресуда у случају *Big Brother Watch и други против Уједињеног Краљевства*.³³ Том приликом, Суд је истакнуо да масовни надзор над комуникацијама мора бити подвргнут строгим критеријумима нужности и пропорционалности. Представке су поднете након открића Едварда Сноудена о масовном надзору коју су вршиле британске и америчке сигурносне

³⁰ Пара. 88 пресуде.

³¹ Пара. 108-109 пресуде.

³² Hörnle, J., „European Court of Human Rights on Finding the Right Balance in Respect of Employer Email Monitoring – An Opportunity Missed!“, *SCRIPTed Journal of Law, Technology & Society*, 14, бр. 1 (2017), стр. 115.

³³ ЕСЉП, *Big Brother Watch и други против Уједињеног Краљевства* (Велико веће), представке бр. 58170/13, 62322/14 и 24960/15, пресуда од 25. 5. 2021. год.

службе. Пријављена су три режима надзора: 1) масовно прислушкивање комуникација (тзв. *bulk intercept*); 2) примање пресретачког материјала од влада или обавештајних служби страних држава; 3) добијање података о комуникацијама од пружалаца услуга комуникације (CSP по енг. *communications service providers*). Пресудом Великог већа утврђено је кршење права из чл. 8 и 10 ЕКЉП. Под лупом је био однос између масовног надзора и права на приватност и слободу изражавања. У том смислу, посебно је анализирано: 1) какве процедуралне и законске гаранције морају постојати да би такав режим био дозвољен; 2) где се постављају границе надзора; 3) да ли масовни надзор пер се крши право, и 4) које мере надзора су потребне (нпр. ауторизација, независни надзор и сл). Интересантно је да је Веће једногласно утврдило кршење чл. 8 у погледу првог режима надзора - масовног прислушкивања комуникација. Такође је утврђено кршење чл. 8 у вези са режимом добијања података од CSP. Што се тиче примања материјала од обавештајних служби страних држава, интересантно је навести да је са 12:5 гласова одлучио да није дошло до кршења чл. 8. У вези чл. 10, Суд је установио да је дошло до његовог кршења, будући да приступ поверљивом новинарском материјалу није имао довољно правних гаранција. Овом приликом, ЕСЉП је дефинисао обавезне стандарде („*end-to-end safeguards*“) за режиме масовног надзора: неопходна је независна ауторизација пре почетка операције, јасне одреднице обима, категорички критеријуми (нпр. „*selector*“ критеријуми), као и надзор и *ex post* независни надзор.³⁴ ЕСЉП је био врло критичан према пракси Уједињеног Краљевства, истичући примедбе да ауторизација од стране извршне власти (тачније тајне службе) није била довољно независна, затим да нису постојали јасни критеријуми за претраживање, као и да су гаранције по питању новинарских извора недовољне. Овај случај представља један од најважнијих преседана о масовном прислушкивању у дигиталном добу. ЕСЉП је утврдио да масовни надзор може бити оправдан једино због националне безбедности, али не без стриктних гаранција. Наведеном пресудом постављени су стандарди за законодавство других држава које примењују масовни надзор. Међутим, критичари истичу да ЕСЉП није начинио још један нужан корак у заштити приватности, јер начелно допуштање масовног прислушкивања комуникација (иако уз дефинисање извесних ограничавајућих услова) заправо значи да „систем надзора“ (прислушкивање) остаје легитимна пракса држава, па ризик злоупотребе остаје значајан.³⁵ Други указују на

³⁴ Пара. 325, 350 пресуде.

³⁵ Zalnieriūtė, M., „Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom“, *American Journal of International Law*, 2022, 116, бр. 3, стр. 588.

ризик (тзв. „bycatch”), нехотичног добијања података у оваквим акцијама.³⁶ На тај начин подаци новинара и активиста могу бити пресретнути, чак и када то није конкретан циљ који држава жели постићи, што потенцијално угрожава слободу изражавања.

На основу свега наведеног може се закључити да оваква јуриспруденција ЕСЉП потврђује еволуцију концепта права на приватност ка дигиталном простору. Суд наглашава да државе имају и негативне и позитивне обавезе, које се огледају не само у уздржавању од произвољног надзора, већ и у обезбеђивању ефикасних правних механизма заштите појединаца од злоупотреба трећих у онлајн окружењу. Критичари, међутим, истичу да је приступ ЕСЉП често казуистички и реактиван, будући да он само реагује на конкретне случајеве, не формулишући стабилна начела применљива на широк спектар дигиталних феномена (нпр. алгоритамско профилисање, вештачка интелигенција, биометријска обрада података).

3.4. Критички осврт на заштиту права личности на интернету у оквиру Савета Европе

Правни оквир успостављен у оквиру Савета Европе пружа темељни, али фрагментаран оквир заштите права личности на интернету. Његове главне предности су дуготрајна легитимност, универзалност Конвенције 108+, те богата пракса ЕСЉП. Ипак, нормативне активности Савета Европе у овој сфери трпе четири значајна ограничења. Најпре, треба истаћи да Суд делује *ex post*, након што је повреда већ настала, што указује на проблем реактивности и казуистичности. Будући да пресуде ЕСЉП захтевају политичку вољу држава за имплементацију, долази до ограничене ефикасности њиховог извршења. Треће ограничење је нормативна застарелост ЕКЉП, имајући у виду да текст Конвенције из 1950. године није ни могао предвидати савремене дигиталне феномене (вештачка интелигенција, биометрија, *big data*). Напослетку, приметна је недовољна координација са правним системом ЕУ, што доводи до паралелног развоја две групе европских правних стандарда у овој области (Конвенције 108+ и *GDPR*). То може изазвати правну несигурност и удвостручавање надлежности, уместо координисаности и комплементарности. Упркос изнетим слабостима, Савет Европе остаје један од кључних актера у обликовању међународних стандарда дигиталних права, јер његове норме и пракса предста-

³⁶ Voorhoof, D., „European Court of Human Rights (Grand Chamber): Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom“, *IRIS Legal Observations* (European Audiovisual Observatory), 25. 5. 2021. год, стр. 3.

вљају основу на којој се гради и право ЕУ, као и бројна национална законодавства (не нужно само европска).

4. Заштита права личности на интернету у оквиру права Европске уније

4.1. Нормативни оквир заштите права личности на интернету у праву Европске уније

У оквиру примарног права ЕУ, Повеља о основним правима ЕУ представља први међународни инструмент који уводи посебно право на заштиту личних података као аутономно фундаментално право. Одредбом члана 7 гарантује се поштовање приватног и породичног живота, док наредна одредба (чл. 8) уводи право на заштиту података, заједно са условима обраде и надзором независног органа.³⁷ Овакав дуални уставни оквир излази ван традиционалног концепта приватности, позиционирајући заштиту података као базичну компоненту дигиталног грађанства у ЕУ.

Хијерархијски гледано, испод примарног права, централни инструмент заштите права личности на интернету у оквиру права ЕУ представља акт секундарне легислативе - Општа регулатива о заштити података (GDPR) из 2018. године,³⁸ која са својом директном применом у свим државама чланицама представља камен темељац европског режима заштите личности. Ова регулатива уводи: 1) широку материјалну и територијалну примену (чл. 2-3); 2) строге обавезе контролора и обрађивача; 3) каталог појединачних права; као и 4) пружа широка надзорна овлашћења и 5) прописује санкције. Посебно је значајан принцип екстериторијалности, којим се обавезе GDPR-а проширују и на субјекте изван ЕУ који обрађују податке лица која се налазе унутар ЕУ.³⁹

Међутим, у праву ЕУ постоји још неколико врло значајних допунских аката. То су Директива о приватности и електронским комуникацијама (ePrivacy) из 2002. године која допуњује GDPR у погледу употребе колачића и поверљивости комуникација, али је технолошки застарела.⁴⁰ Три нова дигитална акта - *Digital Services Act - DSA* и *Digital Markets Act - DMA* - оба из 2022. године, као и Акт о вештачкој интели-

³⁷ Чл. 7-8 Повеље о основним правима ЕУ.

³⁸ Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council (GDPR), OJ L 119, 4. 5. 2016.

³⁹ GDPR, чл. 3.

⁴⁰ Directive 2002/58/EC (ePrivacy Directive).

генцији - *AI Act* из 2024. године,⁴¹ представљају хоризонтални оквир секундарног законодавства усмерених на транспарентност алгоритама, одговорност платформи и сузбијање злоупотребе тржишне моћи. Ови правни акти ЕУ играју важну улогу у попуњавању празнина које GDPR не може самостално решити, нарочито у односу на алгоритамске системе и персонализовано оглашавање.

ЕУ се труди да константно модернизује своја правна решења кроз хоризонталне акте усмерене на дигиталне платформе и вештачку интелигенцију. Ипак, суштински изазови *de lege ferenda* и даље опстају и обухватају: 1) регулацију биометријских података и даљинског препознавања лица; 2) транспарентност алгоритма за одлучивање високог ризика; 3) заштиту података у метаверзуму и *ХР* окружењима; као и 4) хармонизацију механизма прекограничног надзора. Ови изазови захтевају даљу интеграцију између GDPR-а и нових правних инструмената, уз континуирано јачање институционалних капацитета.

4.2. Механизми заштите права личности према GDPR-у и његове слабости

Када је реч о GDPR, треба имати у виду њену централну улогу у праву ЕУ у заштити права личности на интернету. Ова регулатива се заснива на седам темељних начела обраде података: законитост, правичност, транспарентност, минимизацију података, тачност, ограничење чувања и интегритет података.⁴² Она чине основни интерпретативни оквир за све видове обраде података, укључујући и обраду у дигиталном окружењу. GDPR уводи широк спектар субјективних права појединаца, и то: право на приступ, исправку, брисање, ограничење, преносивост података, приговор и заштиту од искључиво аутоматизованог одлучивања.⁴³ Посебно се издваја право на заборав, које је од суштинског значаја за контролу дигиталног идентитета појединца.⁴⁴ Значајно је што чл. 22 GDPR-а уводи право појединца да се о његовим правима или обавезама не одлучује искључиво путем аутоматизоване обраде.

Премда представља један од најамбициознијих нормативних механизма заштите, његова примена у пракси наилази на тешкоће због изузетака које уводи и недовољно јасних објашњења алгоритамских процедура. Ваља истаћи три основне слабости GDPR-а у дигитал-

⁴¹ Regulation (EU) 2022/2065 (DSA); Regulation (EU) 2022/1925 (DMA); Regulation (EU) 2024/1689 (AI Act).

⁴² GDPR, чл. 5.

⁴³ GDPR, чл. 12-22.

⁴⁴ GDPR, чл. 17.

ном окружењу. Најпре, постоје бројне тешкоће у његовом спровођењу. Упркос строго прописаним обавезама, постоји изражен јаз између нормативних очекивања и ефективности у примени. Национални надзорни органи често су преоптерећени и недовољно финансирани, док модел „one-stop-shop“ ствара додатне процедуралне баријере у прекограничним случајевима.⁴⁵ Највише критика усмерено је ка регулаторним капацитетима у Ирској, где се налазе седишта највећих технолошких компанија.⁴⁶ Друго, јављају се проблеми у регулацији алгоритамих процеса. Наиме, GDPR се ослања на концепт информисане сагласности, али у пракси се она заправо своди на пуко формално прихватање услова коришћења, неретко обликованих уз употребу тзв. *dark patterns*.⁴⁷ Појединци најчешће не разумеју комплексне алгоритамих моделе профилисања, што суштински доводи у питање аутономију тако дате сагласности. Трећа слабост огледа се у ограниченој функционалности тзв. права на заборав. Иако GDPR и пресуда *Google Spain*⁴⁸ пружају правни основ праву на брисање података, сама дигитална инфраструктура (нпр. кеш меморије, архиве, сајтови-клонови) практично ограничава ефикасност овог права.⁴⁹ Технолошка немогућност потпуног брисања података остаје важан нерешен правни проблем.

⁴⁵ GDPR, чл. 22.

⁴⁶ Ирска је због чињенице да се у њој налазе европска седишта многих гиганата као што су *Google, Facebook/Meta, Apple, Microsoft* и др., формално надлежна за примену европског права о заштити података (нпр. GDPR) према механизму *lead supervisory authority*. Многи стручњаци и академици указују да ирски надзорни орган (*Data Protection Commission, DPC*) нема довољно ресурса, стручног капацитета или праксе да ефикасно контролише овако велике и сложене компаније. То значи да могу постојати кашњења у одлукама, минималне казне или недовољно ревностна примена правила, што утиче на стварну заштиту права личности на интернету (нпр. приватност, лични идентитет, заштиту података). Као резултат, иако формално постоји правни оквир који штити кориснике, у пракси компаније могу да наставе са обрадом личних података на начин који је ризичан за права личности, јер надзор није довољно строг или ефикасан. Видети: *Irish Council for Civil Liberties (ICCL), Europe's Enforcement Paralysis: ICCL's 2021 GDPR Report on DPA Enforcement*, стр. 2-3.

⁴⁷ Интерфејс дизајн (*dark patterns*) може усмерити корисника на доношење одлука које можда не би донео у потпуности информисан; према: Mathur, A. et al., *Dark Patterns at Scale, Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction*, Vol. 3, 2019, стр. 81.

⁴⁸ Суд правде ЕУ (Велико веће), *Google Spain SL u Google Inc. против AEPD u Маруја Космеје Гонзалеса*, предмет C-131/12, пресуда од 13. 5. 2014. год, ECLI:EU:C:2014:317.

⁴⁹ Poblet, M., *Search Engines, Online Archives, and the Right to Erasure ('Right to be Forgotten')*, у: *Oxford Handbook "Press Freedom and Regulation in a Digital Era"*, Oxford University Press, 2022, стр. 255-271.

4.3. Пракса Суда правде Европске уније у погледу заштите права личности на интернету

СПЕУ има кључну улогу у тумачењу и развоју стандарда заштите података у оквиру права ЕУ, што је јасно показано у неколико кључних случајева. Пресудом *Google Spain*, Велико веће Суда правде је установио право појединца да захтева уклањање резултата претраге уколико су подаци нерелевантни, застарели или несразмерни.⁵⁰ Дакле, ова одлука је институционализовала право на заборав (или право на брисање) и значајно обликовала решења из касније усвојене GDPR. Суд је утврдио да претраживачи као што је *Google* имају статус руковалаца подацима и да, самим тим, сnose директну одговорност за обраду информација које повезују појединца са резултатима претраге. Тиме је успостављен значајан помак од традиционалног схватања улоге посредника, јер се од приватних компанија очекује да активно балансирају између права на заштиту приватности и интереса јавности да приступи информацијама.⁵¹ Критички посматрано, пресуда је допринела јачању индивидуалне аутономије, али је истовремено оставила недовољно прецизиране критеријуме за процену „застарелости“ или „неадекватности“ података, што је довело до широког дискреционог простора за платформе и потенцијалне асиметрије у примени овог права. Осим тога, ограничење ефеката пресуде на територију ЕУ утврдило је границе ефикасности европског права у глобалном информационом екосистему.

Пресуде *Schrems I* и *Schrems II* имају кључну системску важност у домену међународног преноса података. У предмету *Schrems I*⁵² Суд је поништио режим *Safe Harbour*,⁵³ истичући да амерички надзорни програми не гарантују ниво заштите података који је „суштински еквива-

⁵⁰ Пара. 94 пресуде.

⁵¹ Пара. 97-99 пресуде.

⁵² Суд правде ЕУ (Велико веће), *Maximilian Schrems npomuv Data Protection Commissioner*, предмет C-362/14, пресуда од 6. 10. 2015. год, ECLI:EU:C:2015:650.

⁵³ Споразум између Европске комисије и Министарства трговине САД о принципима безбедне луке (*Safe Harbour*) за пренос личних података, *Official Journal of the European Union*, L 215/7, 25. 8. 2000. *Safe Harbour* режим представљао је административни оквир успостављен између ЕУ и САД ради омогућавања преноса личних података субјеката из ЕУ ка америчким компанијама које су се добровољно обавезале на поштовање одређених стандарда заштите података. Суд правде ЕУ је утврдио да тај режим не обезбеђује адекватан ниво заштите у смислу члана 25 Директиве 95/46/ЕЗ, нарочито услед широких овлашћења америчких обавештајних служби и недостатка ефективних правних лекова за лица из ЕУ. Стога је *Safe Harbour* проглашен неважећим јер није обезбеђивао суштински еквивалентан степен заштите основних права.

лент“ европским стандардима. На тај начин, Суд је поставио високу лествицу за сваку будућу правну конструкцију која би требало да омогући трансатлантске токове података. Међутим, одлука је истовремено генерисала знатну правну несигурност, будући да су компаније остале без поузданог и стабилног механизма за међународни трансфер. *Schrems II*⁵⁴ додатно је заострио ситуацију, поништавајући *Privacy Shield*⁵⁵ и потврђујући да чак ни унапређени режими не могу опстати, уколико америчко обавештајно законодавство допушта диспропорционалне приступе личним подацима. Суд је формално потврдио пуноважност стандардних уговорних клаузула, али је обавезао организације да изводе индивидуализоване процене адекватности заштите и, када је потребно, предузимају „додатне мере“. У пракси, овај захтев уводи сложене техничке и правне обавезе, с резултатима који неретко зависе од субјективних процена правног ризика. Тиме се у праву ЕУ, деловањем СПЕУ, успоставља висок ниво заштите, али истовремено ствара окружење у којем је међународни проток података праћен сталном несигурношћу и потенцијалном неусаглашеношћу правних оквира. Такође, ове пресуде имале су огроман утицај на међународну економију података, уједно наглашавајућиманљивост америчких обавештајних пракси у односу на стандарде ЕУ.

У пресуди *Planet49* прецизиран је стандард сагласности у контексту дигиталног оглашавања и употребе тзв. колачића, што захтева активну, информисану и добровољну сагласност, чиме је забрањено означавање поља унапред.⁵⁶ Суд је одбацио могућност унапред означених поља за пристанак и нагласио да корисник мора извршити слободан, активан и недвосмислен чин да би се обрада сматрала законитом. Ова одлука показатељ је значајног јачања концепта информисане аутономије корисника, посебно у светлу све агресивнијих техника праћења на интернету. Ипак, пресуда не решава у потпуности проблем структурираног пристанка у данашњем дигиталном екосистему, у којем корисници често пристају на обраду података из „замора пристанком“, а

⁵⁴ Суд правде ЕУ (Велико веће), *Data Protection Commissioner npomuv Facebook Ireland Ltd u Maximilian Schrems*, предмет C-311/18, пресуда од 16. 7. 2020. год, ECLI: EU:C:2020:559.

⁵⁵ Одлука Европске комисије 2016/1250 од 12. 7. 2016. год. о адекватности заштите коју обезбеђује Штит приватности ЕУ - САД (EU - US Privacy Shield), *Official Journal of the European Union*, L 207/1, 1. 8. 2016. *Privacy Shield* је био регулаторни оквир који је наследио *Safe Harbour* и служио као механизам за омогућавање преноса личних података из ЕУ у САД.

⁵⁶ Суд правде ЕУ, *Planet49 GmbH*, предмет C-673/17, пресуда од 01. 10 2019. год, ECLI: EU:C:2019:801.

многи софистицирани облици праћења (нпр. дигитални отисци, енг. *fingerprinting*) остају изван традиционалног оквира колачића.⁵⁷ Овај случај тако отвара, али још увек не заокружује, питање свеобухватне заштите од дигиталног надзора.

Суд правде је у два предмета против компанија *Meta* и *Facebook* ограничио ослањање платформи на „потребе уговора“ као основ обраде за персонализовано оглашавање, додатно јачајући заштиту корисника од комерцијалног профилисања.

У првом случају, компанија *Meta Platforms*,⁵⁸ суочила се са пресудом Суда правде којом је потврђено да националне конкуренцијске власти (у овом случају *Bundeskartellamt*), имају овлашћење да испитују злоупотребу доминантне тржишне позиције друштвених мрежа у светлу GDPR-а. Суд је јасно назначио да се обрада података ван *Facebook* платформе (тзв. „*off-Facebook data*“), условљена општим условима коришћења, може сматрати злоупотребом и да правни основи које је *Meta* наводила (попут уговорне нужности) нису у сваком случају прихватљиви. Пресуда представља коперникански обрт јер повезује заштиту података са правом конкуренције. Суд је потврдио да, у оквиру права конкуренције, националне власти могу оценити услове коришћења доминантних платформи у светлу GDPR-а, уколико је начин обраде података повезан са злоупотребом односа на тржишту. Посебно је значајно то што је Суд одбацио могућност да се широко профилисање корисника заснива на „уговорној неопходности“ или „легитимном интересу“, уколико корисник не ужива реалну могућност да користи услугу без обимног праћења. Тиме се јача заштита појединаца, али отвара низ питања о институционалној координацији. Наиме, док се агенције баве тржишним ефектима у домену права конкуренције, њихове интервенције сада директно утичу на тумачење и примену GDPR-а, што може довести до различитих стандарда и потенцијалних сукоба надлежности. Исто тако, инсистирање на истинској „слободи пристања“ у контексту платформи које поседују квази-монополски статус поставља питање реалне могућности корисника да одбију обраду података без губитка кључних дигиталних функција.

У другом случају који је покренут по тужби приватног лица, *Максимилијана Шремса*, Суд правде је разматрао тумачење начела минимизације података и обраде посебних категорија података, нарочито

⁵⁷ Spindler, G., *Privacy-compliant design of Cookie Banners according to European Data Protection Law*, *JIPITEC*, 14 (1), стр. 19-20.

⁵⁸ Суд правде ЕУ (Велико веће), *Meta Platforms Inc. против Bundeskartellamt*, предмет C-252/21, пресуда од 4. 7. 2023. год, ECLI:EU:C:2023:537.

података о сексуалној оријентацији, чак и када су ти подаци „јавно манифестовани“ од стране самог корисника.⁵⁹ Суд правде је потврдио да Мета не може неограничено користити све прикупљене податке за циљање огласа, већ је обавезна да поштује ограничења по трајању и по врсти података.

Све поменуте пресуде показују тенденцију СПЕУ да афирмише робустан и нормативно снажан модел заштите приватности на интернету, заснован на идеји да су лични подаци темељно право које мора претећи комерцијалне, а понекад чак и међународне политичке интересе. Критички посматрано, овај модел је амбициозан и правно кохерентан, али у пракси може водити ка фрагментацији, регулаторној неизвесности и претераној одговорности приватних актера, уз истовремену ограничену моћ појединаца да заиста утичу на токове својих података у комплексним дигиталним екосистемима. Упркос томе ове пресуде, у целини гледано, успостављају солидан нормативни темељ за европски приступ дигиталним правима, представљајући један од најразвијенијих и најзаштитничких режима приватности у свету.

5. Завршне напомене

Заштита права личности на интернету у савременом европском контексту представља једно од најдинамичнијих и најсложенијих питања међународног јавног права. Дигитално друштво поставило је пред правну науку и праксу изазов који сеже изван традиционалног оквира суверенитета и државне одговорности, јер субјекти угрожавања личних права данас нису само државе, већ и транснационалне дигиталне корпорације и аутономни технолошки системи.

Данас, европски систем заштите права личности на интернету показује изузетну динамичност и нормативну комплексност. Његова снага лежи у испреплетаности традиционалног концепта заштите људских права, виђеног очима Савета Европе, с једне стране, и регулаторно-институционалног приступа ЕУ, с друге стране. Иако оба правна система теже истом циљу - заштити људског достојанства и приватности - засновани су ипак на различитим правним темељима: Савет Европе делује у сфери класичног међународног права, док ЕУ поседује супранационални карактер и сопствени правни поредак који обавезује државе чланице директно. Услед тога, у пракси долази до преклапања надлежности и нормативне конкуренције између два суда и њихових

⁵⁹ Суд правде ЕУ (Велико веће), *Maximilian Schrems protiv Meta Platforms Ireland Ltd*, предмет C-446/21, пресуда од 4. 7. 2024. год, ECLI:EU:C:2024:834.

интерпретативних стандарда. Овај феномен често се описује као „европски плурализам људских права“, чинећи систем у коме се заједнички простор права обликује дијалогом, али и повременим тензијама између различитих правних центара.

Створени европски систем почива на два институционална осама. Прва је она сторена у оквиру конвенцијске традиције Савета Европе (ЕКЉП, ЕСЉП, као и Конвенцији 108+). Друга, пак, настаје у оквиру права Европске уније кроз доношење наднационалних правних инструмената (Повеља о основним правима ЕУ, GDPR, DSA, DMA, AI Act). Иако се ова два режима разликују по структури, обавезности и институционалном моделу, њихова интеракција ствара вишеслојни систем заштите који се показао отпорним и адаптабилним. Управо ова плуралност извора и интерпретативни дијалог између два европска суда (Е-СЉП и СПЕУ), омогућавају еволутивни развој европског међународног права личности. Закључујемо да овако створен двоструки европски оквир има снажно истакнута обележја плурализма и комплементарности.

У таквом окружењу, Европа је успела да изгради најразвијенији и најкохерентнији нормативни систем заштите права личности на интернету, који се у међународном поретку препознаје као модел тзв. „европске дигиталне парадигме људских права“. Ова организација је изградила нормативно најразвијенији систем заштите личних података, уводећи прва концепт самосталног права на заштиту личних података (чл. 8 Повеље ЕУ) и усвајајући стандарде који су, касније, постали глобални узор (пре свега кроз GDPR и праксу СПЕУ). Разматрани правни инструменти и пракса изменили су суштину права личности, премештајући акценат са пасивне заштите приватности на активну контролу појединца над сопственим дигиталним идентитетом. Тиме је нормативни допринос Европе прошао специфичан еволутивни пут, крећући се од приватности до тзв. дигиталног интегритета. Ипак, кључни проблеми, попут неједнаке примене секундарног законодавства, техничких баријера, неравнотеже моћи и комплексности модерних технолошких система, захтевају даљу реформу. Успостављање истински ефикасног система заштите зависи од способности ЕУ да нормативно и институционално одговори на изазове нове дигиталне реалности. То подразумева одговор на следеће три делеме: 1) одржавање кохерентности између два система; 2) прилагођавање брзини технолошких промена, и 3) очување људског достојанства као темељне вредности у дигиталној ери. Европски модел, иако фрагментисан, има потенцијал да прерасте у универзални међународноправни стандард ако настави да развија своје механизме кроз дијалог, инклу-

живност и иновативну интерпретацију људских права. Тиме би Европа задржала своју историјску улогу - не само континента људских права, већ и предводника дигиталне хуманизације права у 21. веку. У будућој изградњи европског правног оквира јављају се озбиљне институционалне тензије, будући да односи између Савета Европе и ЕУ остају један од кључних проблема. У пракси, овакво стање ствари доводи до „паралелне надлежности“, у којој постоји ризик од неуједначеног тумачења основних права у дигиталним случајевима. Међутим, управо тај плурализам судова и норми може представљати снагу европског система, будући да омогућава флексибилност, упоредну контролу и развој стандарда кроз дијалог, а не кроз хијерархију.

Европски модел могао би послужити као глобални репер за изградњу универзалног система заштите права личности на интернету. Европски стандарди, нарочито GDPR, постали су *de facto* међународни стандард за заштиту приватности и личних података. Њихов утицај видљив је у законодавствима држава изван Европе, у другим међународним организацијама и у преговорима о глобалним правилима о дигиталној економији. Овим путем, ЕУ и Савет Европе остварују значајан „нормативни утицај“, пројектујући своје вредности и у дигитални простор међународног права. Ипак, глобална конкуренција између либералног, тржишног и ауторитарног модела дигиталне регулације показује да европски приступ мора остати отворен, адаптиван и универзално заснован на људским правима, а не искључиво регионалан.

Посматрано из *de lege ferenda* визуре, даљи развој тзв. европског међународног права личности лежи у интеграцији постојећих инструмената и стварању свеобухватног оквира који би повезао Конвенцију 108+, GDPR, DSA, AI Act и праксу оба европска суда. Такав оквир, који би се могао назвати Европска конвенција о дигиталним правима, обезбедио би остваривање троструког циља: 1) јединственог система гаранција права у дигиталном простору, 2) јасно дефинисану одговорност алгоритамих система, као и 3) институционалну координацију између Савета Европе и ЕУ. Тиме би Европа ојачала не само сопствену правну архитектуру, већ и понудила модел глобалног управљања дигиталним правима заснован на људском достојанству, транспарентности и одговорности.

Европски међународноправни оквир заштите права личности на интернету показује да је могуће спојити технолошки развој и владавину права. Његова снага не лежи у правној перфекцији, већ у способности да се континуирано прилагођава новим изазовима, остајући доследан основном принципу, а то је да дигитални простор мора слу-

жити човеку, а не обрнуто. У том смислу, европски приступ може послужити као путоказ за глобалну хуманизацију дигиталног света који води ка успостављању међународног права усмереног на заштиту достојанства, приватности и идентитета човека у новом, виртуелно-мрежном, облику стварности.

Sanja Đorđević Aleksovski, LL.D.,

Assistant Professor,

Faculty of Law, University of Niš,

Sanja Marjanović, LL.D.,

Full Professor,

Faculty of Law, University of Niš,

Republic of Serbia

THE EUROPEAN FRAMEWORK FOR THE INTERNATIONAL LEGAL PROTECTION OF PERSONAL RIGHTS ONLINE

Summary

This paper examines the impact of digital technologies and the ubiquity of the Internet on the boundaries between the private and public spheres, highlighting the protection of personal rights as a central issue in contemporary international law. It focuses on the European international legal framework for the protection of personal rights online, emphasizing the normative and institutional mechanisms of the Council of Europe and the European Union. Particular attention is given to Convention 108 and its modernized version, 108+, as a key instrument for data protection. The study analyses the standards of the European Convention on Human Rights and the case law of the European Court of Human Rights regarding privacy, personal data, and freedom of expression in the online environment. At the EU level, the paper considers the Charter of Fundamental Rights, the GDPR, and new digital legislative acts (ePrivacy, DSA, DMA) in the context of the Court of Justice of the European Union's jurisprudence. The study concludes that the European legal framework represents the most developed international model for the protection of personal rights, yet it faces challenges such as normative overlap, the technical complexity of the digital environment, and insufficient global harmonization of standards. A particular concern is the conflict between the right to privacy and freedom of expression, which European courts address through a balancing, often casuistic, approach. Despite its complexity, the European system constitutes the most coherent attempt to date to adapt human rights to the digital age. Its further development depends on the synergy between the Council of Europe and the EU, as well as the evolutionary creation of new rights, particularly the right to digital integrity, which is likely to become a cornerstone of international law on the protection of personal rights de lege ferenda.

Keywords: *protection of personal rights, right to privacy, Internet, Council of Europe, European Union, European Convention on Human Rights, European Court of Human Rights, Convention 108, Convention 108+, GDPR, EU Charter of Fundamental Rights, Court of Justice of the European Union.*

БИХЕВИОРИСТИЧКИ АЛАТИ КАО СРЕДСТВО УСКЛАЂИВАЊА ПОСЛОВАЊА: ИЗМЕЂУ ЕТИКЕ И ЕФИКАСНОСТИ**

Апстракт: Усклађивање пословања са законодавним, етичким и интерним нормама представља све већи изазов за савремена предузећа, посебно у условима глобализације, дигитализације и сталних промена регулаторног оквира. Традиционални приступи засновани на правилима, надзору и санкцијама све чешће допуњују се иновативним инструментима из области бихевиористичке економије и психологије. Овај рад разматра примену бихевиористичких инструмената – посебно тзв. “nudge” приступа – као средства за подстицање усклађеног понашања запослених и менаџмента. Циљ је да се укаже на потенцијале, али и етичке дилеме које овај приступ носи. Кроз анализу примера из праксе и теоријских оквира, рад пружа увод у тему и осветљава начине на које се понашање у предузећима може обликовати суптилним подстицајима, уместо строге контроле.

Кључне речи: бихевиоризам, бихевиористичка економија, нац, усклађеност, пословна етика, организационо понашање.

1. Увод

У све комплекснијем пословном окружењу, усклађеност са прописима, интерним правилницима и друштвено одговорним стандардима постаје не само законска обавеза, већ и питање репутације, поверења и

* mojasevic@prafak.ni.ac.rs, ORCID ID 0000-0001-7424-3505.

** Рад је настао као резултат финансирања од стране Министарства науке, технолошког развоја и иновација, по Уговору евиденциони број 451-03-137/2025-03/200120 од 04. 02. 2025. године.

дугорочне одрживости предузећа.¹ Глобализација, дигитализација и све већа међузависност тржишта чине да предузећа функционишу у различитим правним, културним и етичким контекстима.² Традиционални механизми усклађивања, као што су регулативе и санкције, често не успевају да остваре жељене ефекте јер занемарују људску психологију и начин на који људи доносе одлуке (тзв. бихевиористичке увиде), нарочито у ситуацијама када су присутни притисци, рутине или нејасни циљеви (Kahneman, 2011/2015; Thaler, 2015; OECD, 2018).

Бихевиористички приступ све више добија на значају јер, уместо да се ослања искључиво на принуду и санкције, покушава да утиче на људско понашање путем суптилних подстицаја – тзв. „гуркања“ или „наџа“ (енгл. *nudge*) (Thaler, Sunstein, 2008)³ Сходно томе, „наџ“ представља механизам усмеравања људи ка правим изборима или бољим одлукама, на начин на који (они) процењују боље одлуке или праве изборе (Thaler, Sunstein, 2008: 5). Доносиоци одлука свакако имају слободу да изаберу други правац у односу на онај који се овим подстицајним механизмом жели постићи. Илустративан пример јесте џипиес уређај („GPS“) у саобраћају – он усмерава ка жељеној дестинацији, али возач у сваком тренутку може изабрати други правац кретања. Овај приступ тзв. **либертаријанског патернализма**⁴ полази од претпоставке да људи често не доносе потпуно рационалне одлуке, већ се ослањају на менталне пречице, емоције и контекстуалне сигнале, што пружа легитимну основу за примену политике „наџа“ од стране јавних или приватних организација (Kahneman, 2011/2015).

Циљ овог рада је да представи основне идеје бихевиористичког приступа у контексту усклађивања пословања, да укаже на примере добре праксе, као и да отвори дискусију о предностима, ограничењима

¹ Видети: <https://straife.com/straife-news/trust-through-compliance-esg-initiatives>

² Више о томе: <https://www.numberanalytics.com/blog/globalization-and-business-ethics>

³ У енглеском језику, „nudge“, као глагол, има више значења: 1) „благо гурнути некога или нешто, нарочито лактом, ради придобијања (нечије) пажње“; 2) „подстаћи или убедити некога да уради нешто на начин који је благ, а не принудан или директан“. Као именица, „nudge“ представља „поступак/радњу благог (нежног) гурања некога или нечег“, односно „благих акти охрабрења“ (вид. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/nudge>). У српском језику предлагемо паралелну употребу термина „гуркање“ и „усмеравање“, мада је и англицизам „nudge“ (с изговором „наџ“) прихватљив, пре свега због његове препознатљивости.

⁴ Концептуални оквир за примену бихевиористичких сазнања у јавним политикама постављен је од водећих ауторитета у овој области: Ричарда Тејлера и Каса Санстина. Они се сматрају зачетницима или родоначелницима политике либертаријанског патернализма (Thaler, Sunstein, 2003).

и етичким аспектима примене бихевиористичких инструмената (Bovens, 2009; Sunstein, 2016).

2. Теоријски оквир

2.1. Разлика између бихевиоризма и бихевиористичке економије

Бихевиоризам⁵ је психолошки правац који проучава искључиво видљиво понашање и начине на које се оно може обликовати путем условљавања, поткрепљења и казне (Skinner, 1953). И пре Скинера, психолог Вотсон (Watson, 1913) истицао је да је психологија искључиво „наука о понашању“ која треба да користи методе природних наука. Упркос критици бихевиоризма (Miller, 2003) да представља редукционистички приступ и да психологија не може да учествује у тзв. „когнитивној револуцији“ без ослобађања од њега, исти (бихевиоризам) је поставио темеље развоју емпиријских (експерименталних) метода у психологији, а касније и у *бихевиористичкој економији* (скр. БЕ) – утемељеној радовима Данијела Канемана и Амоса Тверског (Kahneman, Tversky, 1974, 1979; Tversky, Kahneman, 1981, 1992),⁶ Ричарда Тејлера (Thaler, 1980, 1985, 1990, 1991) и Тејлера и Санстина (Thaler, Sunstein, 2008). У каснијем развоју, бихевиористичка економија „рађа“ нови правац који, чини се под утицајем правника Санстина, помера ову дисциплину ка правној науци и правним феноменима – творећи *бихевиористичко право и економију* (скр. БПЕ) (Jolls, Sunstein, Thaler, 1998).

Сходно томе, бихевиористичка економија настала је касније у односу на класични бихевиоризам и ослања се на увиде из психологије како би објаснила економске одлуке које одступају од рационалног модела човека – *homo economicus* (Thaler, Sunstein, 2008). Модел рационалног или економског човека (скр. ЕКОН) представља теоријску основу неокласичне економије, будући да почива на претпоставкама о потпуној рационалности, неограниченој когнитивној способности и максимизацији користи. Насупрот томе, модел стварног човека (скр. ХУМАН) представља полазиште бихевиористичке економије, која полази од ограничене рационалности, присуства когнитивних пристрасности, емоција и социјалних утицаја у процесу доношења одлука (Simon, 1955; Thaler, 2000). Фокус БЕ је на опису понашања и одлучивања стварног човека насупрот замишљеном економском човеку, те се

⁵ Бихевиоризам води порекло од енглеске речи *behaviour* (амер. енгл. *behavior*), која значи *понашање* (Клајн, Шипка, 2008: 223).

⁶ Најважнији налази сумирани су у књизи коју су приредили Канеман, Словик и Тверски (Kahneman, Slovic, Tversky, 1982).

може означити као дескриптивна научна дисциплина,⁷ чији је циљ да објасни и разуме стварне обрасце понашања, укључујући ограничену рационалност, когнитивне пристрасности и улогу емоција (Kahneman, 2003).

У пракси усклађивања (о чему ће бити речи у наставку), бихевиоризам се огледа у једноставним алатима као што су систем награђивања или казни, док бихевиористичка економија нуди софистицираније технике/алате – попут „наџ“ интервенција – које користе „архитектуру избора“ да би подстакле пожељно понашање без принуде (Thaler, Sunstein, 2008; Johnson, Goldstein, 2003). Генерално, под „архитектуром избора“ подразумева се организовање и структурисање контекста у којем појединци доносе одлуке.⁸ У том смислу, поставља се питање ко може бити тзв. *архитекта избора* (тзв. „наџер“). Очигледно је да то, с једне стране, може бити *држава* када конципира и спроводи јавне политике и/или примењује регулативу, а с друге стране *приватни субјекти*, попут (приватних) предузећа, када уређују интерне политике (нпр. политику према запосленима). У правном контексту, пак, улогу архитекте избора могу имати судија, медијатор или адвокат, зависно од тога на који начин структуришу поступак и утичу на ток доношења одлука страна у спору (Мојаšević, 2015, 2021).

2.2. Појам усклађености и разграничење од осталих концепата

Усклађеност или усаглашеност (енгл. *compliance*) у пословном контексту подразумева **поштовање** правних и регулаторних захтева, индустријских стандарда и интерних политика и правила (Oppedisano, 2024). Савремени приступи све више укључују и *неформалну компоненту* – понашања, вредности и ставове запослених који нису нужно нормирани, али утичу на етичност и одрживост пословања (de Waal, Peters, Arts, 2015). Усклађеност у пословању последица је **регулације**, која у најширем смислу може бити „друштвена“ (нпр. превенција несрећних случајева у производним системима) или „економска“ (нпр. спречавање монопола и/или промоција конкуренције), мада се друштвене и економске последице регулације често преплићу (Parker,

⁷ Неокаласична економија следи **нормативни приступ**, јер полази од тога како би појединци *требало* да се понашају ради максимизације користи. С друге стране, **прескриптивни приступ**, који се јавља у примењеним областима попут „наџ“ политике, настоји да понуди *препоруке и инструменте* којима се људско понашање може усмерити ка друштвено пожељним исходима (Thaler, Sunstein, 2008).

⁸ Оригинална и често цитирана дефиниција „наџа“ гласи: „*nudge is any aspect of the architecture of choice that changes people's behavior in a predictable way, without prohibiting any option or significantly changing their economic incentives*“ (Thaler, Sunstein, 2008: 6).

Nielsen, 2011: 1, фус. 1). У ужем смислу, регулација се изједначава са нормативним оквиром (**регулативом**), доношењем правила од стране тела којима су поверена јавна овлашћења, која утичу на пословање привредних субјеката. Но, у ширем смислу, регулација је **процес** јер, поред доношења закона и других правила, обухвата постављање стандарда, директне облике *ex ante* и *ex post* контроле, и све остале компоненте регулаторног режима, облике и методе ограничавања или усмеравања пословања ради задовољавања јавног интереса (Јованић, 2014: 33). Напоменимо и то да је прилагођавање привредних субјеката регулацији (или регулативи) скопчано с одређеним трошковима који се обично деле у три групе: 1) *финансијски трошкови* (нпр. порези и доприноси, царине, итд), 2) *структурни трошкови примене прописа* (нпр. трошак уградње филтера за заштиту од загађења), 3) *административни трошкови* (уобичајени административни трошкови и тзв. административна оптерећења) (РСЈП, 2020: 107; Karaulas, 2008: 5-6). Концепт административног оптерећења, иако мерљив, сложен је јер обухвата различите компоненте (Herd, Moynihan, 2019: 2): 1) *трошкове учења* (трошкове тражења информација о јавним услугама); 2) *трошкове усклађивања* (трошкове поштовања правила и захтева); 3) *психолошке трошкове* (стресно искуство, губитак аутономије, стигма која произилази из „сусрета“ са бирократијом). Овај концепт тесно је повезан и некада га је тешко разграничити од концепта „муља“ (енгл. *sludge*), уобичајено схваћеног као „облик прекомерног или неоправданог „трења“ (фрикција) које отежава потрошачима, запосленима, послодавцима, студентима, пацијентима, клијентима, малим предузећима и многима другима да добију оно што желе или да раде оно што желе“ (Sunstein, 2020: 3). Према томе, „муљ“ („слац“) јесте прекомерно „трење“, то јест, непотребан материјални (новчани) или ментални терет који није у складу са жељама и мотивима људи, или, како га Санстин (2020: 6) означава: „evil nudge“ (срп. „зли суптилни подстицај“ или „зло гуркање“), као својеврсна злоупотреба (позитивног) усмеравања („наца“). Примери „слаца“ бројни су и живописни, од компликованих онлајн процедура за улагање потрошачких захтева или жалби, преко најаве нејасне и компликоване политике приватности (енгл. *privacy policy*) приликом посете нових сајтова, или компликоване регистрационе форме за рецензирање академских радова, до непотребних административних корака за обављање лекарских и других прегледа, итд. Све ове и друге препреке могу довести до тога да корисници одустану од остварења својих права или легитимних интереса.⁹

⁹ Детаљније о разграничењу ових концепата и њиховим практичним импликацијама,

Однос између регулације и усклађености није тако једноставан и једнозначан, како се обично претпоставља, те постоје различити истраживачки приступи том питању, од којих се издвајају два (Parker, Nielsen, 2011: 3-8): **1) експланаторни или објективистички приступ** – усклађеност или неусклађеност је „зависна варијабла“ коју треба објаснити помоћу различитих претпостављајућих фактора – независних варијабли – најчешће: мотива појединаца или предузећа; организационих капацитета и/или карактеристика предузећа; регулације и примене исте; и друштвеног и економског окружења (институција); **2) интерпретативни и друштвено конструктивистички приступ** који усклађеност види као друштвену праксу коју треба разумети из различитих перспектива и у контексту других друштвених пракси, обично на основу квалитативних истраживачких техника (интервјуа, посматрања, тумачења прописа, итд).

Из бихевиористичке перспективе, питање које нас занима гласи: **Ко може бити „архитекта избора“ у политици усклађивања?** Опсежна литература на тему усклађености сугерише (Parker, Nielsen, 2011)¹⁰:

- 1) држава (као регулатор),
- 2) предузеће (као интерни креатор правила),
- 3) правни професионалац (као саветник и дизајнер процеса), и
- 4) међународни актери који кроз стандарде утичу на понашање свих (видети табелу 1).

видети (Mojašević, Nikolić, 2021).

¹⁰ Ова књига је детаљна компилација радова на тему усклађености, из различитих перспектива, и концептуално је подељена у четири дела: 1) мотивација предузећа и појединаца да се повинују регулацији, 2) унутрашње карактеристике и капацитети предузећа да одговоре регулацији, 3) утицај различитих регулаторних стратегија и стилова на то како ће предузећа одговорити регулаторним захтевима, и 4) утицај ширег економског, друштвеног и политичког окружења на усклађивање и регулацију.

Табела 1. Архитектура избора у политици усклађивања

„Архитекте избора“	Ниво деловања	Примери мера / инструмената
Држава и регулатори	Национални/локални	Закони, правилници, лиценце, обавезна транспарентност, пореске олакшице, санкције за кршење прописа
Предузеће (менаџмент, compliance службеник)	Интерни/организациони	Кодекс етике, процедуре пријављивања неправилности (енгл. whistleblowing), обавезне обуке, аутоматске контролне листе, систем награда и казни
Правни актери (адвокати, интерни правници, консултанти)	Саветодавни/практични	Правно саветовање, креирање интерних политика, израда compliance програма, увођење механизма интерне контроле
Међународне институције и стандарди (ЕУ, OECD, УН, ISO)	Наднационални	Директиве, препоруке, међународни стандарди (нпр. ISO 37001 – анти-корупцијски систем менаџмента), soft law инструменти

Заједничка карактеристика свих ових актера, који делују на различитим нивоима, јесте да они стварају и структуришу контекст у којем се одлуке доносе. Да ли држава законима, предузеће кодексима етике, адвокати правним саветима или међународне организације прописивањем међународних стандарда – сви ови актери стварају контекст у којем поједини субјекти (на које се регулација односи) доносе одлуке и на тај начин усмеравају одлуке у пожељном (или мање пожељном) смеру. На пример, када држава прописује санкције за одређена недозвољена корпоративна понашања или успоставља систем лиценци, она значајно усмерава одлуке предузећа, чији менаџмент такође прописује одређени систем награда и казни, који надаље усме-

рава понашање и одлуке запослених. Према томе, тврдња Санстина и Тејлера да „не постоји неутрални дизајн“ (Thaler, Sunstein, 2008: 3), важи и у контексту усклађивања са регулаторним захтевима без обзира на то са ког нивоа они долазе.

3. Примена бихевиористичких алата у пословној пракси

3.1. „Nudge“ интервенције у организационим системима

Бихевиористички алати могу се користити на различите начине у организацијама, укључујући и државу. Од мноштва алата из корпуса бихевиористичке јавне политике либертаријанско-патерналистичког усмерења (скр. БЈП_{лп}) (Мојашевић, 2021: 113 *et seq.*), издвајамо три:¹¹

1) **Основне или подразумеване (енгл. default) опције** које се ослањају на добро документовану људску тежњу за задржавањем постојећег стања (ситуације или услова) генерисаном различитим факторима: неповратним („потопљеним“) трошковима, трошковима кајања, избегавањем когнитивне дисонанце, потребом за контролом, итд (више у: Мојашевић, 2021: 54-57).¹² Основне опције показале су своју делотворност у систему донације органа, рецимо у Француској или Португалу, када је класичан систем донације органа замењен системом претпостављене сагласности – претпоставља се да су људи донори, с тим да се могу изјаснити другачије – да не желе да буду (Oliver, 2017: 120-121; Johnson, Goldstein, 2003). Такође, овај бихевиористички алат показао се као делотворан у политици (аутоматске) штедње – послодавци у јавном или приватном сектору аутоматски уписују раднике у програм штедње са могућношћу радника да одустану од тог програма (Thaler, Benartzi, 2004). Уколико су основне опције довољно транспарентне, повећава се повиновање овој бихевиористичкој интервенцији, јер се снижава стопа одустајања корисника (Paunov, Wänke, Vogel, 2019). Овај налаз има значајне импликације јер указује на то да приватне и јавне институције могу повећати повиновање одређеној политици уколико обезбеде довољну транспарентност у примени основних правила.

¹¹ Поједини аутори (O’Leary, Murphy, 2017) дају детаљан преглед примера „нац“ интервенција ради: 1) *повећања поштовања прописа* (рецимо, из области пореског или радног права), 2) *укључења корисника у одређене програме* (рецимо, програме јавног здравља или враћања на посао), и 3) *јачања „доброг грађанства“* (нпр. уштеда воде, рециклажа, итд).

¹² Људи преферирају нечињење у односу на чињење, јер у потоњем случају озбиљније доживљавају *губитке* (Ritov, Baron, 1992: 50). Према томе, пристрасност ка нечињењу (енгл. *ommission bias*) тесно је повезана и скоро се преклапа са пристрасношћу ка постојећем стању или инерцијом (енгл. *status quo bias*).

С обзиром на доказану вредност основних правила, постулирамо и да би аутоматска укљученост запослених у програме етичког извештавања, уз могућност одјаве (енгл. *opt-out*), значајно повећала учествовање.

2) Један од нашироко коришћених економичних инструмената за повећање делотворности повиновања одређеним прописима или стандардима, свакако су **подсетници** (енгл. *reminders*). Наводимо три примера. Прво, пореске администрације често користе персонализоване писане или електронске подсетнике како би повећале стопу благовременог плаћања пореза. Студије (Hallsworth, List, Metcalfe, Vlaev, 2017) показују да чак и једноставан подсетник о законској обавези (који садржи друштвено обликоване поруке, поруке које се односе на јавне услуге или финансијске информације) може значајно да повећа испуњавање заосталих пореских обавеза. Друго, подсетници и нотификације, самостално или чешће у комбинацији са другим алатима – нпр. информационим „наџовима“ (нормативне поруке, уоквиравање, ознаке или повратне информације), финансијским или нефинансијским подстицајима или основним правилима, користе се унутар организација ради повећања свести радника о последицама по животну средину или промовисања поштовања норми (тзв. еколошке одрживости). Емпиријске студије показују (видети детаљан преглед у: De Paolis, Tiberio, Caffaro, 2025) различит ниво делотворности ових, самостално или комбиновано коришћених, бихевиористичких („наџ“) интервенција. Треће, подсетници представљају значајан инструмент унапређења безбедности на раду. Као бихевиористички алати, у критичним моментима они подсећају запослене на одговарајуће процедуре, потенцијалне ризике и неопходне превентивне мере. Рецимо, група аутора (Hartwig, Scholl, Budde, Windel, 2015) истраживала је употребу адаптивних подсетника у лабораторијској симулацији радног окружења, упоређујући традиционалне (статичне) подсетнике са интерактивним, контекстуално прилагођеним подсетницима путем мобилних уређаја и носивих дисплеја. Резултати студије показују да адаптивни подсетници значајно смањују безбедносне прекршаје, потврђујући да правовремени и циљно усмерени подсетници делују као делотворни бихевиористички окидачи за придржавање безбедносних стандарда.

3) **Друштвени подстицаји и комформизам** (енгл. *social proof*) подразумевају да истицање чињенице како већина људи поштује одређена правила повећава вероватноћу да ће и други поступати слично. Тејлер и Санстин (Thaler, Sunstein, 2008: 65-66) наводе истраживања која показују да само пружање информације о високој стопи поштовања пореских прописа значајно смањује вероватноћу пореске евазије.

Сличан ефекат забележен је и у области рециклирања отпада – појединци су склонији да рециклирају када знају да већина људи то чини (Thaler, Sunstein, 2008: 66). Примена овог принципа види се и у енергетској потрошњи: домаћинства која добијају информацију о томе колико енергије троше њихови суседи у односу на просек, често смањују потрошњу ако су изнад просека, настојећи да се уклопе у друштвене норме (Allcott, 2011). Ови примери показују да јавна презентација понашања других може снажно утицати на индивидуално понашање у различитим контекстима.

3.2. Практични примери из међународне праксе – случај Гугла

Концепт „наџ менаџмента“ (Ebert, Freibichler, 2017) полази од примене сазнања из бихевиористичке економије ради оптимизације несвесних и аутоматизованих аспеката људског понашања и, за разлику од традиционалних приступа менаџменту, ослања се на дискретне интервенције које подстичу пожељне обрасце понашања у складу са организационим циљевима. Теоријску основу „наџ“ менаџмента представља теорија дуалног процеса мишљења, која разликује аутоматизовани, интуитивни Систем 1, и рефлексивни и рационални Систем 2 (Kahneman, 2011/2015).¹³ „Наџ менаџмент“ се може посматрати као **инструментални механизам за подстицање усклађености**, јер омогућава организацијама да кроз суптилне интервенције повећају вероватноћу да ће запослени поступати у складу са прописаним правилима, стандардима и политикама.

„Наџ менаџмент“ показује широке могућности примене у пракси, а најбољи доказ за то јесу велике корпорације, попут Гугла, које користе ове интервенције ради повећања ефикасности (Ebert, Freibichler, 2017: 3-4): **организовања састанака** – скраћивање подразумеваног трајања састанака (нпр. са 60 на 30 минута), чиме се смањује време које запослени проводе на координационим активностима;¹⁴ **планирања** – коришћење „намера спровођења“¹⁵ како би се умањио ефекат заблуде

¹³ Ова теорија указује да се на понашање запослених може утицати како кроз рационално промишљање, тако и кроз обликовање контекста у коме се доносе свакодневне одлуке. Тиме се отвара простор за коришћење суптилних интервенција које не захтевају значајне промене у навикама запослених.

¹⁴ Овом мером утиче се на смањење тзв. *пристрасности ка информацијама* – људске тенденције за прикупљањем што више информација упркос томе што оне неће утицати на радње или акције. Превише информација не значи нужно и боље одлуке (детаљније о овој теми, вид. Sunstein, 2020).

¹⁵ Ради се о идеји (Gollwitzer, 1999) да запослени јавно саопштавају своје циљеве и формулишу их у облику конкретних „ако–онда“ планова (нпр., „ако примим мејл са осетљивим подацима, онда ћу га одмах проследити на сигуран канал“), чиме се ствара

планирања и повећала вероватноћа успешне реализације стратегија; **извршавања задатака** – увођење „дана без састанака“, рада од куће и ограничавање дистракција,¹⁶ ради стварања услова за тзв. „дубоки рад“;¹⁷ и **размене знања** – обликовање радног простора, на пример кроз микро-кухиње и заједничке просторе у циљу подстицања сарадње и протока идеја између запослених. Иако „наџ менаџмент“ пружа значајне предности, мерење његове ефективности остаје методолошки изазовно. Но, напредак у прикупљању података и развоју аналитичких алата пружа нове могућности за превазилажење овог проблема.

3.3. Примери из Србије

У Републици Србији усклађеност пословања обавезна је функција једино у банкарском сектору, а што је експлицитно прописано Законом о банкама.¹⁸ У Закону о привредним друштвима усклађеност пословања спомиње се у једном члану, где се каже да *„послови унутрашњег надзора нарочито обухватају контролу усклађености пословања друштва са законом, другим прописима и актима друштва“*.¹⁹ Коришћење бихевиористичких алата, у оквиру функције усклађености пословања, није широко прихваћено, нити довољно популаризовано у домаћој пословној пракси, иако постоје академски радови који промовишу њихову употребу у јавним политикама (нпр. Мојаšевић, 2020). Даље, у оквиру савремених настојања на унапређењу интегритета јавне управе у Србији, Канцеларија УН за борбу против дрога и криминала (UNODC) и Влада Републике Србије предвидели су увођење службеника за етику и интегритет као институционалног механизма за јачање транспарентности и одговорности у раду јавних органа (UNODC, 2024). Ова мера има за циљ да осигура систематичнији приступ превенцији корупције и унапређењу етичких стандарда у администрацији. Ипак, иако представља значајан корак у институционалном смислу, увођење

обавеза пред колегама. На тај начин се смањује пристрасност ка оптимизму (енгл. *optimistic bias*) која доводи до испољавања тенденције да се потцењује време потребно за окончање будућих послова (енгл. *planning fallacy*).

¹⁶ Рецимо, то се може урадити повећањем свести радника о последицама аутоматизованих прошлих радњи, попут сталног проверања мејлова или „скроловања“ друштвеним мрежама. Од помоћи може бити и подешавање основних опција у софтверу мејла, рецимо, гашењем нотификација долазећих мејлова.

¹⁷ Под „дубоким радом“ (Newport, 2016) подразумева се способност фокусирања на когнитивно захтевне послове без спољашњих утицаја (дистракција).

¹⁸ Чл. 82, 83 и 84. Закона о банкама, *Сл. гласник РС*, 107/2005, 91/2010, 14/2015 и 19/2025.

¹⁹ Чл. 452. ст. 1. тач. 1. Закона о привредним друштвима, *Сл. гласник РС*, 36/2011, 99/2011, 83/2014 – др. закон, 5/2015, 44/2018, 95/2018, 91/2019, 109/2021 и 19/2025.

оваквих службеника не подразумева аутоматски примену бихевиористичких алата, попут „наџ“ интервенција, архитектуре избора или имплементационих намера. Стога, као узор Србији, у институционалном смислу, могу да послуже посебне јединице које се баве применом бихевиористичких алата, између осталог, и за подстицање правовременог и тачног испуњавања регулаторних обавеза, попут Behavioural Insights Team (BIT) у Великој Британији.²⁰ Теоријску и практичну основу оваквих настојања може да пружи, рецимо, *BASIC Toolkit* (OECD, 2019), као оперативни водич за владе и организације које желе да систематски и одговорно примене бихевиористичке увиде у своје политике и праксе.

4. Етика и дилеме

Бројне су критике либертаријанског патернализма и „наџ“ програма,²¹ и, генерално, оне иду у три правца: циљева наџера (планера);²² аутономије и достојанства оног чије се понашање усмерава; и ефеката (домашаја) ових интервенција²³ (Schmidt, Engelen, 2020; Sunstein, 2015). Додајмо томе и да поједини аутори (Gigerenzer, 2015) врло оштрим тоном критикују и саму теоријску и емпиријску основу која служи као оправдање „наџ“ интервенција.²⁴ У наставку експлицирамо неке од најважнијих критика и одбране овог програма.

Прво, коришћење бихевиористичких алата отвара суштинско питање границе између усмеравања понашања људи и манипулације. Иако се „наџ“ стратегије често представљају као неинвазивне, оне

²⁰ <https://www.bi.team/>

²¹ Једна од фундаменталних критика каже да је либертаријански патернализам, у ствари, **оксиморон**. Мичел (Mitchell, 2004) износи аргументе у прилог овој тези: 1) појединац најбоље зна шта је у његовом интересу, те одбацује „патернализам уоквиравања избора“, 2) постоји могућност манипулације нарочито од централног планера и уједно одбацује могућност да преференције могу да буду објективне, 3) патернализам треба да служи у сврху максимизације слобода, а не благостања, 4) поставља питање да ли рационални појединци треба да плаћају цену промене преференција „ирационалних“ појединаца? На овим аргументима, Мичел (Mitchell, 2017) се залаже за политику која би циљала побољшање **компетенција** појединаца у доношењу одлука кроз едукацију, поједностављење процеса доношења одлука (нпр. учинити информације видљивим или разумљивим), подстицањем тзв. активног бирања (нпр. слањем имејл подсетника).

²² Кључна дилема јесте да ли планер уопште може да познаје или да претпостави преференције оног чије понашање жели да усмери.

²³ Поставља се питање делотворности „наџева“ у дугом року, као и потенцијалних ненамераваних ефеката ових интервенција.

²⁴ Гигеренцер (2016: 379) тврди да се пропоненти „наџ“ програма ослањају на уско схватање норме рационалности и да „пате“ од конфирмацијске пристрасности (селективног избора теоријске и емпиријске грађе).

имају потенцијал да обликују понашање без експлицитне свести појединца, чиме се доводи у питање степен његове/њене аутономије. Како истичу поједини аутори (Hausman, Welch, 2010), упркос томе што су одређени „наџ“ алати прихватљиви, прикривена примена „наџинга“ може угрозити аутономију појединца и свести га на објекат управљања, уместо на активног носиоца одлука. Рецимо, уколико су запослени аутоматски укључени у програм штедње, и остану у том програму због склоности ка инерцији, да ли је то заиста њихов избор? Кључни проблем лежи у томе ко одређује шта је „пожељно“ понашање – „наџер“ (планер) или појединци чије се понашање усмерава? Свестан ових и других ограничења, Санстин (2016) се залаже за тзв. **„добре наџеве“**, а то би били они који подстичу људско благостање, аутономију и достојанство појединаца, и „самоуправљање“ (грађани контролишу своје лидере, а не обрнуто). Даље, Ребонато (Rebonato, 2014) додатно упозорава да се иза дискурса „благог усмеравања“ може сакрити софистицирана форма социјалне контроле, посебно ако недостаје јавна расправа о легитимности циљева.²⁵ Насупрот томе, Тејлер и Санстин (2008) оправдавају „наџинг“ тврдњом да је свако окружење избора нужно структурисано и да је питање не да ли ће неко утицати на њега, већ како и у чијем интересу.²⁶ Такође, Санстин (2016), „наџеве“ види као *утицаје* којима смо свакодневно изложени у породици, организацији, држави, те да су они „свеприсутни“, и не могу се избећи или елиминисати. Управо зато, предлог о транспарентном „наџингу“ (Bovens, 2009) добија на тежини, јер захтева отворено комуницирање циљева и механизма интервенције као предуслова за очување поверења и аутономије. Но, како наглашава Јанг (Yeung, 2016), без јасног регулаторног оквира који би дефинисао границе прихватљиве упо-

²⁵ Ребонато (2014) тврди да је концепт либертаријанског патернализма унутрашње противречан и да у пракси може угрозити аутономију појединца. Иако нуди само номиналну слободу избора, „наџинг“ често делује прикривено, ослања се на уско схваћену рационалност и отвара простор за злоупотребу од стране политичких актера. Управо зато, закључује аутор, „меко“ усмеравање може бити опасније од отвореног патернализма („[...] exactly because so ‘discreet’, their version of paternalism can, paradoxically, be less desirable than the ‘hard’ variety”, p. 5).

²⁶ У објашњењу овог концепта, Тејлер и Санстин праве паралелу с правом архитектуром и наводе: *„Не постоји ‘неутралан’ дизајн“* (Thaler, Sunstein, 2008: 3). Под тиме подразумевају да архитекта приликом дизајнирања неке ствари (нпр. зграде) поступа по одређеним унапред дефинисаним захтевима и стандардима. Но, сваки архитекта има слободу да суптилно утиче на неке ствари у коначном изгледу зграде. Аутори (Thaler, Sunstein, 2008: 3-4) додају и да добре архитекте знају да избор, рецимо, локације тоалета или степеништа у згради, може значајно да утиче на будућу интеракцију између запослених. Овде је нагласак на „добрим архитектама“, јер су аутори свесни да архитектура може бити и лоша.

требе, постоји ризик да „нацинг“ постане инструментална технологија моћи у рукама великих организација, попут Гугла или Фејсбука (тзв. „хипернац“).²⁷

„Нацинг“ у организацијама може утицати на понашање запослених, али је његова ефикасност зависна од контекста и често је преувеличана. Ограничења овог концепта укључују недостатак теоријске основе, фокус на краткорочне ефекте и потенцијалну етичку „напетост“ између организационих циљева и аутономије појединаца. Зато поједини аутори истичу (Houdek, 2024) да је за трајније и значајне промене потребан *системски*, на доказима заснован приступ који интегрише „нацове“ са ширим организационим стратегијама и прилагођеним интервенцијама.

5. Препоруке за успешну примену „наца“ у организацијама

За успешну примену „наца“ у организацијама, издвајамо неколико препорука, иако је листа далеко шира. Прво, интервенције треба да буду засноване на **етички утемељеној архитектури избора**, уз поштовање аутономије појединца (Bovens, 2009). Под овим се пре свега подразумева да запослени поседују потпуне информације о програму у који су аутоматски укључени (*принцип транспарентности*) и да имају могућност једноставног и лаког иступања из програма уколико то желе (*принцип избора*). Такође, интервенција мора бити *лишена било које злоупотребе*, те да буде усмерена на добробит запослених и саме организације (нпр. њихово боље здравље). Друго, пре шире примене пожељно је спровести **пилот тестирање интервенција** како би се идентификовали потенцијални ризици и омогућило прилагођавање специфичном организационом контексту (Thaler, Sunstein, 2008). Рецимо, ако би организација настојала да визуелним подсетницима о уштедама и еколошком доприносу подстакне запослене да у већој мери користе јавни превоз, пожељно је да интервенцију тестира на мањем броју запослених ради провере њихове мотивације и избегавања негативне реакције. Треће, **укључивање стручних људи** из сектора за људске ресурсе (енгл. human resources sector – скр. ХР) и сектора за усаглашеност са регулативом (енгл. compliance sector – скр. КС) у дизајн интервенција омогућава интеграцију „наца“ у постојеће организационе политике и процедуре (OECD, 2021). На пример, при креирању новог програма обуке, ХР сектор може да уведе подсетнике у кален-

²⁷ Јанг (2016) истиче да *Big Data* „хипернацеви“ динамички обликују понашање корисника у интересу корпорација (Фејсбук или Гугл), угрожавајући аутономију и демократске процесе, што захтева транспарентност и регулаторна ограничења.

даре запослених, док КС сектор треба да обезбеди да интервенција буде у складу са прописима о заштити података. Коначно, **евалуација ефеката интервенција** кроз метрике понашања (нпр. праћење конкретних индикатора, попут броја извршених задатака, учешћа у програмима, промене навика и других) и повратне информације од запослених (њихова директна мишљења) неопходна је за праћење ефикасности и континуирано усавршавање бихевиористичких интервенција (Deloitte, 2022).

6. Закључак

Бихевиористички алати представљају иновативан и ефикасан приступ у области пословног усаглашавања, јер се ослањају на увиде о стварном људском понашању, а не само на формална правила (Thaler, 2015; Kahneman, 2011/2015). Њихова ефикасност, међутим, зависи од контекста, а непажљива примена може довести до етичких и организационих ризика (Sunstein, 2016). У пракси овај приступ даје конкретне резултате – рецимо, експериментална студија на 13 милиона учесника (Kuan et al., 2025) показала је да слање информативних мејлова и подсетника значајно смањује кашњења у отплати студентских кредита. Да би организације достигле истинску усклађеност, потребно је да бихевиористички приступ буде интегрисан у свеобухватан, етички и транспарентан систем управљања понашањем – који укључује образовање запослених, мерење ефеката и континуирано прилагођавање интервенција (Bovens, 2009; Sunstein, 2016). Само на тај начин „нацинг“ постаје средство за трајно и одрживо побољшање организационе културе и понашања, а не искључиво формално испуњавање обавеза.

Литература

Чланци и књиге:

Allcott, H. (2011). Social norms and energy conservation. *Journal of Public Economics*. 95(9-10). 1082-1095. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2011.03.003>

Bovens, L. (2009). The Ethics of Nudge. U T. Grüne-Yanoff, S. O. Hansson (Eds.), *Preference Change. Approaches from philosophy, economics and psychology* (pp. 207–219). Springer. https://doi.org/10.1007/978-90-481-2593-7_10

De Paolis, G., Tiberio L., Caffaro, F. (2025). More sustainable choices in the workplace: a systematic review of nudge theory applications. *Frontiers in Psychology*. 16:1556796. doi: 10.3389/fpsyg.2025.1556796

Ebert, P., Freibichler, W. (2017). Nudge management: applying behavioural science to increase knowledge worker productivity. *Journal of Organization Design*. 6(4). <https://doi.org/10.1186/s41469-017-0014-1>

Gigerenzer, G. (2015). On the Supposed Evidence for Libertarian Paternalism. *Review of Philosophy and Psychology*. 6. 361-383. <https://doi.org/10.1007/s13164-015-0248-1>

Gollwitzer, P. M. (1999). Implementation intentions: Strong effects of simple plans. *American Psychologist*. 54(7). 493-503. DOI:10.1037/0003-066X.54.7.493

Hallsworth, M., List, J. A., Metcalfe, R. D., Vlaev, I. (2017). The behavioralist as tax collector: Using natural field experiments to enhance tax compliance. *Journal of Public Economics*. 148. 14-31. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2017.02.003>

Hartwig, M., Scholl, P., Budde, V., Windel, A. (2015). Adaptive Reminders for Safe Work. In MacTavish, T., Basapur, S. (eds). *Persuasive Technology. PERSUASIVE 2015*. Lecture Notes in Computer Science(), vol 9072. 135-140. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-20306-5_12

Hausman, D. M., Welch, B. (2010). Debate: To nudge or not to nudge. *The Journal of Political Philosophy*. 18(1). 123-136. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9760.2009.00351.x>

Herd, P., Moynihan, D. P. (2019). *Administrative Burden: Policymaking by Other Means*. New York: Russell Sage Foundation.

Houdek, P. (2024). Nudging in organizations: How to avoid behavioral interventions being just a façade. *Journal of Business Research*. 182 (2024). <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2024.114781>

Johnson, E. J., Goldstein, D. (2003). Do defaults save lives? *Science*. 302(5649). 1338-1339. <https://doi.org/10.1126/science.1091721>

Jolls, C., Sunstein, C., Thaler, R. (1998). A Behavioral Approach to Law and Economics. *Stanford Law Review*. 50. 1471-1550. <https://doi.org/10.2307/1229304>

Jovanić, T. (2014). *Proces regulacije*. Pravni fakultet Univerzitet u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje.

Kahneman, D. (2003). Maps of Bounded Rationality: Psychology for Behavioral Economics. *American Economic Review*. 93(5). 1449-1475. <https://doi.org/10.1257/000282803322655392>

Kahneman, D. (2011). *Thinking, Fast and Slow*. Farrar, Straus and Giroux.

Kahneman, D., Slovic, P., Tversky, A. (Eds.). (1982). *Judgment under uncertainty: Heuristics and biases*. Cambridge University Press.

Kahneman, D., Tversky, A. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *Science*. 185(4157). 1124–1131. <https://doi.org/10.1126/science.185.4157.1124>

Kahneman, D., Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*. 47(2). 263–291. <https://doi.org/10.2307/1914185>

Kaneman, D. (2015). *Misliti brzo i sporo*. Smederevo: Heliks.

Клајн, И., Шипка, М. (2008). *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.

Kuan, R., Blagg, K., Castleman, B. L., Darolia, R., Matsudaira, J. D., Milkman, K. L., & Turner, L. J. (2025). Behavioral nudges prevent loan delinquencies at scale: A 13-million-person field experiment. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. 122(4). e2416708122. <https://doi.org/10.1073/pnas.2416708122>

Miller, G. A. (2003). The cognitive revolution: A historical perspective. *Trends in Cognitive Sciences*. 7(3). 141–144. [https://doi.org/10.1016/S1364-6613\(03\)00029-9](https://doi.org/10.1016/S1364-6613(03)00029-9)

Mitchell, G. (2004). Libertarian Paternalism Is an Oxymoron. *Northwestern University Law Review*. 99(3). 1248-1276. https://www.researchgate.net/publication/228249621_Libertarian_Paternalism_Is_an_Oxymoron

Mitchell, G. (2017). Libertarian Nudges. *Missouri Law Review*. 82(3). 695-708. <https://scholarship.law.missouri.edu/mlr/vol82/iss3/9>

Mojašević, A. (2015). The Lawyer's Role in Advising Clients – New Theoretical Approach of Behavioral Law and Economics. *Facta universitatis*. 13(1). 51–57.

Mojašević, A. (2020). BEHAVIOURAL ECONOMICS AND PUBLIC POLICIES: SOME INTRODUCTORY ISSUES. *Facta Universitatis: Law and Politics*. 18(3). 131-145. <https://doi.org/10.22190/FULP2003131M>

Mojašević, A. (2021). *Primena biheviorističkih nalaza u javnim politikama [Application of behavioral insights in public policies]*. Dosije Studio Beograd, Univerzitet u Nišu, SeCons – grupa za razvojnu inicijativu Beograd.

Mojašević, A., Nikolić, Lj. (2021). NUDGE, SHOVE, BUDGE, SLUDGE AND ADMINISTRATIVE BURDEN: Terminological Demarcation and Practical Implications. *Facta Universitatis: Law and Politics*. 19(2). 83-96. DOI: <https://doi.org/10.22190/FULP2102083M>

Newport, C. (2016). *Deep Work: Rules for Focused Success in a Distracted World*. London: Piatkus Publishers.

Oliver, A. (2017). *The Origins of Behavioural Public Policy*. UK: Cambridge University Press.

Parker, C., Nielsen, V. L. (2011). *Explaining Compliance: Business Responses to Regulation*. Edward Elgar Publishing.

Paunov, Y., Wänke, M., Vogel, T. (2019). Transparency effects on policy compliance: disclosing how defaults work can enhance their effectiveness. *Behavioural Public Policy*. 3(2). 187-208. doi:10.1017/bpp.2018.40

Rebonato, R. A. (2014). Critical Assessment of Libertarian Paternalism. *Journal of Consumer Policy*. 37. 357-396. <https://doi.org/10.1007/s10603-014-9265-1>

Ritov, I., Baron, J. (1992). Status-quo Bias and Omission-Bias. *Journal of Risk and Uncertainty*. 5. 49-61. <https://doi.org/10.1007/BF00208786>

Schmidt A. T., Engelen, B. (2020). The ethics of nudging: An overview. *Philosophy Compass*. 15:e12658. <https://doi.org/10.1111/phc3.12658>

Simon, H. A. (1955). *A Behavioral Model of Rational Choice*. *Quarterly Journal of Economics*. 69(1). 99-118. <https://doi.org/10.2307/1884852>

Skinner, B. F. (1953). *Science and human behavior*. Macmillan.

Sunstein, C. R. (2016). *The Ethics of Influence: Government in the Age of Behavioral Science*. Cambridge University Press.

Sunstein, C. R. (2015). The Ethics of Nudging. *Yale Journal on Regulation*. 32(2). <https://www.yalejreg.com/print/the-ethics-of-nudging/>

Sunstein, C. R. (2020). *Too Much Information: Understanding What You Don't Want to Know*. The MIT Press.

Thaler, R. (1980). Toward a positive theory of consumer choice. *Journal of Economic Behavior & Organization*. 1(1). 39-60. [https://doi.org/10.1016/0167-2681\(80\)90051-7](https://doi.org/10.1016/0167-2681(80)90051-7)

Thaler, R. (1985). Mental accounting and consumer choice. *Marketing Science*. 4(3). 199-214. <https://doi.org/10.1287/mksc.4.3.199>

Thaler, R. (1990). Anomalies: Saving, fungibility, and mental accounts. *Journal of Economic Perspectives*. 4(1). 193-205. <https://doi.org/10.1257/jep.4.1.193>

Thaler, R. H. (1991). *Quasi rational economics*. Russell Sage Foundation.

Thaler, R. H. (2000). From Homo Economicus to Homo Sapiens. *Journal of Economic Perspectives*. 14(1). 133-141. <https://doi.org/10.1257/jep.14.1.133>

Thaler, R. H. (2015). *Misbehaving: The making of behavioral economics*. W. W. Norton & Company.

Thaler, R. H., Sunstein, C. R. (2008). *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness*. Yale University Press.

Thaler, R., Benartzi, S. (2004). Save More Tomorrow™: Using Behavioral Economics to Increase Employee Saving. *Journal of Political Economy*. 112(S1). S164-S187. <https://doi.org/10.1086/380085>

Thaler, R., Sunstein, C. (2003). Libertarian Paternalism. *The American Economic Review*. 93(2). 175–179. DOI: 10.1257/000282803321947001

Tversky, A., Kahneman, D. (1981). The framing of decisions and the psychology of choice. *Science*. 211(4481). 453–458. <https://doi.org/10.1126/science.7455683>

Tversky, A., Kahneman, D. (1992). Advances in prospect theory: Cumulative representation of uncertainty. *Journal of Risk and Uncertainty*. 5(4). 297–323. <https://doi.org/10.1007/BF00122574>

Watson, J. (1913). Psychology as the Behaviorist Views It. *Psychological Review*. 20(2). 158–177. <https://doi.org/10.1037/h0074428>

Yeung, K. (2016). ‘Hypernudge’: Big data as a mode of regulation by design. *Information, Communication & Society*. 20(1). 118–136. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2016.1186713>

Интернет извори:

Behavioural Insights Team (BIT). <https://www.bi.team/>

de Waal, M., Stoker, J., Rink, F. (2015). Formal and informal dimensions of compliance effectiveness. *Business Compliance*. 2015(2). 15–27. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://pure.rug.nl/ws/portalfiles/portal/64687755/Formal_and_informal_dimensions_of_compliance_effectiveness_Melanie_de_Waal_et_al.2015.pdf

Deloitte. (2022). *Toolkit: How to apply nudges in the workplace*. Deloitte Insights. <https://action.deloitte.com/insight/2475/toolkit-how-to-apply-nudges-in-the-workplace>

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/nudge>

Karaulac, T. (2008). *Procena troškova određenih administrativnih procedura u Srbiji*. Beograd: Naled. https://ceves.org.rs/wp-content/uploads/2018/07/Estimation-of-resources-impact-for-selected-business-related-administrative-procedures_2008.pdf

Lee, S. (16. 6. 2025). *Globalization and Business Ethics*. Number Analytics. <https://www.numberanalytics.com/blog/globalization-and-business-ethics>, приступ: 17. avg. 25.

OECD. (2018). *Behavioural Insights for Public Integrity: Harnessing the Human Factor to Counter Corruption*. OECD Public Governance Reviews, OECD Publishing, Paris. https://www.oecd.org/en/publications/behavioural-insights-for-public-integrity_9789264297067-en.html

OECD. (2019). *Tools and Ethics for Applied Behavioural Insights: The BASIC Toolkit*. Paris: OECD Publishing. https://www.oecd.org/en/publications/tools-and-ethics-for-applied-behavioural-insights-the-basic-toolkit_9ea76a8f-en.html

OECD. (2021). *Behavioural insight and regulatory governance*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2021/11/behavioural-insight-and-regulatory-governance_a2990ee1/ee46b4af-en.pdf

O'Leary, J., Murphy, T. (2017). *How state and local governments can use nudge thinking to improve outcomes. Beyond carrots and sticks*. <https://www.deloitte.com/us/en/insights/industry/government-public-sector-services/how-state-local-governments-can-apply-nudge-thinking.html>

Oppedisano, R. (2024). *Anti-Money Laundering and Corporate Compliance*. IntechOpen. doi: 10.5772/intechopen.114226, <https://www.intechopen.com/chapters/89157>

Републички секретаријат за јавне политике (РСЈП). (2020). *Пру-ручник за анализу ефеката јавних политика и прописа*. <https://rsjp.gov.rs/wp-content/uploads/Prirucnik-za-analizu-efekata-javni-politika-i-propisa-21012021-srb.pdf>

Straife (24. 7. 2024). *Building Trust Through Compliance and ESG Initiatives*. <https://straife.com/straife-news/trust-through-compliance-esg-initiatives>, приступ: 17. авг. 25.

Sunstein, K. (2020). *Sludge Audits*. Published online by Cambridge University Press: 06 January 2020. <https://www.cambridge.org/core/journals/behavioural-public-policy/article/sludge-audits/12A7E338984CE8807CC1E078EC4F13A7#article>

United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2024). *Serbia: Strengthening ethics and integrity standards in public administration*. <https://www.unodc.org/southeasterneurope/en/all-stories-march-2024-serbia-strengthening-ethics-and-integrity-standards-in-public-administration.html>

Правни акти:

Закон о банкама. *Службени гласник РС*. Бр. 107/2005, 91/2010, 14/2015 и 19/2025.

Закон о привредним друштвима. *Службени гласник РС*. Бр. 36/2011, 99/2011, 83/2014 – др. закон, 5/2015, 44/2018, 95/2018, 91/2019, 109/2021 и 19/2025.

Aleksandar S. Mojašević, LL.D.,
Full Professor,
Faculty of Law, University of Niš,
Republic of Serbia

BEHAVIORAL TOOLS AS A MEANS OF BUSINESS COMPLIANCE: BETWEEN ETHICS AND EFFICIENCY

Summary

Ensuring compliance with legislative, ethical, and internal norms poses an increasing challenge for modern enterprises, particularly in the context of globalization, digitalization, and the constant evolution of the regulatory framework. Traditional approaches based on rules, monitoring, and sanctions are increasingly being complemented by innovative instruments drawn from behavioral economics and psychology. This paper examines the application of behavioral instruments – particularly the so-called nudge approach – as a means of fostering compliant behavior among employees and management. The aim is to highlight both the potential and the ethical dilemmas associated with this approach. Through the analysis of practical examples and theoretical frameworks, the paper provides an introduction to the topic and sheds light on ways in which behavior within enterprises can be shaped through subtle incentives rather than strict control.

Keywords: behaviorism, behavioral economics, nudge, compliance, business ethics, organizational behavior.

Miloš Prica, LL.D.,*
Associate Professor,
Faculty of Law, University of Niš,
Republic of Serbia

UDK: 340.137:316.774(497.11)
UDK: 351.751:316.774(497.11)
UDK: 659.3:34(497.11)

DOI: 10.5281/zenodo.17799908

REGULATING THE RELATIONSHIP BETWEEN THE GENERAL (SYSTEMIC) MEDIA ACT AND SPECIAL (SUBJECT-SPECIFIC) MEDIA ACTS**

Abstract: *This article examines the relationship between the basic (systemic) media act and other special (subject-specific) media acts in the legal order of the Republic of Serbia. In line with the constitutional principle of unitary legal system, special media acts must comply with the legal principles and legal institutes of the basic (systemic) media act. On the other hand, special media acts are subject to the application of the basic media act (as a general legal act) in matters which are not regulated by subject-specific acts. Consequently, it is important to determine the scope of application of the general media act in relation to subject-specific media acts. The relationship between the media acts currently applicable in the Republic of Serbia is not properly regulated, and there is no clear awareness of the criteria that could be applied in regulating the relationship between individual media acts. Bearing this in mind, this article elaborates on the meaning of subsidiary and corresponding application of the general (systemic) media act, and identifies the common points of reference indicating the importance of mutual compatibility of media acts within the system of media legislation.*

Keywords: *basic (systemic) media act; individual (ordinary) media acts; general act; special (subject-specific) act; direct, subsidiary and corresponding application of the general media act.*

* pricamilos@prafak.ni.ac.rs, ORCID ID 0000-0002-2393-9091.

** This paper is the result of theoretical research within the project financially supported by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia (Contract No. 451-03-137/2025-03/ 200120, dated 4 February 2025).

1. Introduction

The legal order of the Republic of Serbia comprises systemic and special laws. Systemic laws are basic (generic, organic) laws which regulate an area of the legal order in a teleologically comprehensive (integral) manner, while special laws cannot do the same. In the Serbian legal order, the Public Information and Media Act¹ is a systemic (basic) media law which regulates the area of public information in a teleologically comprehensive manner. In addition to this basic legislative act, the Serbian legal order encompasses several special legislative acts regulating the legal regime of specific types of media, such as the Electronic Media Act² and the Public Media Services Act,³ They are special media laws, while the Public Information and Media Act is a general media law.

The Public Information and Media Act (the PIM Act) is a systemic (basic) law in the field of public information which regulates: (1) the positive law concept of the media; (2) the basic legal principles of public information; and (3) the general legal regime (basic legal institutes) of public information as an area of the legal order. Special media laws must comply with the basic media law in terms of the fundamental legal principles and basic public information institutes, which is in compliance with the constitutional principle of the unitary legal order.⁴ Legal principles, as teleological legal positions, express the basic legal ideas and guide legal awareness in the field of public

¹ The Public Information and Media Act, *Official Gazette of the RS*, no. 92/2023 and 51/2025.

² The Electronic Media Act, *Official Gazette of RS*, no. 92/2023 and 51/2025.

³ The Public Media Services Act, *Official Gazette of RS*, no. 83/2014, 103/2015, 108/2016, 161/2020, 129/2021, 142/2022, 92/2023 and 51/2025.

⁴ From the positive law perspective, the doctrine on differentiation between systemic (generic, basic) and subject specific laws derives from the Constitutional Court of the Republic of Serbia (hereinafter: the Constitutional Court) which specified its legal position on the unitary legal order as a constitutional principle in its Decision IU-z-231/2009 dated 22 July 2010 (*Official Gazette of RS*, no. 89/10) as follows: "Starting from the provisions of Article 4 (para. 1) of the Constitution which defines the principle of unitary legal order as one of the basic principles that the constitutional law system of the Republic of Serbia rests upon, the Constitutional Court points out that, even though the existing legal system does not differentiate between the so-called organic, general or basic laws that have stronger legal power than other "ordinary" subject-specific laws, which ultimately implies that the Constitutional Court is not authorized (under the provision of Article 167 of the Constitution) to assess the mutual compatibility of laws, the constitutional principle of the unitary legal order dictates that the basic principles and legal institutes envisaged in legislative acts which systemically regulate an area of social relations should be observed in subject-specific legislative acts as well, except if the systemic law explicitly prescribes the possibility of regulating such issues in a different manner." M. Prica, *Jedinstvo pravnog poretka kao ustavno načelo i zakonsko uređivanje oblasti pravnog poretka – Ujedno izlaganje o unutrašnjem pravnom sistemu* (The Unity of Legal Order as a Constitutional Principle and Statutory Regulation of the Legal Order), *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, br. 78. str. 103-126.

information, defining the legal ground of legal norms as regulatory legal positions and the legal grounds for the activities of the media as subjects of the legal order. The legal norms contained in media laws regulate the course, scope and reach of the legal regulation and activities of specific types of media, as well as the authorizations and legal obligations of the media as subjects of the legal order.⁵

The PIM Act is the basic media law which guarantees the freedom of information and the existence of the public sphere as preconditions for a democratic society in the order of a legal state (*Rechtsstaat*, state of law). It protects media pluralism, the public nature of information on the media, the freedom of public criticism of public servants and political appointees, and prescribes the journalists' duty of care for the purpose of establishing unconditional validity of objective, impartial and truthful public information. Moreover, in terms of public information activities, this basic media law takes into account the interests and needs of specific vulnerable subjects in the territorial community, such as minors, people with disabilities and national minorities. The basic principles of public information should be supplemented by special legal guarantees within the scope of public information system, which are envisaged in the PIM Act, such as: the presumption of innocence, ban on hate speech, ban on public display of pornography, respect for personal dignity, privacy and private domain in general. Furthermore, the PIM Act defines the primary objectives in the field of public information which, along with the aforesaid principles of public information, represent the basic content of public interest, the starting point and foundation for building the edifice of public information.

As a systemic law, the Public Information and Media Act defines the concept of the media by enumerating the features that are included in or excluded from the positive law concept of the media. In the positive law sense, one of the essential features of the media is a set of media content conceptualized by the editorial staff, as a result of which the internal organizational structure of the media implies relations between media publishers/broadcasters, editors-in-chief, and journalists. Nevertheless, one should bear in mind that internal organizational structure is not identical for all media. Unlike the printed media and a vast majority of electronic media (where the internal organizational structure implies relations between media publishers, editors-in-chief and journalists), the republic and provincial media services (as electronic media) have their own managing bodies (the board of directors, the general manager, and the program council),

⁵ M. Prica, Pravni principi u poretku pravne države: kanoni pravnog poretka i unutrašnjeg pravnog sistema (Legal Principles in the Order of a Legal State: Canons of the legal order and the internal legal system), *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, br. 80. str. 135-180.

which entails their special status. Additionally, the legal regime of supervision is not identical for all media. For instance, the Regulatory Authority for Electronic Media (RAEM) supervises the work of electronic media. However, in case of public media services, the RAEM supervision activities have been reduced to a minimum, and they have been completely excluded in case of printed media. From the perspective of the positive law, it means that the media are differentiated on the basis of the legal regime of their organizational structure, activities and supervision, which ultimately define the type of media. Thus, the Public Information and Media Act is not only the basic but also the only legislative act applicable to printed media, which regulates all aspects of their operation. On the other hand, the legal regime pertaining to electronic media has been regulated by the Electronic Media Act, while the legal regime governing public media services (as electronic media) has been regulated by the Public Media Services Act. It has generated the need to establish several legal regimes governing the media and insist on the mutual legal correlation between the enacted media laws (the systemic and special legislative acts). In that context, it would be of crucial importance to determine the criteria for establishing the media legislation system by defining the relations between the systemic (basic) media law and special media laws.

In addition to defining the concept of the media and legal principles, the Public Information and Media Act regulates the general legal regime which applies to all media, including as follows: (1) the relationship between publishers, editors-in-chief, and journalists; (2) media register; (3) basic information about the media (imprint, short imprint, etc.); (4) distribution and storage of media content; (5) information retraction and information correction; (6) liability for damage, and (7) co-financing the projects in the field of public information.

All provisions of the Public Information and Media Act are directly applied to all media, while special laws may prescribe specific legal regimes for a particular type of media, provided that the specific legal regimes are in compliance with the provisions of the PIM Act. In the Republic of Serbia, the two special media legal regimes have been established for electronic media and public media services as a type of electronic media. The purpose of these special media legal regimes is to strengthen and expand the implementation of the general legal regime of public information. Consequently, it would be ideal to establish circular connection between the special legal regimes and the general legal regime by ensuring full compliance of all media laws in the media legislation system.

The Electronic Media Act regulates the establishment of electronic media, their status, scope of activities and supervision. The primary feature

of the legal regime governing electronic media are extensive authorizations of the Regulatory Authority for Electronic Media (RAEM), which performs regulatory, supervisory and quasi-judicial tasks. The special legal regime envisaged in the Electronic Media Act should fully comply, in all aspects, with the general legal regime envisaged in the Public Information and Media Act. Depending on the scope of broadcasted media content, the electronic media can be classified into: a) media with national (state-wide) coverage, and b) regional (local, non-central) media. Television stations that broadcast TV programs on the entire territory of the country have a special legal status.

In a legal state, the greatest impact is attributed to electronic media, especially television stations with state-wide (national) coverage and the so-called public media services, as media which should accomplish special goals in the field of public information. In the Serbian legal system, the status and activities of public media services are regulated by the Public Media Services Act, which has the status of a special legislative act in relation to the Public Information and Media Act as the general legislative act. Moreover, considering that public media services are a type of electronic media, the Electronic Media Act is regarded as a hierarchically higher (general) legislative act in relation to the Public Media Services Act.

Television stations with state-wide (national) coverage primarily aim to accomplish general interests; they are bounded by the special content of the public interest and, thus, they have a significantly wider scope of duties than other televisions. Unfortunately, the current circumstances in the field of public information in the Republic of Serbia prove otherwise.

2. Regulating the relationship between the general (systemic) media act and special (subject-specific) media acts

The relationship between the general (systemic) media act and special (subject-specific) media acts may be based on the regime of legal subordination and the regime of legal referral. It further leads to the distinction between subsidiary and analogous application of the general law, which is the author's original standpoint. Analogous application entails the application of the general law in accordance with the nature of the relationship between the legal procedure rules and the subject matter of legal regulation, whereas subsidiary application entails the application of the general law as a whole in all matters which are not regulated by a subject-specific law.⁶

The legal regime governing electronic media is different from the legal regime governing printed media. It primarily refers to the fact that the status and activities of electronic media are regulated and supervised by the Regu-

⁶ M. Prica, *Pravna država i mediji- kanoni medijskog prava* (Legal State and the Media: Media Law Canons), Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Niš, 2021, 97-116.

latory Authority for Electronic Media (REAM), as an independent subject in institutional order of the Republic of Serbia. This body is also authorized to make decisions on issuing licenses and permissions for establishing electronic media, except for the electronic media which may be established without obtaining a license or permission. Here, we may observe the difference between the legal regime governing the registration of printed media and the legal regime governing the establishment of electronic media, which confirms the distinctiveness of the legal regime pertaining to electronic media.

The Regulatory Authority for Electronic Media (RAEM) is an independent organization. As such, it is not supervised by the Government or any state administration authority but the activities of such independent bodies may be controlled by the National Assembly and the courts. On the other hand, autonomous institutions and bodies are subject to the Government supervision. This shows the difference between independence and autonomy as two distinctive features of the legal status of the institutions and bodies in the legal order. Having in mind that these concepts are mutually exclusive and that a body cannot be both independent and autonomous at the same time, it is rather baffling that the Electronic Media Act defines the Regulatory Authority for Electronic Media as “an independent and autonomous organization”. Therefore, the legal definition is contradictory (like oxymorons “cold fire” or “wooden iron”). This RAEM authorities are so extensive that we can freely say that that the Regulatory Authority for Electronic Media performs regulatory, supervisory and quasi-judicial tasks, which is a legal curiosity. This Regulatory Authority (RAEM) performs continuous supervision over the electronic media by controlling the operations of electronic media content providers in terms of consistent application and development of the principles governing the relations in the field of electronic media, as well as in terms of meeting the requirements for providing media content, fulfilling the obligations of media content providers envisaged in the Electronic Media Act and by-laws, and taking the prescribed measures without delay. In particular, the Regulatory Authority (RAEM) is obliged to ensure that media content providers comply with the obligations referring to program contents envisaged in the Electronic Media Act and conditions under which the license for their operation has been issued, especially in terms of type and nature of the program. Moreover, the Regulatory Authority for Electronic Media has the authority to initiate action and exercise meritory control.

Media law is defined as a system which comprises teleological, systemic and regulatory legal positions. Public information is based on the public interest as a regulatory, ethical and democratic determinant; hence, it means that media activities are based on written law as a regulatory deter-

minant, the public as a democratic determinant, and virtues as an ethical determinant of public interest.⁷

The presence of various legal regimes governing specific media is the result of the fact that there are different goals which have to be achieved within the public information system as an area of the legal order. Consequently, legal regimes which have been regulated by special media laws reflect the specificity of the content of public interest in specific types of the media. The basic content of the public interest within public information has been determined in the systemic (basic) media law, on the basis of which the legislator may develop special legal regimes of public information regulating the activities of specific media. In this context, one of the most prominent examples refers to public broadcasting services and televisions with national (state-wide) coverage as electronic media with particular duties within the public information system. The core public interest in the area of public information is stipulated in Articles 15, 16 and 17 of the Public Information and Media Act, which was the starting point for determining the content of public interest which would be applied to televisions with national coverage and public broadcasting services in line with the special legislation.

Televisions with state-wide (national) coverage are subject to the legal regime regulated by the Electronic Media Act on and the Rulebook on Requirements and Criteria for issuing a license for providing media services (2024).⁸ In terms of program requirements, the Rulebook establishes the minimum requirements that should be met by a television aspiring to obtain the status of the media with national coverage. Televisions with national coverage are bounded by the special content of the public interest; thus, they have broader obligations than other televisions, except for public media services with the highest obligations in the field of public information. By performing their primary activities, televisions with national coverage should ensure the attainment of special interests in the area of public information

⁷ Today, the primary issue is not how to safeguard the freedom of the media from state interference but how to ensure that the media serve to uphold and develop the state governed by the rule of law. "Nowadays, the traditional meaning of freedom of the press, which is limited to protecting the press from the state abuse of power, is no longer sufficient. According to the traditional conception, as noted by Maurice Duverger, freedom of the press resembles freedom in the jungle: all animals are protected from being hunted (by the state) but who will protect small and medium-size animals from tigers or elephants (financially powerful individuals)? The press is not free if it is protected only from the state but not from the impact of financial tycoons." R. Marković, *Ustavno pravo i političke institucije* (Constitutional Law and Political Institutions), 25. ponovljeno izdanje, Službeni glasnik, Beograd, 2020, 480.

⁸ Rulebook on Requirements and Criteria for issuing a license for providing media services, *Official Gazette of the RS*, no. 43/2024.

and provide general and comprehensive media services including informative, educational, cultural and entertainment contents for all audiences.

In view of the foregoing, the essence of subject-specific legal regimes is to strengthen and enhance the implementation of general legal regime of public information, whereby it would be ideal to establish circular connection between the special legal regimes and the general legal regime by ensuring full mutual compliance of all media laws in the media legislation system.

The Public Information and Media Act (PIM Act) does not regulate the relationship between the provisions of the PIM Act and the provisions of other media laws, which is a major drawback in terms of the media legislation system. As the basic legislative acts, the PIM Act should contain the legal grounds for adopting special media laws, but its provisions should also clearly define the limits and range of legal regimes which would be established by a special law. Furthermore, in the part regulating the general media regime and legal institutes envisaged in this Act, the PIM Act should regulate the possibility of divergence from its own provisions (i.e. explicit referral to provisions of other media laws). The essence of the systemic law is to shape the possibility of developing the legal regimes within the legal order, not only to use it as a general legislative act which is applied to issues that have not been regulated in the special law.

The Electronic Media Act does not appropriately regulate the relation between its own provisions and the provisions of the basic media law (PIM Act), nor does it regulate the relations between its own provisions and the provisions of the Public Media Services Act. In turn, the Public Media Services Act refers to the concurrent application of the PIM Act and the Electronic Media Act (!) when it comes to matters which have not been regulated this Act, but it provides no further clarification or explanation. The concurrent application of the two media laws is neither correct nor possible. In terms of public media services, it would be legally appropriate to envisage the subsidiary application of the basic media law (PIM Act) and the analogous application of the Electronic Media Act. In view of the aforesaid and considering that the PIM Act does not regulate the relations between its own provisions and provisions of other media laws, it cannot be said that the legal order of the Republic of Serbia has a comprehensive media legislation system. This conclusion may be supported by the fact that media laws do not clearly define the relations between various subjects in the area of public information, which particularly refers to the relations between the National Assembly, the Ministry in charge of public information, the Regulatory Authority for Electronic Media, and public media services.

However, electronic media are subject to substantial supervision and control by the Regulatory Authority for Electronic Media (hereinafter: the

RAEM). Bearing in mind that the RAEM has the status of an independent subject (entity), the institutions that can supervise its work are the National Assembly and competent courts (in terms of legal acts and actions). Moreover, unlike other electronic media, public media services are not subject to extensive RAEM control.⁹ The Regulatory Authority (RAEM) does not have the authority to participate in the decision-making process for obtaining the status of a public media service. It is due to the fact that public media services are independent subjects (legal entities) which are subject to control of the National Assembly, just like the Regulatory Authority for Electronic Media. This means that both public media services and the REAM have the status of independent public authority holders. Ultimately, it means that independent entities are not controlled by other public governance bodies but are subject to control by the National Assembly and competent courts. However, the control (supervision) authorities of the National Assembly have not been explicitly stipulated, which makes this form of control practically nonexistent, just like a footprint in the sand which may be washed away by a random wave, whereby the arbitrary actions of the Regulatory Authority do not make allowances for laying down the foundations of building the edifice of enlightened public information in the Republic of Serbia. Furthermore, it should be emphasized that the relations between the Ministry in charge of public information affairs, the Regulatory Authority (REAM) and public media service broadcasters have not been comprehensively regulated either, which may be observed in the supervision of the implementation of media laws. Namely, the Ministry in charge of public information affairs supervises the implementation of the provisions of the Public Information and Media Act and the Public Media Services Act, but it does not supervise the implementation of the Electronic Media Act.

The only appropriate solution would be to regulate the control authorities and mutual relations between the National Assembly, the Regulatory Authority (REAM), public media service broadcasters, and the competent Ministry by amending the provisions of the Public Information and Media Act, and to envisage that the (generic) provisions of the basic PIM Act shall be further specified in the special media laws.

⁹ Regardless of the fact that it is quite natural that public media services are not controlled by the Regulatory Authority for Electronic Media (REAM), the REAM authorities over public media services are exercised in the area of constituting the managing boards of public media services, which results in instituting an inseparable link between public media services and the REAM. Accordingly, Electronic Media Act envisages restricted control authorities of the REAM in terms of public media services. These authorities are considered to be unreasonable and inapplicable, considering the fact it is a relationship between two independent subjects.

3. Conclusion

The presence of various legal regimes governing specific media stems from the different goals which are to be accomplished within the public information system as an area of the legal order. Consequently, legal regimes defined by special media laws reflect the specific content of public interest pertaining to specific types of media. The basic content of public interest within the framework of public information has been regulated by the Public Information and Media Act, as the basic media law in this area. Based on the essential content of the public interest envisaged in this Act, the legislator may enact subject-specific legal regimes of public information pertaining to the activities of specific types of media.

The media are territorial community subjects (legal entities) which are obliged to inform the public and communicate their program contents in an objective, impartial and truthful manner. Considering that public information is regarded as a common good, all media (including the commercial ones) are primarily aimed at accomplishing the common and public interests; the only difference may be the content of public interest differs in some media. In the legal order of a state of law (*Rechtsstaat*), the greatest impact is attributed to electronic media, especially televisions with state-wide (national) coverage and the so-called public media services as media which have to accomplish special goals in the field of public information. Televisions with national coverage and public media services which are primarily aimed at accomplishing general interests are bounded by the special content of the public interest and, thus, have more substantial duties than other televisions. Unfortunately, the current circumstances in the field of public information in the Republic of Serbia provide quite a different picture.

The Electronic Media Act does not appropriately regulate the relations between its own provisions and provisions of the Public Information and Media Act as the basis legislative act in this area. Moreover, it does not regulate the relations between its own provisions and provisions of the Public Media Services Act. In turn, the Public Media Services Act refers to concurrent application of the fundamental media law and the Electronic Media Act (!) in cases where the matter have not been regulated in its own provisions. After all, considering the fact that the Public Information and Media Act does not regulate the relations between its own provisions and provisions of other media laws, it may not be concluded that the legal order of the Republic of Serbia has a comprehensive media legislation system. This conclusion may be supported by the fact that media laws do not clearly define the relations between various subjects in the field of public information, particularly the relations between the National Assembly, Ministry in charge of public information, the Regulatory Authority for Electronic Media and public media services.

The relationship between a general (basic) law and a subject-specific law may be regulated through the regime of legal subordination and the regime of legal referral, which is the cornerstone for the differentiation between the subsidiary and the analogous application of the general law. Considering that this issue has not been previously elaborated in great detail in legal literature, there is no common perception in Serbian legislation and among practitioners concerning the distinction between the subsidiary and the analogous application of the general law.

From the author's standpoint, the analogous application is not the same as the subsidiary application of the general law. The subsidiary application implies the application of the general law as a whole for all issues which have not been regulated by a subject-specific law. Analogous application implies the application of the general law in concordance with the nature of the relations between the legal regime and the subject matter (substance) of legal regulation.¹⁰ Having this in mind, the basic media law should epitomize the difference between the subsidiary and the analogous application of its provisions in relation to subject-specific media laws.

References

Lukić, T. (1995). *Teorija države i prava, II. Teorija prava* (Theory of State and Law II. Theory of Law), Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

Marković, R. (2020). *Ustavno pravo i političke institucije* (Constitutional Law and Political Institutions), 25. ponovljeno izdanje, Službeni glasnik, Beograd.

Petrović, M. (1981). *Pravna vezanost i ocena celishodnosti državnih vlasti i organa* (The Binding Effect of Law and Assessment of Expediency of State Authorities and Bodies), Savremena administracija, Beograd.

Prica, M. (2017). *Eksproprijacija kao pravni institut* (Expropriation as a Legal Institute), doktorska disertacija, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu.

Prica, M. (2018). Jedinstvo pravnog poretka kao ustavno načelo i zakonsko uređivanje oblasti pravnog poretka – Ujedno izlaganje o unutrašnjem pravnom sistemu (The Unity of Legal Order as a Constitutional Principle and Statutory Regulation of the Legal Order), *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, br. 78. str. 103-126.

Prica, M. (2018). Pravni principi u poretku pravne države: kanoni pravnog poretka i unutrašnjeg pravnog sistema (Legal Principles in the

¹⁰ M. Prica, Subsidiјarna i shodna primena Zakona o opštem upravnom postupku (Subsidiary and Analogous Application of the General Administrative Procedure Act), *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, br. 91/2021, str. 97-116.

Order of a Legal State: Canons of the legal order and the internal legal system), *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, br. 80. str. 135-180.

Prica, M. (2019). Upravna stvar i upravno-sudska stvar (The Administrative Matter and the Administrative-Court Matter: Contribution to the reform of the Serbian legislation and judiciary), *Zbornik radova Pravo u funkciji razvoja država*, Kosovska Mitrovica, str.597-639.

Prica, M. (2021). *Pravna država i mediji- kanoni medijskog prava* (Legal State and the Media: Media Law Canons), Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Niš.

Prica, M. (2021). Subsidiarna i shodna primena Zakona o opštem upravnom postupku (Subsidiary and Analogous Application of the General Administrative Procedure Act), *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, br. 91/2021, str. 97-116.

Živanović, T. (1997). *Sistem sintetičke pravne filozofije, sintetička filozofija prava, I* (A System of Synthetic Legal Philosophy, Synthetic Philosophy of Law), Službeni list; Beograd.

Legislative acts and case law

Zakon o javnom informisanju i medijima (The Public Information and Media Act), *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 92/2023.

Zakon o elektronskim medijima (Electronic Media Act), *Službeni glasnik RS*, br. 92/2023.

Zakon o javnim medijskim servisima (Public Media Services Act), *Službeni glasnik RS*, br. 83/2014, 103/2015 i 108/2016.

Pravilnik o uslovima i kriterijumima za izdavanja dozvole za pružanje medijske usluge (Rulebook on Requirements and Criteria for Issuing a License for Providing Media Services), *Službeni glasnik RS*, broj 43/2024.

Odluka Ustavnog Suda Republike Srbije (Decision of the Constitutional Court of RS) IUz-231/2009 od 22. jula 2010. godine *Službeni glasnik RS*, broj 89/10.

Др Милош Прица,
Ванредни професор,
Правни факултет, Универзитет у Нишу,
Република Србија

УРЕЂИВАЊЕ ОДНОСА ИЗМЕЂУ ОПШТЕГ МЕДИЈСКОГ ЗАКОНА И ПОСЕБНИХ МЕДИЈСКИХ ЗАКОНА

Сажетак

У чланку се разматра однос између основног (системског) медијског закона и других медијских закона у правном поретку Републике Србије. Саобразно уставном принципу јединства (јединственог) правног поретка, посебни (обични) медијски закони морају бити сагласни правним принципима и правним институтима основног (системског) медијског закона. С друге стране, посебни медијски закони подлежу примени основног медијског закона као општег закона — у питањима која нису регулисана посебним законима, следствено чему је важно утврдити домаћај примене општег медијског закона наспрам посебних медијских закона. У правној литератури није изложена разлика између различитих облика примене основног медијског закона, тако да у законодавству и свести наших правника не пребива став о критеријумима који би важили у погледу уређивања односа између медијских закона. Имајући ово у виду, у раду смо изложили смисао непосредне, супсидијарне и сходне примене основног медијског закона, при чему смо предочили и места са којих се увиђа значај међусобне усаглашености медијских закона у оквиру система медијског законодавства.

Кључне речи: основни (систематски) медијски закон, обични медијски закони, општи закон, посебан закон, непосредна, супсидијарна и сходна примена општег медијског закона.

Др Милица Вучковић,*
Ванредни професор,
Правни факултет, Универзитет у Нишу,
Република Србија

UDK: 340.142:341.645.5(4)
UDK: 342.7:347.951(4)
UDK: 347:347.951(4)
DOI: 10.5281/zenodo.17799946

ПОЈАМ ПРИВАТНОСТИ У ПРАКСИ ЕВРОПСКОГ СУДА ЗА ЉУДСКА ПРАВА**

Апстракт: Појам приватности представља проблем и у теорији и у пракси, а и у законодавствима, те стога не можемо наћи ниједну широко прихваћену дефиницију приватности и приватног живота. Било је разних покушаја у правној теорији да се приватност дефинише на један свеобухватан али довољно сажет начин. Показало се да су ти подухвати остали недовршени због бројности и разноликости аспеката приватног живота које је донела пракса, при чему је једна од најбољих илустрација ове појаве пракса Европског суда за људска права у Стразбуру. Практика Европског суда за људска права даје обиље емпиријског материјала, који представља солидну али веома широку основу трагања за јединственим правним појмом приватности.

Кључне речи: право приватности, Европски суд за људска права.

1. Увод

Настојања да се дефинише појам приватности нису довела до коначних задовољавајућих резултата. Остало је довољно потврђено да се приватни живот не може свести на неки најинтимнији унутрашњи, лични и породични круг, као и да дефинисање приватности у поређењу, односно супротстављању приватног и јавног живота није

* milica@prafak.ni.ac.rs, ORCID ID 0000-0002-3818-9588.

** Рад је настао као резултат финансирања од стране Министарства науке, технолошког развоја и иновација, по Уговору евиденциони број 451-03-137/2025-03/200120 од 04.02.2025. године.

довољно, а може бити и штетно¹. „Таква једна концепција заснована на разликовању између јавних и приватних места значила би да се свађа-супружника на улици или чињеница да је особа А виђена пред вратима ординације лекара одређене специјалности могу пријавити јавности. Тиме се показује да је покушај дефинисања јавног живота као живота на јавном месту неодржив.“²

2. Појам приватности и права на приватност

У свом познатом роману „Слепи цин“ Ник Херквеј одређује приватност на лаицима својствен начин, полазећи од оног што свако од нас интуитивно сагледава као своју заштићену сферу, и поред живота, здравља и својине, један од темељних ослонаца аутономије своје личности. „Приватност је заштита од неразумне употребе државне и корпоративне моћи. Међутим, у извесном смислу то је секундарна ствар. У први мах, приватност је исказ у речима једноставног разумевања, које произилази пре из инстинктивног него из когнитивног света, да су неке ствари резервисане само за оне који их доживљавају, и да нису по природи ствари отворене за радозналост и испитивање трећих лица: љубав и удварање, са својом емоционалном огољеношћу, једноставни тренуци породичног живота, ујасавајућа грубост туге. Веома је важно да држава и други системи буду искључени из тог света. То је снажна баријера између формалног света и срца, јер у коренима приватности стоји једноставно схватање: не припада све сваком.“

У грађанскоправној теорији се под притиском кретања у међународном праву људских права говори о праву на приватност у ужем смислу и праву на приватност у ширем смислу. У ужем смислу, то је право личности да свој приватни, породични и кућни живот води независно од других, без уплитања јавне власти, осим у остваривању легитимних циљева у општем интересу у једном демократском друштву, и без уплитања других особа. У ширем смислу, оно обухвата много шири дијапазон интереса личности, у светлу одређивања садржине права на приватност у одредбама Декларације Савета Европе о средствима јавног информисања и људским правима: „Право на поштовање приватности састоји се првенствено у могућности да се живи према властитом нахођењу уз минимална уплитања. Односи се на приватни, породични и кућни живот, физички и морални интегритет, част и

¹ M. Theves, La presse et la vie privée en droit Luxembourgeois. Revue Générale des Assurances et des Responsabilités. 43 (3), 1991, стр. 5-6.

² M.Theves, op.cit, стр. 8.

углед, на заштиту од представљања у погрешном светлу, необјављивање непотребних и непријатних информација о некој особи, неовлашћено објављивање приватних фотографија, на заштиту од шпијунаже и неоправданих и неприхватљивих индискреција, на заштиту од злонамерног коришћења приватних разговора, на заштиту од ширења информација саопштених или примљених од појединаца у поверењу.”³

3. Заштита права на приватност у савременим правним системима

Неопходна увертира сложеног и шареноликог опуса праксе заштите права на приватност Европског суда за људска права јесте поглед на уређење ове заштите у појединим државама потписницама Европске Конвенције за заштиту људских права и основних слобода.

Према разликама у погледу методе, обима и садржине заштите приватности у савременом праву, односно уопште права личности, па тиме и конкретније права личности на поштовање њене приватне сфере, правне системе делимо у четири групе: прва група је предвођена француским правом, другу групу предводи намачко правом, трећа група је група *common law* правних система и четврта група су нордијске земље.

У француском праву се почев од 1804. године пружа општа заштита личности кроз накнаду материјалне и нематеријалне штете на бази општег деликтног права, садржаног пре свега у одредбама чл. 1382 и 1383 Француског грађанског законика. Седамдесетих година двадесетог века је заштита личности ојачана посебним правилом о поштовању приватног живота – по чл. 9 ст. 1 Француског грађанског законика. „свако има право на поштовање свог приватног живота“. На бази тог ојачања заштита приватности се обогатила у два правца: на једној страни преовладао је режим објективне одговорности за штету због повреде права приватности, а на другој страни предвиђена је и могућност превентивне заштите личности. Истовремено је приспело појачање из света уставноправне заштите људских права кроз процес „конституционализације“ приватног права, односно „хоризонтализације“ људских права. Грађански судови у Француској непосредно примењују одредбе из уставног корпуса или „блока“ (*bloc de constitutionalité*), сачињеног из Устава Пете републике, Декларације људских права из 1789. године и Преамбуле Устава из 1946. године⁴. Такође је

³ N. Gavella, *Osobna prava*, I dio. Zagreb, 2000, стр.211-212.

⁴ G. Brüggermeier, *Protection of personality rights in the law of delict/torts in Europe: mapping out paradigms*, Cambridge, 2010, стр. 14-16.

постојао велики утицај права интелектуалне својине, односно развој посебне заштите права личности је био подстакнут развојем права интелектуалне својине⁵.

Немачко право је најпре ишло линијом препуштања заштите личности кривичном праву, а затим је Немачки грађански законик личност уважаио, најпре кроз врло рестриктивна правила о накнади материјалне штете, само у случајевима тешких повреда права личности⁶. Идеје либерализма 19. века, које су прожимале све сфере друштвеног живота утицале су на то да и теорија и законодавство као примарне виде економске интересе, док су интереси везани за строго личну сферу остали у другом плану, те им стога ни грађанско законодавство није пружало заштиту⁷. Бонски Устав из 1949. године је препознао и гарантовао основна људска права. Под утицајем уставних норми о људским правима, судска пракса препознала је права личности у сфери приватноправних односа, што је довело до настанка доктрине о хоризонталном дејству људских права (*Drittwirkung, third party effect, horizontal effect*). У даљем току развоја грађанскоправне заштите личних права и Немачки грађански законик је године 1957. у пар. 823, ст.1 препознао и признао опште право личности, а само годину дана после ове допуне грађанског законика је и у пракси учвршћена његова позиција кроз досуђивање новчане накнаде због претрпљених душевних болова (*Schmerzensgeld*) због нарочито тешке повреде личности⁸. У развоју ове богате области заштите дошло је до разгранавља у неколико засебних сфера заштићених атрибута личности – право приватности, право на сопствени идентитет у јавном животу, право заштите података о личности (информационо самоодређење) и заштита достојанства, части и репутације⁹.

Развој заштите права личности у Енглеској почео је на бази посебног деликта, заједничком грађанском и кривичном праву – клевете (*defamation*), која има два вида – клевету у писаној форми (*libel*) и усмену клевету (*slender*), и наставио се, конкретно на пољу заштите приватне сфере, на бази института „кршење поверења“ (*breach of confidence*). Овај институт чак и данас, након доношења акта о људским правима (*Human Rights Act*) 2000. године, представља доминатну основу за заштиту приватности. Кршење поверења дефинисано је као

⁵ G. Brüggermeier, op.cit, стр. 16-17.

⁶ G. Brüggermeier, op.cit, стр. 8.

⁷ G. Brüggermeier, op.cit, стр. 19-20.

⁸ G. Brüggermeier, op.cit, стр. 22-23.

⁹ G. Brüggermeier, op.cit, стр. 25.

злоупотреба приватне информације дате у поверењу, у писменом или усменом облику“ и примењује се када се кумулативно испуне следећи услови: 1) информација мора имати квалитет поверљивости, 2) та информација мора бити подељена у околностима које подразумевају поверљивост (поверење) и 3) мора постојати неовлашћена употреба те информације на штету лица на које се она односи и које ју је поверило трећем лицу (одговорном за *breach of confidence*) (Wacks, 2007, 154-158, *Coco v. AN Clark (Engineers) Ltd* (1969)).

У скандинавским правним системима грађанскоправна заштита права личности зависи од кривичног права, у том смислу да је предуслов за примену имовинске санкције због одређене повреде личних права, да та повреда чини биће одређеног кривичног дела (принцип акцесорности) (Brüggermeier, 2010, 28-29).

4. Појам приватности у пракси Европског суда за људска права у Стразбуру

У пракси Европског суда за људска права су бројни аспекти приватности, односно сфера живота појединца којима је Суд пружао заштиту на основу чл. 8 Конвенције, разврстани у неколико група, и то професионалне и пословне делатности, телесни, психички и морални интегритет, приватност у ужем смислу, која обухвата право на сопствену слику и фотографије, објављивање фотографија, слика и чланака, заштиту угледа појединца, заштиту података о личности, право на приступ личним информацијама, полицијски надзор, полицијска овлашћења заустављања и претраживања, кућне посете, претраге и одузимања, однос између адвоката и клијента, приватност током боравка у притвору и затвору, и на крају група случајева обухваћених појмом идентитета и аутономије појединца, која обухвата право на лични развој и аутономију, право на откривање властитог порекла, правни однос између родитеља и деце, верска и филозофска уверења, жељени изглед, право на име и личне документе, родни идентитет, право на етнички идентитет, недостатак држављанства, грађанство и боравиште, одлуке о депортацији и протеривању, и брачни и родитељски статус (Vijeće Europe, 2020, 35-59).

4.1. Професионална и предузетничка каријера

Суд је у више случајева констатовао да приватност у контексту заштите права на поштовање приватног и породичног живота може обухватити и **поједине аспекте професионалне и предузетничке каријере**.

Case of Fernandez Martinez v. Spain (App. no. 56030/07):

Подносилац представке, који је радио као свештеник, био је члан Покрета за опциони целибат (Movement for Optional Celibacy / МОСЕОР). Био је свештеник од 1961. до 1984. године, када је административним властима Ватикана поднео захтев за разрешење од обавезе целибата. Како није примио одговор, у ишчекивању истог се оженио, и потом запослио као вероучитељ у државној средњој школи, са једногодишњим уговором о раду који се продужава аутоматски, осим уколико црквене власти изнесу другачије мишљење о томе, или уколико органи државне управе, због озбиљних академских и дисциплинских прекршаја, захтевају да се уговорни однос не продужи, након саслушања запосленог и пред црквеним властима.

Апликант је у новембру 1996. године учествовао у мирном протестном окупљању испред једног шпанског манастира. Радило се о скупу више свештеничких породица, које су тим окупљањем желели скренути пажњу јавности и црквених власти на потребу демократизације црквених правила и на друштвени значај те демократизације. Њихова залагања, поред опционог целибата, односила су се и на одговорно родитељство, за које се и црквене власти морају бринути, што би исказали променом ставова о абортусу, контрацепцији, разводу и сексуалним односима. Скуп је био медијски пропраћен и изазвао је велико интересовање јавности, укључујући и реакције противника. Убрзо након овог догађаја, августа 1997. године, црквене власти су усвојиле захтев за ослобођење од обавезе целибата, који је апликант поднео још 1984. године. Одлука о ослобођењу од обавезе целибата садржавала је и одредбу о гашењу клерикалног статуса апликанта. Последица је била да му није био продужен уговор у школи, будући да су световне власти везане обавезом поштовања одлука црквених власти, када је реч о продужењу уговора вероучитељима. Подносилац је морао напустити посао у школи. Запослио се у музеју, године 1999., где је радио до пензионисања, 2003. године.

Суд је изразио став да ограничења и санкције наметнути појединцу у његовом професионалном животу могу ући у заштитно поље члана 8 Конвенције у ситуацијама када се њихове последице одражавају на начин на који та особа формира свој друштвени идентитет кроз развијање односа са другима. „Професионални живот је често тесно повезан са приватним животом, нарочито ако се поједине чињенице из приватног живота сматрају релевантним у оквиру квалifikаторних критеријума за одређену професију. Професионални живот тако постаје део зоне интеракције између личности и друштва, чиме, чак и у јавном контексту, може ући у област појма приватног живота.“ (§110).

Case of Barbulescu v. Romania (App. No 61496/08):

Подносилац представке добио је отказ уговора о раду, са образложењем да је користио компјутер фирме и интернет на послу у приватне сврхе, за комуникацију са пријатељима и вереницом, што су интерни прописи предузећа у ком је радио изричито забрањивали. Он је поднео кривичну пријаву против послодавца, тврдећи да је отказ који је добио био незаконит, и да је био жртва мобинга, кроз надзор његових кореспонденција, и разоткривање садржаја те кореспонденције колегама које су учествовале у процесу утврђивања чињеница релевантних за доношење одлуке о отказу уговора о раду. Кривични поступак је окончан на штету запосленог. Румунски кривични суд је нагласио да у спровођењу дисциплинског поступка није било незаконитости. С обзиром да је запослени тврдио да није користио пословни компјутер за приватне потребе, мониторинг његове кореспонденције био је једини начин да се провери истинитост наведених тврдњи, а право да се поступи на тај начин произилази из ширег права послодавца предвиђеног и регулисаног у радноправним прописима, да врши надзор над тим како запослени обављају своје радне задатке и испуњавају своје радне дужности. Суд је у одлуци у овој кривичној процедури констатовао да је приступ Интернету на радном месту пре свега радно средство стављено на располагање запосленима од стране послодавца за професионалну употребу и да је неспорно право послодавца да у оквиру свог права да надзире активности запослених, надгледа и евентуалну употребу Интернета за приватне потребе.

Европски суд је у овом случају констатовао да појам приватности може укључити и професионалне делатности, као и поједине активности које се одвијају у јавном контексту. „Ограничења професионалног живота појединца могу се наћи у пољу примене чл. 8 Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода у ситуацијама када имају утицаја на начин на који личност формира свој социјални идентитет кроз развијање односа са другима. Са тим у вези важно је истаћи да већина људи у оквиру својих пословних активности добија значајне, ако не и највеће прилике за развијање односа са спољним светом.“ Када је реч конкретно о кореспонденцији као компоненти заштитног објекта права на поштовање приватног и породичног живота, дома и преписке из чл. 8 Конвенције, Суд је нагласио да термин „кореспонденција“ употребљен у формулацији чл. 8 није у пратњи одговарајућег квалификатива као што је случај са термином „живот“, уз који је неизоставан придев „приватни“. Суд је нагласио да се таквих квалификатива није ни дотакао у контексту кореспонденције преко телефонских разговора, сматрајући то сувишним, и да у бројним случајевима који се

односе на кореспонденцију са адвокатом, није чак ни разматрао могућност да искључи примену чл. 8 на бази чињенице да је кореспонденција била професионалне природе, чак је у више наврата наглашавао да је телефонска комуникација такође обухваћена појмовима „приватни живот“ и „кореспонденција“ у контексту примене чл. 8 Конвенције, при чему то важи и у ситуацијама када су телефонски разговори обављани у пословним просторијама. Исти резон се односи и на приватне мејлове који су послати са радног места, као и на информације које су добијене из надзора употребе Интернета. Приликом разматрања оваквих случајева Суд мора процењивати да ли су подносиоци представки могли имати разумна очекивања у правцу поштовања и заштите њихове приватности, при чему то разумно очекивање, иако значајно, није увек и одлучујући фактор у закључку о постојању или непостојању повреде права на приватност у конкретном случају (§§ 71, 72 и 73).

4.2. Телесни, психички и морални интегритет

Када је реч о укључености појма интегритета личности (телесног, психичког и моралног), Европски суд је у више наврата указао на аспект позитивних обавеза државе у вези са чл. 8 Европске конвенције, истакавши да позитивне обавезе државе по чл. 8, могу, под одређеним околностима, укључити и обавезу успостављања и примене адекватног правног оквира који ће бити подобан да пружи заштиту личности од насиља од стране физичких лица приватног права.

Case of Osman v. The United Kingdom (app. no. 87/1997/871):

Наставник у средњој школи је током двогодишњег периода на груб и насртљив начин покушао да оствари присан однос са једним од ученика, при чему је започео низ насилничких аката који су укључивали нападе на личност и имовину у односу на породице тог ученика и његовог школског друга. Тај низ завршио се убиством оца једног од њих и покушај убиства тог дечака, и убиством другог дечака и покушајем убиства његових родитеља. Апликанти су тужили Велику Британију због неиспуњавања позитивних обавеза државе које произилазе из чл. 8, 2 и 3 Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода.

Case of Bevacqua and S. v. Bulgaria (App. No 71127/01): Апликанткиња, која је поднела представку у своје име и у име свог малолетног детета, трпела је насиље од стране свог супруга, након што је покренула поступак за развод брака. Током трајања тог поступка, супруг је у више наврата према њој испољавао насилничко понашање и отимао је дете у пар наврата. Она се обратила полицији, али су је упутили да поднесе приватну тужбу, с обзиром да се ради о лаким телесним повредама. Поступак за развод брака се окончао тако што је њој

припало старатељство над дететом, док је отац добио само право да виђа дете. Иако су констатовали да отац са својим понашањем може лоше утицати на дете, нису сматрали да је потребно предузети оштрије мере заштите и мајке и детета.

Занимљив је аспект позиционирања **репродуктивних права** у контексту укључивања телесног, психичког и моралног интегритета у подручје примене чл. 8 Конвенције. Забрана побачаја и регулатива која се односи на одлуку о томе да ли ће се постати родитељем представљају неке од важнијих тема о којима је Европски суд морао да се изјасни одлучујући о представкама у којима су се апликанти позивали на право на поштовање свог приватног и породичног живота.

Case of A, B and C v. Ireland (app. No. 25579/05): Три апликанткиње, А, Б и Ц, ирске држављанке, путовале су у Енглеску како би се тамо подвргле третману прекида трудноће. Две су хтеле да изврше абортус из здравствених разлога, а једна због финансијске оскудице и са њом повезаних потешкоћа у издржавању детета. У Ирској је абортус забрањен, чак је и кривично санкционисан. Под будним оком закона су и све организације које се залажу за право на абортус и пружају информације и помоћ за обављање абортуса у иностранству. Све три су при ујурбаном повратку у Ирску имале постабортивне компликације које нису озбиљније угрозиле њихов живот и здравље. Оне су ипак тужиле државу Ирску, тврдећи да су здравствене тегобе и стрес које су претрпеле услед одласка у другу државу и повратка у стрепњи и страху да ће бити откривене, последица лоше државне политике поводом репродуктивних права грађана, у првом реду жена. Суд је констатовао да, иако чл. 8 Конвенције не може бити тумачен као да гарантује право на абортус, забрана абортуса у Ирској, када се абортус тражи из разлога повезаних са правом на живот и заштиту телесног интегритета, може да се посматра у склопу права на поштовање приватног живота (§ 214). Суд је и раније исказивао становиште да се не може баш сваки пропис о прекиду трудноће посматрати као акт задирања у право на поштовање приватног живота мајке, али да широка концепција приватног живота у смислу чл. 8, која укључује и право на личну аутономију, и на физички и психолошки интегритет, омогућава закључак да забрана абортуса који је неопходан из здравствених разлога, прераста у интерференцију у приватни живот, са суштинским питањем у таквим случајевима, да ли је то мешање законито или није (а не да ли је уопште било задирања у приватни живот) (§216).

Case of Tysiac v. Poland (app. no 5410/03): Апликанткиња је боловала од тешког облика миопије. Поседовала је медицинску документацију, оверену од стране више лекара специјалиста, која сведочи

да би порођај могао озбиљно погоршати ту здравствену ситуацију и довести чак и до слепила. Абортус јој није био одобрен, породила се и након порођаја се миопија погоршала. У време подношења представке била је у озбиљној опасности да потпуно изгуби вид.

Суд је констатовао да је главни циљ чл. 8 Конвенције заштита појединца од арбитрерног мешања од стране јавних власти. Било какве интерференције морају бити оправдане у смислу другог става овог члана, бити у складу са законом и „неопходне у демократском друштву“, у складу са једним или више разлога или циљева наведених даље у другом ставу чл. 8 Конвенције. Такође, из чл. 8 Конвенције могу произићи и позитивне обавезе државе чије испуњавање је инхерентно ефективном поштовању приватног живота. Те позитивне обавезе могу укључивати и примену мера за обезбеђење поштовања приватног живота чак и у сфери приватних односа појединаца, укључујући и регулаторни оквир правосудних и административних механизма, као и имплементацију специјалних мера, где је то потребно (§§ 109 и 110).

Са тим у вези, Суд је даље закључио да су у појединим државама потписницама Конвенције успостављени различити процедурални и институционални механизми за примену законодавства којим се прецизирају услови вршења права на абортус, и да се у случају Пољске показало да пољско право није предвиђало ниједан ефикасан механизам за утврђивање испуњености услова за прекид трудноће, те да је услед тога апликанткиња била у ситуацији пролонгиране несигурности. У конкретном случају је Суд закључио да пољске власти нису испуниле своје позитивне обавезе у обезбеђивању ефектне заштите права на приватност и да је повређен чл. 8 Конвенције.

4.3. Право на властиту слику и фотографију; објављивање фотографија, слика и чланака

Суд је изложио схватање да је појам приватног живота веома широк концепт, који може обухватити бројне аспекте физичког, психолошког и друштвеног идентитета, и да се нарочито односи на име и слику личности, као веома важне аспекте личног идентитета. Поред тога, приватни живот није сведен на „унутрашњи“, дакле најинтимнији круг једне личности, већ се односи на право да се води „приватни друштвени живот“ – могућност успостављања и развијања односа са другима и у спољном свету, ван тог најужег личног круга, што укључује и контакте у оквиру професионалне делатности. Снимање појединаца на јавном месту, без фокусирања на личне податке тачно одређеног лица на том месту није само по себи задирање у приватност, али може у то

прерасти уколико се ради о трајнијем стању, при чему је у фокусу одређена, идентификована особа. „Слика представља један од главних атрибута личности, јер открива јединствене карактеристике тог лица, и издваја је од других особа. Право личности на заштиту своје слике једна је од суштинских компоненти личног развоја и претпоставља право контроле коришћења те слике. Док у већини случајева право контроле такве употребе укључује могућност индивидуе да одбије да дозволи објављивање своје слике, оно такође обухвата право супротстављања снимању, чувању и репродуковању његове слике од стране друге особе.

Чак и када се ради о слободи штампе у демократском друштву, мора се поштовати одређена заштићена сфера приватног живота чак и јавних личности, због тога што фотографије и снимци могу садржати веома личне, па чак и интимне информације о личности и њеној породици, а посебно када се ради о сензационалистичким медијима, који раде на задовољавању радозналости круга својих пратилаца, фотографисање и снимање може прерасти у континуирано узнемиравање и прогањање.

Чак и када објављена фотографија не приказује личност у негативном светлу, али је праћена причом која приказује личност на фотографији у негативном светлу, ради се о озбиљном задирању у приватни живот особе која не жели да јавност остварује увид у њен приватни живот.

Case of Lopez Ribalda and Others v. Spain (apps. Nos. 1874/13 and 8567/13): Подносиоци представке су били запослени у једном супермаркету у Шпанији. Власници супермаркета су у једном периоду установили знатан мањак у приходима и посумњали на крађу. Због тога су поставили камере, неколико видљивих, на истакнутим местима, и неколико скривених. Испоставило се да су апликанти заиста учествовали у крађама, те су на бази доказа прибављених снимањем помоћу наведених камера, отпуштени.

Case of Von Hannover v. Germany (no. 2) (Apps. Nos. 40660/08 and 60641/08): Апликанти, ћерка покојног принца Рајнера III од Монака и њен супруг у више наврата су, са мало успеха, покушавали да се супротставе константном праћењу њиховог приватног живота и објављивању њихових фотографија у бројним немачким штампаним медијима.

Case of Rodina v. Latvia (Apps. Nos 48534/10): У овом случају, породични лекар је једном дневном листу изложио детаље породичне

ситуације једне своје пацијенткиње, о којој ситуацији је објављен обиман чланак, праћен великом фотографијом породице подноси-тељке представке.

4.4. Заштита угледа појединца

Иако се право на част и углед изучава и регулише засебно у односу на приватност¹⁰ у пракси Европског суда се већ традиционално сматра делом заштитног објекта чл. 8 Конвенције, о чему се Суд јасно и изричито изјашњава.

Case of Axel Springer AG v. Germany (App. no 39954/08): У овом случају познати глумац који је у једној популарној телевизијској серији глумио главног детектива тужио је магазин због објављивања чланака и фотографија о томе како користи кокаин и како је ухапшен због поседовања мање количине ове дроге. Немачки суд је осудио магазин на накнаду штете, са образложењем да у конкретном случају не постоји довољан интерес јавности, који би превагнуо у корист слободе медија пред правом на приватност, обзиром да се не ради о озбиљном кривичном делу, због поседовања мање количине дроге за личну употребу, а не ради продаје.

Пошто је констатовао да углед представља саставни део приватности и приватног живота једне личности, Суд је нашао да повреда приватности мора достићи извршен степен озбиљности, као и да је приликом испитивања степена нужности задирања у нечију приватност у једном демократском друштву, непходно одржати правичну равнотежу између вредности заштићених Конвенцијом, које се у неким случајевима могу сукобити, као у овом случају, слобода изражавања гарантована чл. 10 и право приватности гарантовано чл. 8 Конвенције (§§ 83 и 84). Главни критеријум за испитивање те равнотеже је допринос конкретног медијског садржаја дебати у општем интересу. Општи интерес је каучук норма, па ће његова садржина зависити од околности конкретног случаја. У овом случају је Суд истакао да се законито и легитимно објављивање чињеница о нечијем приватном животу може односити не само на извршење кривичног дела, или на озбиљна политичка питања, већ и на разне проблеме у области спорта и извођачких уметности, али да овде на спадају, примера ради, трачеви о брачним проблемима носиоца јавне функције или о финансијским проблемима познатог глумца или певача.

¹⁰ Р. Ковачевић Куштримовић, М. Лазић, Увод у грађанско право, Ниш, 2011, стр. 189-190.

4.5. *Заштита података о личности*

Лични подаци несумњиво улазе у појам приватности. Ту спадају ДНК профил, лични подаци који откривају политичко мишљење и политичке активности, банковне информације, информације о осуђиваности, нарочито за извршење сексуалних преступа, подаци о пребивалишту, здравственом стању итд.

Неки од истакнутих случајева односе се на временско трајање чувања појединих података о личности у одређеним базама података. У случају **Gaughran v. The United Kingdom (app. no. 45245/15)**, радило се о националним прописима који омогућавају да се неограничено чувају подаци о личности прибављени у преткривичном и кривичном поступку, при чему је било важно и то да се радило о мањем прекршају. Поред тога је значајна и количина похрањених података о осуђеним и осумњиченим лицима. Разматрајући **Case of P. N. V. Germany (app. no. 74440/17)** Суд је нашао да не постоји оправдање за задирање у приватни живот када се, због извршења мањег прекршаја узимају отисци прстију и дланова, и формира опис лика, ради чувања, чак и у петогодишњем периоду од извршења прекршаја, као што је случај у немачком праву. Узимање и похрањивање у националним базама података о отисцима прстију одређене или одредиве особе може се сматрати интерференцијом у приватност. Таквим се једнако сматрају похрањивање контакт информација, цртежа и описа лика и отисака дланова (§§ 56-66).

4.6. *Право на приступ личним информацијама*

Да у појам приватности улазе подаци о биолошком пореклу, очинству и материнству, пореклу и идентитету родитеља и усвојитеља и о разним аспектима детињства и раног развоја особе, ван сваке је сумње.

Case of Mikulic v. Croatia (app. no. 53176/99): У овом случају подносилац представке је особа која је рођена у ванбрачној заједници и која је покушала да издејствује утврђивање очинства у односу на свог биолошког оца, али је одлука оутврђивању очинства, коју је он успео да оспори у поступку по правним лековима пред националним судовима, била донета само на основу изјаве њене мајке и одбијања туженог да се подвргне ДНК тестирању. Суд је најпре утврдио да право на приватност и поштовање приватног и породичног живота захтева да свако буде у могућности да зна детаље о сопственом идентитету као индивидуалног људског бића и да ово право на информисање о сопственом идентитету има значајне формативне последице на његову или њену личности.

Национална права држава потписница Конвенције предвиђају различита решења за проблеме који настају у ситуацијама када тужени у патернитетској парници одбије да се подвргне ДНК тестирању. У неким државама судови могу ту особу казнити новчано и притварањем, док у другим одбијање ДНК анализе даје основ за претпоставку очинства. У конкретном случају, суд је констатовао да хрватско право не даје одговарајућа решења за ситуацију када је немогуће добити ДНК податке, те да је неефикасност судова држала апликанткињу у стању пролонгиране несигурности у погледу њеног личног идентитета, те је закључак да хрватске власти нису успеле да у конкретном случају апликанткињи обезбеде поштовање њеног приватног живота (§ 54, 64-66).

5. Закључак

Појам приватности и приватног живота може се посматрати кроз представу концентричних кружница, полазећи од језгра у ком су садржани интимност и најужи лични круг једне особе, па даље, кроз све шире кружнице, где се приватна и јавна сфера прожимају или одбијају, већ према околностима, при чему је тамо где су оне испреплетане могуће помоћу одређених мерила утврдити која област заслужује правну заштиту по правилима о праву на поштовање приватног и породичног живота, а истовремено и утврдити и где и када има места ограничењима права приватности.

На глобалном плану говори се о различитим врстама приватности – просторној или локационој, информационој, приватности у доношењу одлука (о вршењу прекида трудноће, избору контрацептивних средстава, избору брачног партнера, избору сопственог пола и рода ком осећамо да припадамо итд.) па се намеће закључак да и у праву појам приватности почиње да се прилагођава интуитивном схватању обичног човека о томе када је и како потребно да га сви оставе на миру (и власт и суграђани). Отуда се поставља питање граница приватности. Да ли оне морају постојати и како их одредити без да се угрози лична аутономија, када је она тако широко схваћена и када нам непрекидно прети она славна мисао да неограничена слобода саму себе уништава?

Литература

Brüggermeier, G. 2010. Protection of personality rights in the law of delict/torts in Europe: mapping out paradigms. У: Brüggermeier, G., Colombi Ciacchi, A. и O'Callaghan. *Personality Rights in European Tort Law*. Cambridge: Cambridge University Press, стр. 5-37.

Wacks, R. 2007. Why there will never be an English common law privacy tort, У: Kenyon, A. T., и Richardson, M. *New Dimensions in Privacy Law*. Cambridge: Cambridge: Cambridge University Press, стр. 154-158.

Wacks, R. 2010. *Privacy – A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Gavella, N. 2000. *Osobna prava, I dio*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Ковачевић Куштримовић, Р и Лазић, М. 2011. *Увод у грађанско право*. Ниш: Пунта.

Theves, M. 1991. La presse et la vie privée en droit Luxembourgeois. *Revue Générale des Assurances et des Responsabilités*. 43 (3), pp. 539-563.

Vijeće Europe. 2020. *Vodič kroz 8. članak Europske Konvencije o ljudskim pravima*. Strazbur: Vijeće Europe.

Француски грађански законик (1804).

Декларација Савета Европе о средствима јавног информисања и људским правима (1970).

Coco v. AN Clark (Engineers) Ltd (1969).

Case of Osman v. The United Kingdom (app. no. 87/1997/871).

Case of Mikulic v. Croatia (app. no. 53176/99).

Case of Bevacqua and S. v. Bulgaria (App. No 71127/01).

Case of Tysiac v. Poland (app. no 5410/03).

Case of A, B and C v. Ireland (app. No. 25579/05).

Case of Fernandez Martinez v. Spain (App. no. 56030/07).

Case of Barbulescu v. Romania (App. No 61496/08).

Case of Von Hannover v. Germany (no. 2) (Apps. Nos. 40660/08 and 60641/08).

Case of Axel Springer AG v. Germany (App. no 39954/08).

Case of Rodina v. Latvia (Apps. Nos 48534/10).

Case of Lopez Ribalda and Others v. Spain (apps. Nos. 1874/13 and 8567/13).

Case of Gaughran v. The United Kingdom (app. no. 45245/15).

Case of P. N. V. Germany (app. no. 74440/17).

Case of Mikulic v. Croatia (app. no. 53176/99).

Milica Vučković, LL.D.,
*Associate Professor,
Faculty of Law, University of Niš,
Republic of Serbia*

NOTION OF PRIVACY IN PRACTICE OF EUROPEAN COURT FOR HUMAN RIGHTS

Summary

Notion of privacy represents a problem in theory, in practice and equally so in legislature. Hence, we can not find even one broadly accepted definition of privacy and private life. There were different strivings to define privacy in acceptable unified way. It became obvious that those strivings were partially successful, because there are various and numerous aspects of private life that came from practice, especially practice of European Court for Human Rights. Practice of European Court for Human Rights represents very broad and also very solid basis of search for unified notion of privacy.

Keywords: *right of privacy, European Court for Human Rights.*

ЗНАЧАЈ МЕЂУНАРОДНИХ ДОКУМЕНАТА У ЗАШТИТИ ПРАВА ДЕЦЕ: ДОВОЉНОСТ ИЛИ ОСНОВЕ ЗАШТИТЕ *****

Апстракт: Заштита детета на међународном плану предвиђа се у оквиру заштите општих људских права, али и кроз посебну заштиту права детета. У раду су наведени сви значајни међународни документи, који регулишу питања права детета. То су, најпре, документи УН-а о људским правима, и то општи документи о људским правима, као и посебни уговори о људским правима. Представљени су значај и улога Комитета за права детета. Посебно су издвојени документи регионалних организација.

Кључне речи: права детета, злостављано дете, „комерцијално искоришћавање деце“, заштита детета.

1. Увод

Социјални положај детета у породици и друштву може да се прати од постанка људске заједнице до данас. Специфичне биопсихолошке особине детета, које се огледају у физичкој инфериорности и егзистенцијалној зависности од старијих чланова породице, утицале су на формирање његовог потчињеног положаја, који се, у патријархалном друштву, по неким особинама није променио ни до данас. Од момента кад се роди дете почиње да развија своју личност у одређеним социјално-културним условима. Пошто је људској врсти потребно да пређе дуг пут до психофизичке, емоционалне и социјалне зрелости,

* kosticm@prafak.ni.ac.rs, ORCID ID 0000-0002-1802-7733.

** Рад је настао као резултат финансирања од стране Министарства науке, технолошког развоја и иновација, по Уговору евиденциони број 451-03-137/2025-03/200120 од 4.2.2025. године.

*** Према Агенди за одрживи развој 2030 (A/RES/71/313), овај документ је повезан са Циљем одрживог развоја бр. 16 Промовисати мирна и инклузивна друштва за одрживи развој, обезбедити приступ правди за све и изградити ефикасне, одговорне и инклузивне институције на свим нивоима.

рођењем детета настају обавезе и одговорност за родитеље и друштвену заједницу да се старају о новом члану. Досадашња историја указује на значајну биолошки и социјално засновану везу између родитеља и деце, којом се образује породица, као специфична друштвено-културна творевина, која је заједница личности као посебних индивидуа и као чланова породичне заједнице и део одређеног друштвено-културног система.¹ Породица је универзално распрострањена у свим цивилизованим људским друштвима, а судбина жене и детета увек је била везана за судбину породице. Историја породице и положаја детета у њој најлакше се може пратити кроз историјске етапе старог века, средњег века и грађанског друштва.²

Резултати истраживања упућују да су деца у савременим друштвима у великом броју изложена различитим видовима злоупотребе и злостављања који се ретко пријављују. Сви облици криминалне виктимизације детета могу се поделити на: чедоморство и убиство детета, физичко злостављање и занемаривање, емоционално (психолошко) злостављање, сексуално злостављање и економску виктимизацију. У истраживању етиологије криминалне виктимизације детета, најзначајнија виктимогена предиспозиција је узраст жртве, који је повезан са био-психолошким, психолошким и социјалним обележјима, што дете чини изложенијим појединим облицима криминалне виктимизације него што су то одрасле особе. Ризику виктимизације нису подједнако изложена сва деца, већ само она код којих се стекао већи број предиспозиција (тзв. „посебна деца“). Осим личних виктимогених предиспозиција, ту спадају и социјална обележја, однос детета са могућим извршиоцем криминалног понашања према њему, као и понашање детета уопште.

2. Међународноправна заштита деце у оквиру ОУН-а

2.1. Документи УН-а о људским правима

Основно право сваког детета је право на заштиту од свих облика насиља, злостављања, злоупотреба или занемаривања, којима се угрожава или нарушава његов физички или психички интегритет.³ Заштита детета на међународном плану предвиђа се у оквиру заштите општих људских права, али и кроз посебну заштиту права детета.

¹ Видети: М. Јањић-Комар. Право детета на живот и здравље, (докторска дисертација), Београд, 1981. стр. 5; М. Костић, Личност малолетног делинквента - криминолошка обележја, Теме. - Ниш : Универзитет, 2011. - Бр. 2 (2011), стр. 475-479.

² М. Младеновић. *Увод у социологију породице*, Савремена администрација, Београд, 1973. стр. 93.

³ Б. Јанковић, З. Радивојевић, Међународно јавно право, ПУНТА, Ниш, 2011, стр. 241.

Општа правна правила међународног права о правима човека садржана су у *Повељи УН* из 1954. године, која прописује да је један од циљева ОУН „подржавање и развијање поштовања према људским правима и према основним слободама за све без обзира на расу, пол, језик или веру“ (чл. 1).⁴

У ОУН донето је скоро 100 докумената о људским правима, кроз форме декларација појединих органа или кроз међународне уговоре. Документи УН-а о људским правима могу се поделити на опште и посебне документе. Општи или генерални документи о људским правима регулишу широк круг права, док посебни (специјални) документи регулишу само неке категорије људских права.⁵

2.2 Општи документи о људским правима

Најзначајнији општи документи о људским правима су: Општа декларација о људским правима, Пакт о грађанским и политичким правима и два опциона протокола уз њега и Пакт о економским, социјалним и културним правима. Ови се документи у литератури означавају и као Међународна повеља о људским правима.⁶

Општа декларација о људским правима предвиђа да се сва људска бића рађају слободна и једнака у достојанству и правима, да су обдарена разумом и свешћу и треба једни према другима да поступају у духу братства. Свако људско биће има право на живот, слободу и безбедност личности. Породица се сматра природном и основном ћелијом друштвене заједнице и има право на заштиту друштва и државе. Брачна и ванбрачна деца су изједначена у погледу пружања социјалне заштите. Кроз образовање, деца треба да се науче разумевању, трпељивости и пријатељству међу народима, расним и верским групацијама. Значај ових одредаба *Опште декларације* је у њиховом правном карактеру и обавези држава потписница да их унесу у своје законске прописе.⁷

⁴ Повеља УН, усвојена 26. јуна 1945, а ступила на снагу 24. октобра 1945. Цитат преузет из превода *Права човека*, (уредник Васиљевић, В), Прометеј, Београд 1991, стр. 40.

⁵ Н. Раичевић, „Заштита људских права у оквиру Организације уједињених нација“, у: *Људска права – упутство за употребу* (приредио Ненад Поповић), ОГИ, Ниш, 2004. стр. 95-96.

⁶ Ibid.

⁷ *Општа декларација о људским правима*, усвојена и прокламована резолуцијом Ген. ск. УН-а 217 (III) од 10. децембра 1948. Цитат преузет из превода *Права човека*, op.cit, стр. 40.

Генерална скупштина УН усвојила је 1966. *Међународни пакт о грађанским и политичким правима и Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима*.

Међународни пакт о грађанским и политичким правима предвиђа посебну заштиту деце. Предвиђа се право сваког детета да стекне држављанство (чл. 24). Свако дете, без икаквог разликовања заснова-ног на раси, боји, полу, језику, вероисповести, националности или друштвеном пореклу, имовини или рођењу има право на мере заштите од стране породице, друштва и државе које захтева његов положај малолетника.⁸

У *Међународном пакту о економским, социјалним и културним правима* предвиђена је најшира могућа заштита за породицу, посебно у време њеног заснивања и док је одговорна за издржавање и одгајање деце о којој се стара. Државе уговорнице признају право сваког детета на живот и здравље без икакве дискриминације по пореклу и предвиђају заштиту од било каквог привредног или друштвеног искоришћавања. Деца могу бити изабљивана запошљавањем на радовима који штете њиховом моралу и здрављу, доводе у опасност живот детета или спречавају дететов нормалан развој. Државе су се такође обавезале да одреде доњу границу старости испод које ће запошљавање деце бити кажњиво по закону.⁹

2.3. Посебни уговори о људским правима

У литератури из области међународног јавног права, као важни документи којима се регулишу поједини аспекти људских права, наводе се: Конвенција о укидању свих облика расне дискриминације; Конвенција о укидању свих облика дискриминације жена; Конвенција против мучења и других свирепих, нечовечних или понижавајућих казни или поступака; Конвенција о правима детета, као и додатни протоколи који су донети уз неке од ових конвенција,¹⁰ као и други посебни уговори значајни за заштиту деце. У односу на одређену тему семинарског рада, биће приказани само неки од најзначајнијих докумената, као посебних уговора о људским правима, којима се непосредно или посредно предметно одређују и штите само права детета или и права детета, у склопу заштите осталих посебних људских права.

⁸ *Међународни пакт о грађанским и политичким правима*, усвојен резолуцијом Ген. ск. УН-а 2200 А (XXI) од 16. децембра 1966. Цитат преузет из превода *Права човека*, op.cit, стр. 58.

⁹ *Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима*, усвојена резолуцијом Ген. ск.УН 2200А (XXI) од 16. децембра 1966. Цитат превода преузет из *Права човека*, op.cit., стр. 41.

¹⁰ Н. Раичевић, op. cit., стр. 103.

Право на равноправност и ослобађање од било ког вида дискриминације детета прописано је у неколико међународноправних аката. *Допунска конвенција о укидању ропства, трговине робљем и институција и праксе сличне ропству* из 1956. забрањује било које уступање детета од стране једног или оба његова родитеља или од његовог татора, неком другом лицу у циљу експлоатисања детета.¹¹ *Конвенција о борби против дискриминације у области просвете* из 1960. одређује под изразом „дискриминација“ свако прављење разлике, искључивање, ограничавање или повлашћивање, које је засновано на раси, боји коже, полу, језику, политичком или другом убеђењу, националном или друштвеном пореклу, економском положају или рођењу. Државе чланице биле би обавезне да уведу обавезно и бесплатно основно школовање, с тим да родитељи имају могућност да слободно одлучују да ли ће деца похађати државне или друге школе које испуњавају минимум услова прописаних или одобрених од стране надлежних власти, као и о избору верског и моралног образовања за своју децу.¹² *Међународна конвенција о укидању свих облика расне дискриминације* из 1965. предвиђа обавезу држава чланица да забране и укину расну дискриминацију у свим њеним облицима и да гарантују право свакоме на једнакост пред законом без обзира на расу, боју коже, национално или етничко порекло. Ово се, између осталог, нарочито односи на право на здравље, лекарску помоћ и социјално осигурање као и право на образовање и стручно оспособљавање.¹³ *Декларација УН о укидању дискриминације према женама* из 1967. прописује да родитељи имају иста права и дужности у односу на своју децу и да ће интерес деце увек бити изнад свега. Овом *Декларацијом* забрањује се закључење брака између деце и заручење младих девојака пре зрелости, с тим што су државе обавезне да утврде најнижу старост за ступање у брак.¹⁴ *Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена* из 1979. предвиђа да породично васпитање обухвата и правилно схватање материнства као друштвене функције и признање заједничке одговорности мушкараца и жена у поди-

¹¹ *Допунска конвенција о укидању ропства, трговине робљем и институција и праксе сличне ропству*, усвојена на Конференцији пуномоћника сазваној Рез. Економског и социјалног савета 608 (XXI) од 30. априла 1956. Цитат преузет из превода *Права човека*, ор. cit., стр. 77.

¹² *Конвенција о борби против дискриминације у области просвете*, превод преузет из Архива за правне и друштвене науке, бр. 4/1968, стр. 601.

¹³ *Међ. конвенција о укидању свих облика расне дискриминације*, усвојена рез. Ген. ск. УН-а 2106 А (XX) од 21. децембра 1965. Цитат преузет из превода *Права човека*, ор. cit., стр. 89.

¹⁴ *Декларација УН о укидању дискриминације према женама*, превод преузет из Архива за правне и друштвене науке, бр. 4/1968, стр. 709.

зању потомства. У *Конвенцији* се истиче да у свим случајевима интерес детета буде руководећи принцип у поступању.¹⁵

Значајан међународни документ којим се штити личност човека од најраније младости је *Декларација о правима детета* из 1959. *Декларација* предвиђа заштиту све деце, без икакве разлике или дискриминације засноване на раси, боји коже, полу, језику, вероисповести, политичком или другом мишљењу, националном или социјалном пореклу, имовини или рођењу. Државе су обавезне да омогуће посебне олакшице да би се деца развијала здраво на физичком, менталном, моралном, духовном и друштвеном плану у условима слободе и достојанства. Исто тако, државни органи и институције увек треба да се придржавају примене принципа „највећег интереса детета“. Посебна друштвена заштита обезбеђује се физички, ментално или социјално запуштеној деци, као и деци која су без породице или немају довољно средстава за издржавање (на пример, плаћање посебних додатака за децу из великих породица). Школовање деце треба да буде бесплатно и обавезно бар у основном ступњу, а опште образовање које деца добијају, треба да унапреди њихову општу културу, развије способности, лично расуђивање, осећање морала и друштвене одговорности. Такође, прописује се да дете треба да има право на игру и разоноду који треба да буду усмерени истим циљевима као и образовање. Као вид друштвене заштите деце уводи се ограничење запошљавања малолетника кроз постављање најниже старосне границе за запошљавање и забрану рада на пословима штетним по здравље, образовање, физички, ментални и морални развој детета. *Декларација* налаже заштиту детета од свих облика занемаривања, окрутности и експлоатације и забрањује сваку могућност да дете буде предмет трговине у било ком облику.¹⁶ *Декларација*, за разлику од сличних докумената, не предвиђа никаква ограничења права. То указује на разлику у третману права и слободе одраслих и деце. Права деце се не могу ограничити нити се може укинути било које право детета. Тиме је спречена политизација права деце из које произилази потреба да се нека права посебно гарантују чак и у изузетним околностима.¹⁷

¹⁵ *Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена*, усвојена 18. децембра 1979, објављена у Сл. листу СФРЈ – Међ. уговори, бр. 11, од 9. октобра 1981. Цитат преузет из превода *Права човека*, ор. cit., стр. 108. и 112.

¹⁶ *Декларација о правима детета*, усвојена и прокламована резолуцијом Ген. ск. УН-а 1386 (XIV) од 20. новембра 1959. Цитат преузет из превода *Права човека*, ор. cit., стр. 71-73.

¹⁷ Јањић-Комар, М., *Право детета на живот и здравље*, док. дис., Београд 1981., стр. 46.

Најновији документ међународне заједнице о заштити права детета је *Конвенција УН о правима детета* из 1990,¹⁸ чији је потписник и наша земља. Према *Конвенцији* дете је људско биће све до навршене осамнаесте године живота осим ако се пунолетство не стиче раније. Државе чланице *Конвенције* обавезале су се да ће поштовати и обезбедити права која су садржана у њој, сваком детету под њиховом јурисдикцијом, без икакве дискриминације. То пре свега, значи да државе чланице признају да свако дете самим рођењем има право на живот и да од тог тренутка оно стиче право на име, право на старање, право на држављанство и право да зна ко су му родитељи. Детету се признаје и право на слободу изражавања, слободу мишљења, савести и вероисповести. Дете нико не може одвојити од родитеља против њихове воље, осим у случајевима злостављања и занемаривања детета, као и код раставе родитеља, када се мора донети одлука о месту становања детета.

Конвенција предвиђа заштиту детета од одређених облика виктимизације. Тако, разликује сексуално изабљивање и злоупотребу детета од навођења или присиљавања детета да учествује у незаконитим сексуалним активностима, коришћења деце у проституцији и у порнографским представама и часописима. Затим, државе-чланице *Конвенције* обавезале су се да спречавају нелегалну трговину децом, као и да заштите децу од економске експлоатације и од обављања послова који могу бити штетни по здравље деце или омести њихов развој. Посебно је истакнута потреба да се деца заштите од употребе опојних дрога и психотропских супстанци. Но, без обзира на облик виктимизације који је дете претрпело, неопходно је пружити помоћ детету-жртви, како би се оно психички и физички опоравило у некој другој средини, у којој се подстиче здравље, самопоштовање и достојанство детета.

Сва деца имају право на највиши ниво здравствене и медицинске заштите. Међутим, за разлику од духовно и телесно здравог детета, ментално заосталом или физички инвалидном детету, треба обезбедити посебну негу и услове у којима хендикепирано дете може остварити достојанство и бити оспособљено за самосталан живот у заједници. Исто тако, *Конвенција* свој деци, без разлике, признаје право на образовање, с тим што основно образовање треба да буде обавезно и бесплатно. У односу на прошла времена, међународном заштитом права детета учињен је крупан корак напред за несметан и правилан развој деце, као најмање заштићених бића међу свим живим бићима.

¹⁸ *Конвенција УН о правима детета*, „Сл. лист СФРЈ – Међ. уговори“, бр. 15. из 1990.

У циљу додатне, појачане заштите дечијих права, уз Конвенцију су, 2000. године, усвојена два протокола: Факултативни протокол о учешћу деце у оружаним сукобима и Факултативни протокол о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији. Оба протокола су ступила на снагу 2002. године.

Факултативни протокол о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији, уз Конвенцију о правима детета, наша земља је потврдила Законом из 2002. године.¹⁹ У Протоколу су јасно дефинисани извесни појмови. Тако, у чл. 2 пише да продаја деце подразумева било коју радњу или трансакцију којим било које лице или група лица пребацује неко дете неком другом за новчану или било коју другу накнаду. Дечја проституција подразумева коришћење деце у сексуалним активностима за новчану или било коју дугу накнаду. Дечја порнографија подразумева било какво представљање, било којим средством, детета у стварним или симулираним експлицитним сексуалним активностима или било какво представљање сексуалних делова тела (примарних и сексуалних органа детета), првенствено у сексуалне сврхе.

Ради што ефикасније примене Закона Државе уговорнице ће усвојити или јачати, спроводити и ширити обавештеност о законима, управним мерама, социјалној политици и програмима, како би спречиле дела поменута у овом Протоколу. Посебна пажња поклањаће се заштити деце која су посебно рањива у односу на таква дела (чл. 9). Државе уговорнице ће јачати свест јавности у целини, укључујући и децу, кроз обавештавање помоћу свих одговарајућих средстава, образовање и обуку, о превентивним мерама и штетним последицама дела поменутих у овом Протоколу. При испуњавању својих обавеза из овог члана, државе уговорнице ће охрабривати учешће заједнице и посебно деце и деце жртава, у таквом обавештавању и образовању и обуци, укључујући на међународном нивоу.

Према чл. 11 Протокола, ништа из овог Протокола неће утицати на било које одредбе које су погодније за остваривање права детета а које могу бити садржане у: праву државе уговорнице и у међународном праву које обавезују ту државу.

Посебне обавезе су предвиђене задржаву потписницу у односу на комитет за права детета. Свака држава уговорница ће, у року од две године од ступања на снагу овог Протокола за ту државу уговорницу, поднети извештај Комитету за права детета, обезбеђујући свеобухватне информације о мерама које је предузела на спровођењу одре-

¹⁹ Закон о потврђивању Факултативног протокола о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији, уз Конвенцију о правима детета, „Сл. лист СРЈ – Међ. уговори“, бр. 7/2002

даба Протокола. Комитет за права детета може да тражи од држава уговорница додатне информације од значаја за спровођење овог Протокола (чл. 12).

Закон о потврђивању Факултативног протокола о учешћу деце у оружаним сукобима донет је, такође, у нашој земљи 2002. године.²⁰ Као мотиве за доношење овог Протокола државе уговорнице су навеле: узнемиреност због штетног и широко распрострањеног сукоба на децу и дугорочних последица које такав сукоб има на трајан мир, безбедност и развој; осуду услед одабирања деце за циљеве у ситуацијама оружаног сукоба и директне нападе на објекте који су заштићени међународним правом, укључујући места где обично борави знатан број деце, као што су школе и болнице. Такође, наводи се значај усвајања Римског статута Међународног кривичног суда, у коме је посебно квалификовање регрутације или мобилизације деце, која су млађа од 15 година или коришћење деце за активно учешће у непријатељствима у међународним и немеђународним оружаним сукобима као ратног злочина. На двадесет шестој међународној конференцији Црвеног крста и Црвеног полумесеца у децембру 1995. између осталог препоручено је да стране у сукобу предузимају све могуће кораке како би се обезбедило да деца млађа од 18 година не учествују у непријатељствима. Посебно се истиче значај једногласног усвајања, у јуну 1999, Конвенције бр. 182 Међународне организације рада о забрани и хитним акцијама за укидање најгорих облика дечјег рада, којом се, између осталог, забрањује присилна или обавезна регрутација деце ради њиховог искоришћавања у оружаном сукобу.

Овим Протоколом, државе уговорнице се обавезују да ће предузети све могуће мере како би се обезбедило да припадници њихових оружаних снага који још нису навршили 18 година не узимају директно учешће у непријатељствима (чл. 1). Државе уговорнице ће обезбедити да лица која још нису навршила 18 година не подлежу обавезној регрутацији у своје оружане снаге (чл. 2). Државе уговорнице ће подићи минималну старосну границу за добровољну регрутацију лица у своје државне оружане снаге у односу на ону постављену у члану 38 став 3 Конвенције о правима детета, имајући у виду принципе садржане у том члану и признајући да, у складу са Конвенцијом, лица млађа од 18 година имају право на посебну заштиту (чл. 3). У случајевима када државе уговорнице дозволе добровољну регрутацију у своје државне оружане снаге лицима млађим од 18 година, гарантоваће да ће као минимум обезбедити да:

²⁰ Закон о потврђивању Факултативног протокола о учешћу деце у оружаним сукобима уз Конвенцију о правима детета, „Сл. лист СРЈ – Међ. уговори“, бр. 7/2002

- а) таква регрутација буде стварно добровољна,
- б) таква регрутација буде спроведена уз изричити пристанак родитеља или законских старатеља тог лица,
- ц) су та лица у потпуности информисана о обавезама које прои-
злазе из такве своје службе,
- д) та лица обезбеде поуздан доказ о својим годинама пре него
што буду примљена у државну војну службу (чл. 3).

Оружане групе које нису оружане снаге државе, не би требало под било којим околностима да регрутују или искоришћавају у непријатељствима лица млађа од 18 година. Државе уговорнице ће предузети све могуће мере да спрече регрутацију и искоришћавање, укључујући усвајање неопходних законских мера да такве поступке забране или квалификују као кривично дело (чл. 4).

Државе уговорнице ће сарађивати у спровођењу овог Протокола, укључујући и у спречавању свих активности које су у супротности с Протоколом, и у рехабилитацији и друштвеној реинтеграцији с Протоколом, и у рехабилитацији и друштвеној реинтеграцији лица које су жртве активности које су у супротности с Протоколом, укључујући техничку сарадњу и финансијску помоћ. Ова помоћ и сарадња ће се одвијати уз консултацију са заинтересованим државама уговорницама и релевантним међународним организацијама (чл. 7). Свака држава уговорница ће, у року од две године након ступања на снагу овог Протокола за дотичну државу уговорницу, поднети извештај Комитету за права детета у коме ће пружити свеобухватне информације о мерама које је предузела за спровођење одредаба везаних за учешће и регрутацију (чл. 8).

3. Значај и улога Комитета за права детета

Конвенцијом о правима детета установљен је Комитет за права детета²¹ састављен од 18 чланова (раније 10) (чл. 43-45). Његове чланове бирају стране уговорнице на период од 4 године, између експерата високих моралних вредности и признате стручности, који су држављани државе чланице. Чланови Комитета делују у личном својству, уз поштовање равномерне географске заступљености. Стране уговорнице се обавезују да подносе Комитету извештаје о мерама које су државе усвојиле за остваривање права признатих Конвенцијом и о напретку оствареном у погледу уживња тих права.

Комитет ће сваке друге године подносити Генералној скупштини УН, преко Економског и Социјалног савета, извештаје о својим актив-

²¹ Б. Јанковић, З. Радивојевић, *op. cit.*, стр. 261-262.

ностима. С друге стране, стране уговорнице ће обезбедити да им извештаји буду доступни најширој јавности у њиховим земљама. У оквиру својих овлашћења, Комитет може препоручити Генералној скупштини да затражи од Генералног секретара да проучи одређена питања која се односе на права детета.²²

4. Документи регионалних организација

Међународноправна акта којима се штити слобода народа и друга политичка права садрже одредбе које се односе на права детета. *Декларација о ширењу међу омладином идеала мира, узајамног поштовања и разумевања међу народима* из 1965. прописује да младе људе треба одгајати у духу мира, правде, слободе, узајамног поштовања и разумевања да би се остварила равноправност свих људских бића и нација, као и економског и социјалног напретка, разоружавања и очувања међународног мира и безбедности. Средства васпитања деце, која се примењују у оквиру породице и кроз систем образовања, међу младим људима треба да негују идеје мира, човечности, слободе и међународне солидарности. Главни циљ образовања младих је развијање свих њихових способности и стицање моралних особина.²³

Неки од регионалних општих докумената о правима човека садрже и одредбе које прописују основна права детета. *Америчка декларација о правима и дужностима човека* из 1948. прописује да свако људско биће има право на живот, слободу и безбедност своје личности. Све жене, за време трудноће и дојења, као и сва деца, имају право на посебну заштиту, негу и помоћ. *Декларација предвиђа увођење бесплатног, основног образовања.*²⁴ *Афричка повеља о правима човека и народа* из 1981. породицу сматра природном заједницом и основом друштва, коју штити држава, водећи рачуна о њеном физичком здрављу и моралу. Обавеза је државе да помаже породицу и да осигура заштиту права жена и деце на начин како то предвиђају међународне декларације и конвенције. *Америчка конвенција о људским правима* из 1969. одвојено прописује права породице и права детета. Породица је природна и основна групна јединица друштва која има право на

²² Конвенција о правима детета, УНИЦЕФ, Београд, стр. 35-39. http:// prezentacije.mup.gov.rs/Deca/dl/Konvencija_o_pravima_deteta_sa_fakultativnim_protokolima_lat.pdf, приступ 17.4.2012.

²³ *Декларација о ширењу међу омладином идеала мира, узајамног поштовања и разумевања међу народима*, Цит. према преводу из Архива за правне и друштвене науке бр. 4/1968, стр. 746-747.

²⁴ *Америчка декларација о правима и дужностима човека*. Цит. према преводу из Архива за правне и друштвене науке бр. 4/1968, стр. 761-763.

заштиту од стране друштва и државе. На државама-уговорницама лежи одговорност да обезбеде једнакост у правима и равнотежу између брачних другова у вези са браком, и у току брака, а за случај његовог раскида искључиво ће се узимати у обзир најбољи лични интереси деце (брачна и ванбрачна деца су изједначена у правима). Свако малолетно дете има право на мере заштите које су предвиђене за малолетнички статус и њих су дужни да примењују породица, друштво и држава.²⁵

Општи акти међународног значаја о правима човека из 1968. у којима су садржане одредбе о правима детета су: *Монтреалска декларација Скупштине за права човека* и *Техеранска прокламација*. *Монтреалском декларацијом* потврђује се да ниједно право нема већу потребу за признањем него што је право детета у било ком делу света. Последице које рат и насиље имају над децом привукле су пажњу јавности, али скривене неправде које проистичу из сиромаштва, незнања и дискриминације врло често пролазе незапажено.²⁶ *Техеранска прокламација* прописује да је заштита породице и деце брига међународне заједнице. Родитељи имају основно право да слободно и по савести одреде колико ће породица бити велика и у којим ће размацима рађати децу.²⁷

Пошто је сексуално злостављање и „комерцијално искоришћавање деце“ попримило облике савременог ропства, неопходна је међународна сарадња у тежњи да се ове појаве искорене. Светски конгрес против комерцијалног сексуалног искоришћавања деце по први пут је одржан у Штокхолму, од 27-31. августа 1996. Организатори су били: Фонд УН за децу (УНИЦЕФ) и Организација окончајте дечију проституцију у Азији. Конгресу су присуствовали представници влада из 122 државе, заједно са невладиним организацијама. На Конгресу је усвојена *Декларација против комерцијалне сексуалне злоупотребе деце*. Већ 19. септембра 1996. Савет Европе, са седиштем у Стразбуру, усвојио је резолуцију којом се од земаља Европске уније захтева да поведу посебну борбу против све веће распрострањености појаве сексуалног злостављања деце.

У СР Југославији облици сексуалног злостављања и злоупотребе деце инкриминисани су нормама позитивног кривичног законодавства. Такође, наша земља је потписник *Конвенције о правима детета* из

²⁵ Америчка конвенција о људским правима из 1969. Цит. према преводу из *Права човека*, ор. cit, стр. 167, 182. и 183. ¹⁵ Монтреалска декларација Скупштине за права човека. Цит. према преводу из *Архива за правне и друштвене науке* 4/1968. стр. 821.

²⁷ Техеранска прокламација. Цит. према преводу из *Архива за правне и друштвене науке*, 4/1968. стр. 838.

1989, којом је обухваћена и заштита интереса детета у сексуалној сфери. Република Србија као првни сукцесор у свом кривичном законодавству јасно прописује низ инкриминација којима се штите деца и малолетници.²⁸

Наиме, према *Декларацији*, комерцијална сексуална експлоатација деце је основна повреда права детета којом се према детету поступа као према комерцијалном или сексуалном објекту. Друштвено економски фактори сматрају се главним узроком ове појаве, али не смеју представљати њено оправдање. План акције земаља потписница *Декларације* односи се на спровођење сарадње националних, регионалних и међународних организација против комерцијалне сексуалне употребе деце. Посебно су разрађене мере превенције ове појаве, као и заштите и опоравка сексуално виктимизираних деце. Иако *Декларација* представља ангажовање земаља чланица „кроз глобално партнерство против комерцијалног сексуалног искоришћавања деце“, а план акције има важност препоруке у односу на Комитет за права детета, значај Конгреса и усвајање документа имају значај посебне заштите права детета на међународном плану.

5. Закључак

Без обзира на обимну међународноправну заштиту, са великим бројем прокламованих права, стварна заштита деце од различитих облика злостављања изостала је у многим земљама света, а обим виктимизације деце се повећао (нова ратна подручја, трговина децом, све већа распрострањеност употребе дроге и алкохола међу децом). Исто тако, неке од најразвијенијих земаља света, као САД, још нису приступиле *Конвенцији УН о правима детета*, због ненадлежности федерације да регулише питања образовања, усвајања деце и заштите опште добробити детета. Због тога, многа од предвиђених права остају само на папиру. Сматрамо да би међународна заједница спровођењем мера за спречавање виктимизације детета, у смислу иницирања и вођења акција појединачно у земљама света, учинила много више да се смањи број угрожене и повређене деце.

Спречавање било којег облика злостављања детета, па и сексуалног, у пракси се може остварити само кроз промену правног положаја детета и поштравање казнене политике према извршиоцима. Исто тако, законодавац треба да прошири обим кривичноправне заштите детета, увођењем нових инкриминација, посебно у области кривичних

²⁸ Кривични законик, "Сл. гласник РС", бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019 и 94/2024

дела против полног морала и брака и породице. Судови, тужилаштва и центри за социјални рад треба да уведу посебне уписнике са подацима о жртви. На тај начин би било једноставније доћи до података о обиму, врсти и начину злостављања деце. Јавност већину појава злостављања деце не препознаје као криминалну. Драстични случајеви који стигну до суда сматрају се изузецима, којима се не поклања много пажње.

Типично дете не постоји, али су раст и развој људске јединке континуирани, динамички процеси који се одвијају од зачећа до зрелости, у правилном низу, приближно истом за сваку особу. С друге стране, постоји типична особина „посебности“ која краси свако злостављано дете. Та се особина стално истиче у изјавама особа које злостављају децу, иако она објективно не мора да постоји. Дететова „абнормалност“ можда само тако изгледа родитељу као изазов да злоставља дете, док околина и стручњаци не виде ништа посебно што би га издвајало од друге деце. Исто тако, деца са обољењима мозга, дефектима на рођењу или ментално заостала, могу само да утичу на родитеље и своје ближе да их више воле и боље се старају о њима.

Деца било ког узраста, расе, религије, пола или социоекономског статуса могу постати жртве криминалитета. Без обзира на облик злостављања, дете-жртва трпи последице. У случајевима физичког злостављања то су видљиви хематоми, посекотине и трагови удараца, док сексуално злостављану децу можемо препознати по „празном погледу њихових очију“. Да би превенција злостављања деце била ефикасна мора се поћи од карактеристика и узорака сваке од тих појава.

Посматрано у склопу временских раздобља у развоју људског друштва, јасно је да се тек 20. век може назвати златним веком детета. Успоставља се права хумана и вишезначна емоционална веза између родитеља и деце. Људска цивилизација до сада није изградила неки други адекватнији облик који би породицу заменио у њеној социјализаторској и емоционалној функцији за развој детета. Зато је изграђен сложен систем односа између породице и државе. Држава се обавезује да обезбеди минимум социјалне сигурности породици и њеним члановима. С друге стране, родитељи су обавезни да при старању о својој деци поступају у складу са интересом или благостањем детета као руководећим принципом у породичним односима. За другачије поступање држава има право да изрекне санкције кривичноправног и грађанскоправног карактера.

„Дечји потчињени статус чији основ произлази из неспособности детета да се само брани, има корен у истом добронамерном деспотизму на основу кога су краљеви, мужеви и господари захтевали своје

морално право“.²⁹ Тек када је дете почело да се посматра као личност у развоју, са својим биолошким и психолошким особинама, које су захтевале да има посебан породични и друштвени третман, заједница је наметнула правила понашања према њему, и то како породици, тако и институцијама које се баве дететом. Као тековина модерне цивилизације прихваћено је схватање да се свако одступање од тих правила понашања може сматрати чином виктимизације детета што повлачи одговарајуће реакције државе, на плану домаћег законодавства, али уз јасно и наглашено учешће норми међународног права.

Литература

Уџбеници, монографије, чланци

М. Јањић-Комар, *Право детета на живот и здравље*, (докторска дисертација), Београд, 1981.

Б. Јанковић, З. Радивојевић, *Међународно јавно право*, ПУНТА, Ниш, 2011.

М. Костић, *Личност малолетног делинквента - криминолошка обележја*, Теме, Ниш, 2011. - Бр. 2 (2011), стр. 475-493.

М. Младеновић, *Увод у социологију породице*, Савремена администрација, Београд, 1973.

Н. Раичевић, “Заштита људских права у оквиру Организације уједињених нација”, у: *Људска права – упутство за употребу* (приредио Ненад Поповић), ОГИ, Ниш, 2004. стр. 85-114.

Документа

Америчка декларација о правима и дужностима човека. у: *Архив за правне и друштвене науке* бр. 4/1968

Америчка конвенција о људским правима из 1969. У: *Права човека*, (уредник Васиљевић,В), Прометеј, Београд 1991.

Декларација о ширењу међу омладином идеала мира, узајамног поштовања и разумевања међу народима, у: *Архив за правне и друштвене науке* бр. 4/1968

Декларација о правима детета, усвојена и прокламована резолуцијом Ген. ск. УН-а 1386 (XIV) од 20. новембра 1959. У: *Права човека*, (уредник Васиљевић,В), Прометеј, Београд 1991.

Декларација УН о укидању дискриминације према женама, у: *Архив за правне и друштвене науке* бр. 4/1968

²⁹ Wald, *Making Sense Out of the Rights of Youth*, Human Rights, 1974, стр. 13, 15., цит. у Јањић-Комар, М., *op. cit.*, стр. 4.

Допунска конвенција о укидању ропства, трговине робљем и институција и праксе сличне ропству, усвојена на Конференцији пуномоћника сазваној Рез. Економског и социјалног савета 608 (XXI) од 30. априла 1956. У: *Права човека*, (уредник Васиљевић, В), Прометеј, Београд 1991.

Конвенција о борби против дискриминације у области просвете, у: *Архив за правне и друштвене науке* бр. 4/1968

Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена, усвојена 18. децембра 1979, објављена у СЛ. листу СФРЈ – Међ. уговори, бр. 11, од 9. октобра 1981. У: *Права човека*, (уредник Васиљевић, В), Прометеј, Београд 1991.

Конвенција УН о правима детета, „Сл. лист СФРЈ – Међ. уговори“, бр. 15. из 1990.

Конвенција о правима детета, УНИЦЕФ, Београд, http:// prezentacije.mup.gov.rs/Deca/dl/Konvencija_o_pravima_deteta_sa_fakultativnim_protokolima_lat.pdf, приступ 17.4.2012

Међународни пакт о грађанским и политичким правима, усвојен резолуцијом Ген. ск. УН-а 2200 А (XXI) од 16. децембра 1966. У: *Права човека*, (уредник Васиљевић, В), Прометеј, Београд 1991.

Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, усвојена резолуцијом Ген. ск. УН 2200А (XXI) од 16. децембра 1966. У: *Права човека*, (уредник Васиљевић, В), Прометеј, Београд 1991.

Монтреалска декларација Скупштине за права човека. у: *Архив за правне и друштвене науке* бр. 4/1968

Међ. конвенција о укидању свих облика расне дискриминације, усвојена рез. Ген. ск. УН-а 2106 А (XX) од 21. децембра 1965. У: *Права човека*, (уредник Васиљевић, В), Прометеј, Београд 1991.

Општа декларација о људским правима, усвојена и прокламована резолуцијом Ген. ск. УН-а 217 (III) од 10. децембра 1948. У: *Права човека*, (уредник Васиљевић, В), Прометеј, Београд 1991.

Повеља УН, у: *Права човека*, (уредник Васиљевић, В), Прометеј, Београд 1991.

Техеранска прокламација. у: *Архив за правне и друштвене науке* бр. 4/1968

Закон о потврђивању Факултативног протокола о продаји деце, децјој проституцији и децјој порнографији, уз Конвенцију о правима детета, „Сл. лист СРЈ – Међ. уговори“, бр. 7/2002

Закон о потврђивању Факултативног протокола о учешћу деце у оружаним сукобима уз Конвенцију о правима детета, „Сл. лист СРЈ – Међ. уговори“, бр. 7/2002

Кривични законик, "Сл. гласник РС", бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019 и 94/2024

Prof. Miomira Kostić, LL.D.

Full Professor,

Faculty of Law, University of Niš,

Republic of Serbia

**THE IMPORTANCE OF INTERNATIONAL DOCUMENTS IN THE PROTECTION
OF CHILDREN'S RIGHTS: SUFFICIENT PROTECTION OR GROUNDS FOR
PROTECTION**

Summary

At the international level, child protection is envisaged within the framework of general human rights protection, which provides for a special protection of children's rights. In this paper, the author explores all relevant international documents regulating various issues concerning the rights of the child. In that context, the author first focuses on the UN human rights documents which are relevant for child protection., including both general documents on human rights (the UN Declaration on Human Right, the Covenant on Civil and Political Rights and its two optional protocols, the Covenant on Economic, Social and Cultural Rights) and special conventions on human rights(the Convention on the Elimination of all forms of Racial Discrimination, the Convention on the Elimination of all forms of Discrimination against Women, the Convention against Torture and other forms of Cruel, Inhuman and Degrading Treatment and Punishment, the Convention on the Rights of the Child, and other international documents). Further on, the author elaborates on the significant role of the UN Committee for the Rights of the Child and provides an overview of the regional documents containing provisions on child protection.

Keywords: *rights of the child, abused child, commercial exploitation of children, child protection.*

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

341.231.14(082)

342.7(082)

ЗАШТИТА људских и мањинских права у европском правном простору : тематски зборник радова Правног факултета у Нишу. Књ. 14 / [главни и одговорни уредник Предраг Цветковић]. - Ниш : Правни факултет, 2025 (Ниш : Атлантис). - 202 стр. ; 24 cm

Тираж 50. - Реч уредника: стр. 5. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-7148-335-3

а) Људска права -- Међународна заштита -- Зборници

COBISS.SR-ID 182069513